

UNIVERZITA KONŠTANTÍNA FILOZOFA V NITRE
CONSTANTINE THE PHILOSOPHER UNIVERSITY IN NITRA

FAKULTA PRÍRODNÝCH VIED A INFORMATIKY
FACULTY OF NATURAL SCIENCES AND INFORMATICS

GEOGRAFICKÉ INFORMÁCIE
GEOGRAPHICAL INFORMATION

Ročník / Volume: 27

Číslo / Issue: 2

Rok / Year: 2023

GEOGRAFICKÉ INFORMÁCIE
GEOGRAPHICAL INFORMATION

Časopis Katedry geografie, geoinformatiky a regionálneho rozvoja
FPVaI UKF v Nitre
Journal of the Department of Geography, Geoinformatics and Regional Development
FNSI CPU in Nitra

Ročník / Volume: 27 Číslo / Issue: 2 Rok / Year: 2023

Vydavateľ / Publisher:
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Trieda A. Hlinku 1, 949 01 Nitra,
Slovenská republika
Constantine the Philosopher University in Nitra, Trieda A. Hlinku 1, 949 01 Nitra,
Slovak Republic
IČO: 00157716

Za jazykovú stránku príspevkov zodpovedajú autori.
The authors are responsible for the linguistic side of their submissions.

© 2023 Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Evidenčné číslo: EV 2802/08
ISSN 1337-9453

OBSAH**CONTENTS****Martin Kebza**

Metropolitanization and Population Trends: A Case Study of Two Polish Voivodships.....	4
--	---

Tomáš Havlíček

Regionální diferenciacie náboženských obcí Církve československé husitské Regional Differentiation of Religious Communities of the Czechoslovak Hussite Church.....	22
--	----

Daniel Bešina, Stanislava Bönde Gogová, Radomír Sabol, Daniel Miček

Nehnutelné pamiatky vinohradníckej krajiny v Čebovskej pahorkatine Immovable Monuments of the Vineyard Landscape in the Čebovská Pahorkatina Hills.....	38
--	----

Andrii Kuzyshyn, Inna Poplavska

Spatial and Security Emphases Hybrid War in Ukraine in the Context of Electoral and Party-Ideological Influences.....	61
---	----

Angelika Švecová, František Křižan

Aká je podpora zaškolenosti detí materských škôl z prostriedkov EŠIF? What Is the ESIF Support for Kindergarten Children's Schooling?.....	75
---	----

METROPOLITANIZATION AND POPULATION TRENDS: A CASE STUDY OF TWO POLISH VOIVODSHIPS

Martin Kebza

Abstract

The transformations of large cities and their surroundings leave significant traces on the regional landscape in terms of spatial polarization. We consider metropolitanization as a fundamental trigger for this polarization, resulting in the ongoing saturation of central urban agglomerations at the expense of more remote areas. This phenomenon is examined through two examples of Polish voivodships that are comparable in size, with their largest cities also being similarly sized. The difference lies in the settlement structure, where one is monocentric, and the other has two core areas. Hence, the goal of this paper is to examine possible differences of polarization patterns in regions with different number of cores. The analysis focuses on population changes in municipalities (gminas) over consecutive periods, delineated by significant events and phenomena such as EU accession and the economic crisis. The results reveal divergent trends within the regions; central agglomerations consistently grow, with the exception of the pandemic period, gaining regional significance, while residual areas in the region experience population decline. The results indicate that the settlement structure does not exert a significant influence on the speed and magnitude of metropolitanization.

Keywords: metropolitanization, spatial polarisation, Poland, Kujawsko-Pomorskie, Lubelskie

Introduction

The onset of the post-socialist era in Poland marked a transformative period encompassing profound changes in societal organization, economic structures, political frameworks, and notably, the settlement system. Following 1989, the support for intensive urbanization waned, coinciding with a increasing demand for personal housing in peri-urban outskirts. Experiences from other post-socialist countries reveal a diverse range of permanently settled dwellings, encompassing small cottages, aging rustic structures, and newly constructed luxurious villas (Leetmaa, Tammaru, 2007; Ouředníček, 2007).

The phenomenon of population expansion beyond urban centres is commonly recognized as suburbanization. Post-socialist suburbanization has garnered widespread attention in academic circles due to its distinctive characteristics (see Sýkora, Stanilov, 2014). Concurrently, population decline

posed a typical challenge for post-socialist cities (Wolff, Wiechmann, 2018), with instances of rapid de-urbanization observed in cities such as Łódź in Poland and Chemnitz in Germany. Importantly, a decrease in urban populations does not necessarily signify an overall urban decline. It becomes feasible to integrate the phases of urbanization and suburbanization (van der Berg et al., 1982) within the trajectory of urban growth. The city assumes varied forms of significance through economic growth, burgeoning intra-regional interdependence, and other qualitative attributes.

Polish regions, however, differ in their settlement system structure, and it is questionable to expect a similar course of polarization in the regions regardless of their structure. The goal of this paper is to dissect the differences in the environments of monocentric and polycentric regions.

Theoretical background

In the 1990s, cities in newly post-socialist countries underwent a phase of multiple transformations (Sýkora, Bouzarovski, 2012). These changes, stemming from societal and institutional shifts, manifested in diverse alterations in urban spaces, catalysed by both foreign investments and the growing demand for suburbanization.

Suburbanization, as an integral component of metropolitan development, commands exceptional attention in scholarly discourse (Kubeš, 2013; Korec, Ondoš, 2022). Its impact extends to a diverse array of urban centres, ranging from major metropolises (Brade, Makhrova, Nefedova, 2014) to large cities (Kovács, Tosics, 2014), and even relatively smaller cities (Spodniaková, 2022). Suburbanization, however, is not a uniform process with a singular form. Its manifestation varies depending on the local environment. Diverse patterns, such as inner suburbanization, characterized by the expansion of built-up areas within urban boundaries, have been observed in this phenomenon (Ira, Boltziar, 2022).

Placing urban and suburban growth within the same realm, post-socialist agglomerations have typically exhibited divergent growth patterns in their urban cores and suburban hinterlands. Cities experienced shrinkage, while suburbs underwent unprecedented expansion (Wolff, Wiechmann, 2018). From a classic perspective, a discernible shift occurred from an urbanization phase to suburbanization. The decline in urban populations, however, did not entail an overall decline, considering the persistence of economic and other activities. This transformation resulted in the extension of urban space into the landscape, imbuing it with a 'metropolitan' character marked by suburbanization or growing mobility in people, goods, and information (Kübler, 2012).

Hampl and Marada (2016) present metropolitanization as a process that merges urbanization with suburbanization, underlining the overarching

significance of urban agglomerations. However, the unidirectional growth of regional core areas contributes to spatial polarization, as noted by Matlovič et al. (2018). Residual areas may contend with population stability in the shadow of the urban agglomeration, potentially fostering peripheries' development (Kebza, 2018). Agglomerations represent socio-economic cores facing various challenges, including daily transportation congestion (Bentlage, Müller, Thierstein, 2021) and social issues (Pancová, Kebza, 2021; Krzysztofik, 2022).

The increasing disparities between core areas and peripheries constitute a characteristic phenomenon in modern societies. In the context of Polish regions, the following research questions are formulated:

- Are there significant variations in the metropolitanization patterns between a monocentric and a polycentric region?
- How have these patterns evolved over the periods of post-socialist development?

Methods

This contribution aims to analyse metropolitanization patterns in two regions, emphasizing both the changes during periods of post-socialist development and shifts in population concentration within a spatial context. For analytical purposes, metropolitanization process is distilled to population changes in urban agglomerations and the residual areas in the regions. Consequently, metropolitanization is considered here from a quantitative perspective that encompasses the entire 'metropolitanized' area, not exclusively urban areas.

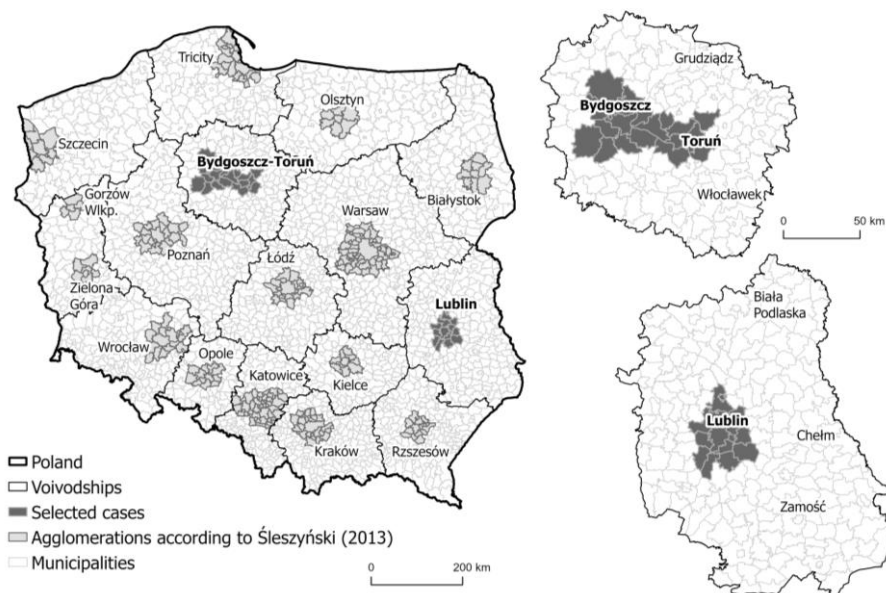
The temporal scope (1995 - 2021) covered in this paper spans multiple periods marked by distinct trends in societal development. These periods are delineated by significant milestones of the last 30 years, including the entry into the EU in 2004, the economic crisis in 2008, and the pandemic in 2020. Consequently, the periods are defined as follows:

- 1995-1999; the reverberations of primary transformations,
- 2000-2004; the preparations for the entrance to the EU,
- 2004-2008; the first years in the EU and Schengen area,
- 2009-2013; the economic crisis and its consequences,
- 2014-2018; the era of regeneration and prosperity,
- 2019-2021; the pandemic.

The selection of regions is crucial for the completion of this study, with a primary focus on discerning differences between monocentric and polycentric regions in Poland. Two notable examples of these types are Śląskie and Pomorskie voivodships, exemplified by the Katowice conurbation and Tricity. However, the case of the Katowice conurbation is too distinctive, shaped significantly by coal

mining and heavy industry, while Tricity resulted from a coerced growth of Gdynia, nowadays functioning as a unified urban system alongside Gdańsk and Sopot. Poland also features two ‘bipolar’ (Biczkowski et al., 2014) voivodships characterized by two regional centres of comparable influence and unequivocal autonomy (Map 1). The first is Lubuskie Voivodship, including the cities of Zielona Góra and Gorzów Wielkopolski. Due to their relatively small size, these cities pose an increased risk of suppressing potentially observable spatial patterns. In contrast, the chosen case of a polycentric region is Kujawsko-Pomorskie Voivodship, with the cities of Bydgoszcz and Toruń separated by 30 kilometres of peri-urban landscape, lacking a highway or high-speed railway connection. For the monocentric region, specific conditions need to be met, such as a central location within the region, a population size of the centre comparable to Bydgoszcz (340,000 inhabitants), and a voivodship population size akin to Kujawsko-Pomorskie (approx. 2 million inhabitants). Only one among the remaining 15 voivodships aligns with these conditions – Lublin.

Map 1: Urban agglomerations in Poland and the selection of cases



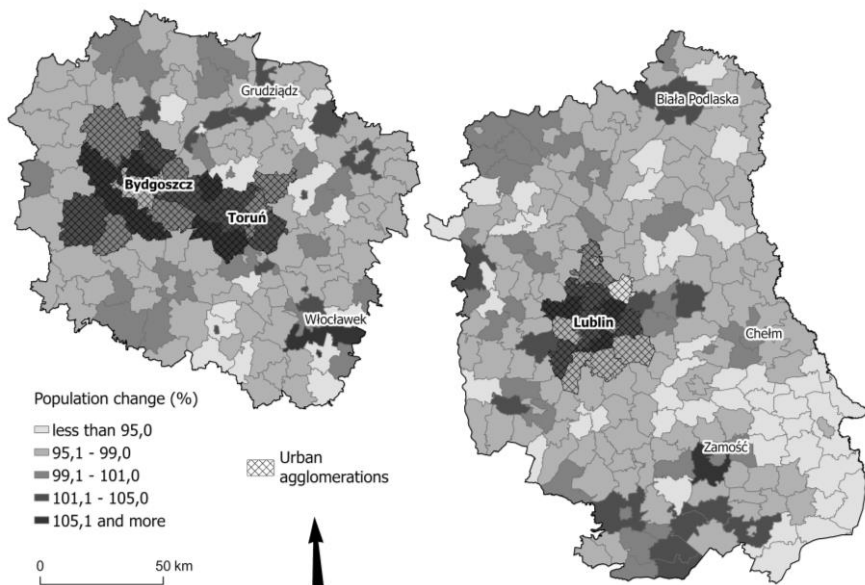
Source: own selection

The population increase and decrease in time and space

This chapter aims to illuminate the patterns of population spatial distribution over distinct periods, each demarcated by pivotal societal milestones. By delving into the dynamics shaped around significant events outlined above, the analysis seeks to unravel the nuanced transformations in regional structures on a case of two Polish voivodships.

In the first period, the central agglomerations clearly dominate as areas of population growth (Map 2). For instance, in the Lublin Voivodship, problematic areas are beginning to emerge, undergoing a process of peripheralization and becoming disadvantaged. However, problematic territories are currently appearing rather sporadically. Locally, smaller centres, such as Włocławek, play a significant role. In contrast, there are areas standing out somewhat oddly as residentially attractive, suggesting potential amenity-driven migration in protected natural areas.

Map 2: The population change in Kujawsko-Pomorskie and Lubelskie voivodships (1995 – 1999)



Data source: GUS (2023)

Also, a similar pace of overall population decline is observed. The Lublin Voivodship is beginning to differentiate more rapidly, taking a divergent trajectory

(Table 1). Despite the ‘Kujawian’ core naturally holds a larger share of the total population, there is no significant difference in growth or decline. Another shared characteristic is the population stagnation and loss experienced by the three core cities.

Table 1: The spatial composition of population in Kujawsko-Pomorskie and Lubelskie voivodships (1995 – 1999)

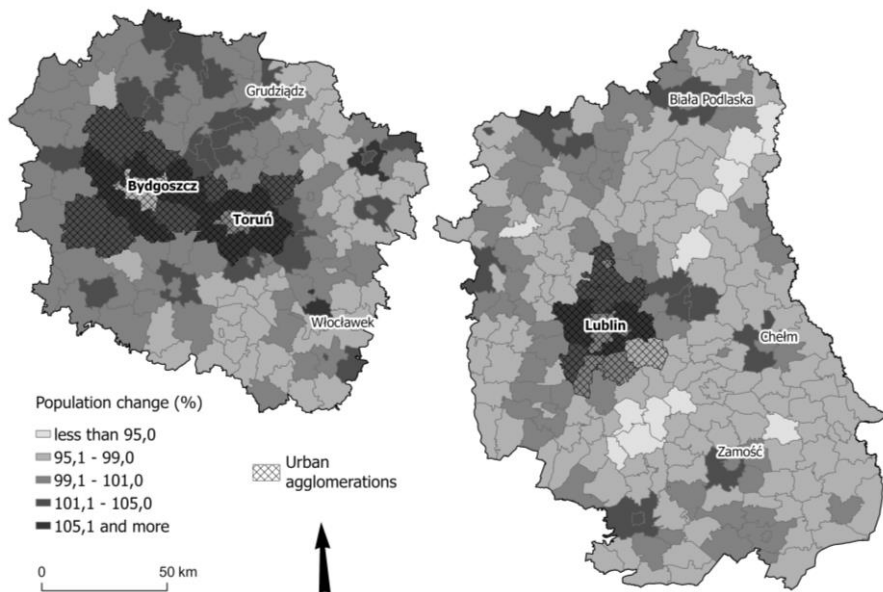
Area	population, 1995	population, 1999	population share, 1995 (%)	population share, 1999 (%)	population change, 1995-99 (%)
Kujawsko-Pomorskie					
voivodship	2,092,977	2,068,864	100.0	100.0	98.8
Agglomeration	761,571	764,823	36.4	37.0	100.4
Residual areas	1,331,406	1,304,041	63.6	63.0	98.0
Lubelskie voivodship	2,244,628	2,209,083	100.0	100.0	98.4
Agglomeration	526,148	531,577	23.4	24.3	101.0
Residual areas	1,718,480	1,671,506	76.6	75.7	97.3

Data source: GUS (2023)

The central agglomerations distinctly dominate as growth zones between 2000 - 2004, especially in the case of Lublin (Map 3). In Kujawsko-Pomorskie, however, this dominance somewhat diminishes, giving way to the manifestation of a socio-economic differentiation of a higher order, particularly along an east-west gradient (Kubeš, Kebza, 2018). During this period, areas in decline exhibit minimally, possibly linked to optimism associated with EU accession and unforeseeable opportunities. Notably, Kujawsko-Pomorskie exhibits a more extensive growth area than Lublin, where the population disperses primarily to the suburbs of Lublin and six minor centres evenly distributed across the voivodship. In contrast, the locally significant role of smaller centres in Kujawsko-Pomorskie aligns with the aforementioned patterns.

Moreover, the first differences between voivodeships are beginning to emerge. The growth patterns of central agglomerations are remarkably similar, although the Lublin Voivodeship has probably more vulnerable rural areas. Despite the core in Kujawsko-Pomorskie naturally holds a larger share of the total population, there is no significant difference in growth or decline (Table. 2). Another shared characteristic is the population stagnation and loss experienced by the three core cities.

Map 3: The population change in Kujawsko-Pomorskie and Lubelskie voivodships (2000 – 2004)



Data source: GUS (2023)

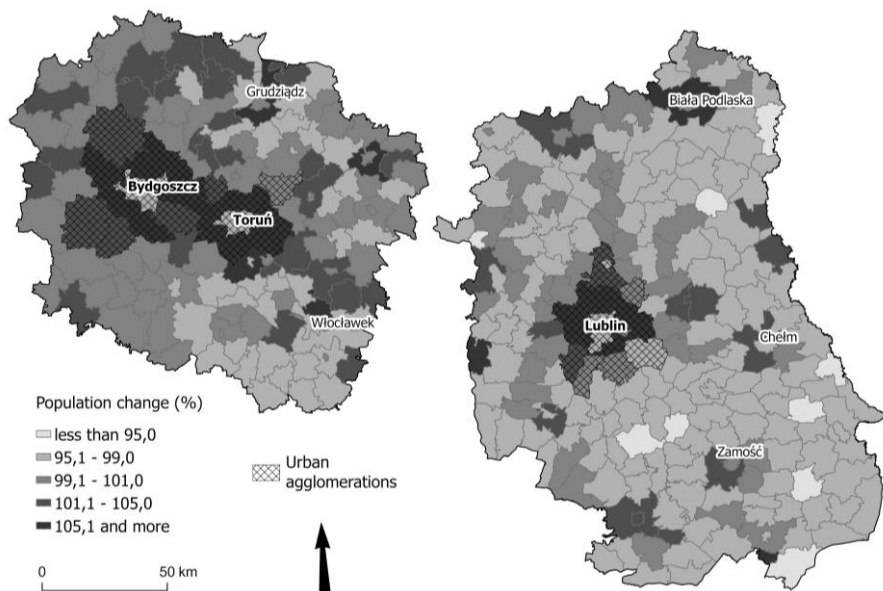
Table 2: The spatial composition of population in Kujawsko-Pomorskie and Lubelskie voivodships (2000 – 2004)

Area	population, 2000	population, 2004	population share, 2000 (%)	population share, 2004 (%)	population change, 2000-04 (%)
Kujawsko-Pomorskie					
voivodship	2,067,817	2,068,258	100.0	100.0	100.0
Agglomeration	763,020	766,596	36.9	37.1	100.5
Residual areas	1,304,797	1,301,662	63.1	62.9	99.8
Lubelskie voivodship	2,206,200	2,185,156	100.0	100.0	99.0
Agglomeration	532,209	534,076	24.1	24.4	100.4
Residual areas	1,673,991	1,651,080	75.9	75.6	98.6

Data source: GUS (2023)

The dominance of central agglomerations is clearly evident in the following period (Map 4), particularly in the case of Lublin, while in Kujawsko-Pomorskie, their dominance gradually diminishes along the axis of the Vistula River, which could act as a natural quality triggering suburbanization development. During this period, areas in decline manifest minimally, possibly associated with the momentary increase in the attractiveness of the region due to European integration, the development of cohesion funds and related investments in both urban and agricultural areas. In Kujawsko-Pomorskie, the growth area continually expands, whereas in Lublin, it undergoes a more structural transformation, with the majority of the fastest-growing suburban communities remaining unchanged. The influence of minor centres persists, but their reach is limited to the immediate surroundings. For instance, the sharp prominence of minor centres in the Lublin Voivodeship during this period was diluted by minor changes in the population growth of some remote municipalities (such as the large rural municipality Łaziska). In Kujawsko-Pomorskie, on the other hand, a certain continuity is observed, with greater progress in the western part of the voivodeship and potentially risky trends in the southeast.

Map 4: The population change in Kujawsko-Pomorskie and Lubelskie voivodships (2004 – 2008)



Data source: GUS (2023)

The growth pattern of central agglomerations remains highly similar, with slight increases in the proportions of agglomerations to regional population sizes. However, a notable difference between voivodeships emerges, as the Lublin region as a whole experiences population decline, while Kujawsko-Pomorskie exhibit stagnation (Table 3). Surprisingly, even the Lublin agglomeration does not grow, likely influenced by population outflows from Lublin, resulting in population stagnation, as losses are offset by suburbanization. During this period, a contrast in population loss is evident for the three core cities compared to their hinterlands.

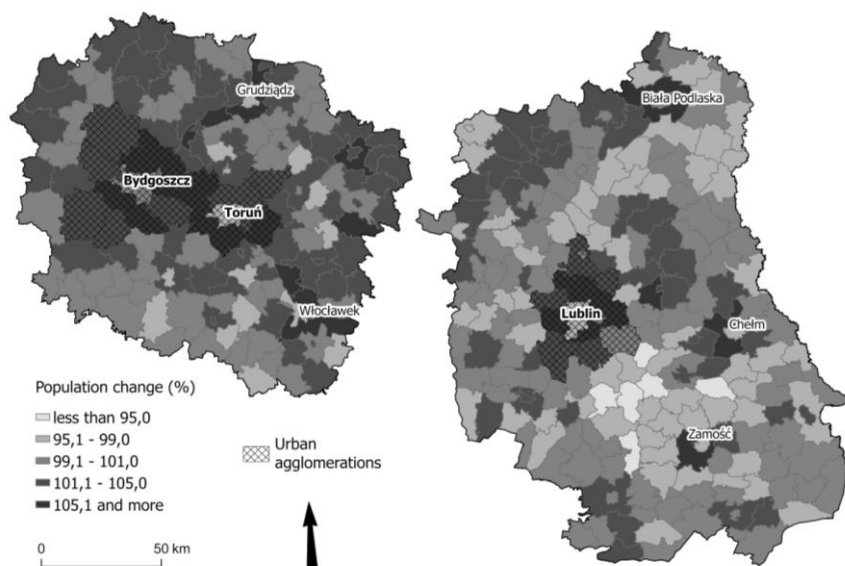
Table 3: The spatial composition of population in Kujawsko-Pomorskie and Lubelskie voivodships (2004 – 2008)

Area	population, 2004	population, 2008	population share, 2004 (%)	population share, 2008 (%)	population change, 2004-08 (%)
Kujawsko-Pomorskie					
voivodship	2,068,258	2,067,918	100.0	100.0	100.0
Agglomeration	766,596	770,625	37.1	37.3	100.5
Residual areas	1,301,662	1,297,293	62.9	62.7	99.7
Lubelskie voivodship	2,185,156	2,161,832	100.0	100.0	98.9
Agglomeration	534,076	534,244	24.4	24.7	100.0
Residual areas	1,651,080	1,627,588	75.6	75.3	98.6

Data source: GUS (2023)

Between 2009 - 2013, Poland initiated a massive investment push into infrastructure, catalysed by both economic development efforts and a desire to bolster the weakened economy, as well as sporting and social events such as the UEFA European Championship, which Poland co-hosted with Ukraine. These substantial investments extended beyond sports facilities to include the development of highways. This era marked the peak of international immigration during the economic crisis. Although the dominance of population growth still belonged to central agglomerations, it began to spread into wider territories (Map 5). In the case of Kujawsko-Pomorskie, it encompassed almost the entire voivodship except for the relatively remote southern border. Population development in the Lublin Voivodship took the form of focal points, with significant growth extending into the northern part of the voivodeship, potentially benefiting from its proximity to Warsaw. While Kujawsko-Pomorskie became a growing region, the Lublin Voivodship exhibited long-term population losses in rural areas around the gmina Żółkiewka, located between the two largest cities in the voivodship – Lublin and Zamość.

Map 5: The population change in Kujawsko-Pomorskie and Lubelskie voivodships (2009 – 2013)



Data source: GUS (2023)

The growth patterns of central agglomerations exhibit notable differences during this period. The Bydgoszcz-Toruń agglomeration experiences relatively faster growth, significantly increasing its share of the voivodship's population (Table 4). In contrast, the Lublin agglomeration shows modest growth compared to the previous period. Another persisting difference lies in the overall distinct trajectory of population development in both regions and their residual areas, where Kujawsko-Pomorskie likely benefits from a more advantageous geographical location in central Poland, unlike the remote East.

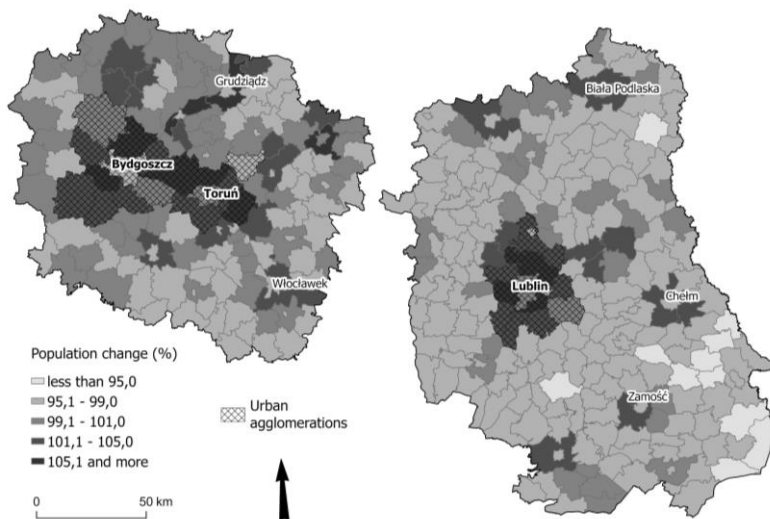
During the years 2014 - 2018, substantial investments in infrastructure continued, significantly impacting the Lublin Voivodship (Map 6). The economic regeneration phase brings a clear concentration into agglomerations in both regions. Growth around the agglomerations creates a sharp contrast with the surrounding areas, although secondary cores in both regions foster areas of active suburbanization. While in Kujawsko-Pomorskie, there is still no extensive area experiencing massive population decline, in the Lublin Voivodship, issues emerge at the borders east of Zamość. Most of the voivodeship experiences only a mild form of depopulation. Kujawsko-Pomorskie undergo a shift, losing their east-west gradient pattern.

Table 4: The spatial composition of population in Kujawsko-Pomorskie and Lubelskie voivodships (2009 – 2013)

Area	population, 2009	population, 2013	population share, 2009 (%)	population share, 2013 (%)	population change, 2009-13 (%)
Kujawsko-Pomorskie voivodship	2,069,083	2,092,564	100.0	100.0	101.1
Agglomeration	772,459	786,594	37.3	37.6	101.8
Residual areas	1,296,624	1,305,970	62.7	62.4	100.7
Lubelskie voivodship	2,157,202	2,156,150	100.0	100.0	100.0
Agglomeration	534,486	535,960	24.8	24.9	100.3
Residual areas	1,622,716	1,620,190	75.2	75.1	99.8

Data source: GUS (2023)

Map 6: The population change in Kujawsko-Pomorskie and Lubelskie voivodships (2014 – 2018)



Data source: GUS (2023)

In contrast to the preceding period, the current phase is characterized by heightened disparities. Both voivodships witness an overall decline in population,

accentuating a pronounced dichotomy between the central agglomerations and residual areas in each case (Table 5). Proportional shifts within the two regions exhibit no substantial variance. The central agglomerations progressively augment their demographic share, indicative of a period marked by economic prosperity that magnetizes residents toward larger urban centres, offering a plethora of compelling employment prospects. This assertion finds reinforcement in the observed demographic stability within the cores of the central agglomerations.

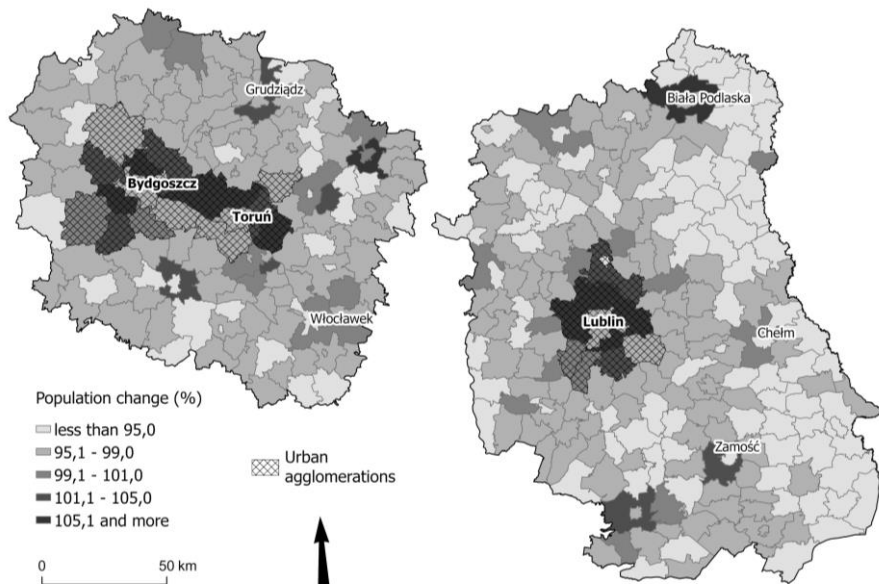
Table 5: The spatial composition of population in Kujawsko-Pomorskie and Lubelskie voivodships (2014 – 2018)

Area	population, 2014	population, 2018	population share, 2014 (%)	population share, 2018 (%)	population change, 2014-18 (%)
Kujawsko-Pomorskie					
voivodship	2,089,992	2,077,775	100.0	100.0	99.4
Agglomeration	786,883	789,463	37.7	38.0	100.3
Residual areas	1,303,109	1,288,312	62.3	62.0	98.9
Lubelskie voivodship	2,147,746	2,117,619	100.0	100.0	98.6
Agglomeration	535,022	537,552	24.9	25.4	100.5
Residual areas	1,612,724	1,580,067	75.1	74.6	98.0

Data source: GUS (2023)

The era of the pandemic has dramatically impacted the entire world, influencing not only healthcare, transportation, and the economy but also settlement patterns. During the pandemic, cities, in particular, faced population decline due to increased mortality and emigration (Tønnessen, 2021). Somewhat surprisingly, given the circumstances, there was no population growth in residual areas; instead, there was a sharper concentration into the largest agglomerations. However, it is essential to consider that we rely on official data, and newcomers may not always have updated their residency officially. Areas in decline expanded massively, with unusually high natural decline playing a significant role (Map 7). Population loss affected not only the long-term problematic inner peripheries of the Lublin Voivodship south of Lublin but essentially the entire eastern part and all intervening spaces between some of the minor agglomerations. In Kujawsko-Pomorskie, the decline primarily affected municipalities at the edge of the voivodship but in a rather selective manner. Thus, the most substantial areas of growth experienced a quite pronounced territorial shrinkage compared to previous periods.

Map 7: The population change in Kujawsko-Pomorskie and Lubelskie voivodships (2019 – 2021)



Data source: GUS (2023)

A marked decline in population during the pandemic occurred predominantly in residual areas, with the central agglomerations remaining stagnant in terms of growth (Table 6). Despite the absence of expansion in the central agglomerations, their proportion of the regional population increased significantly.

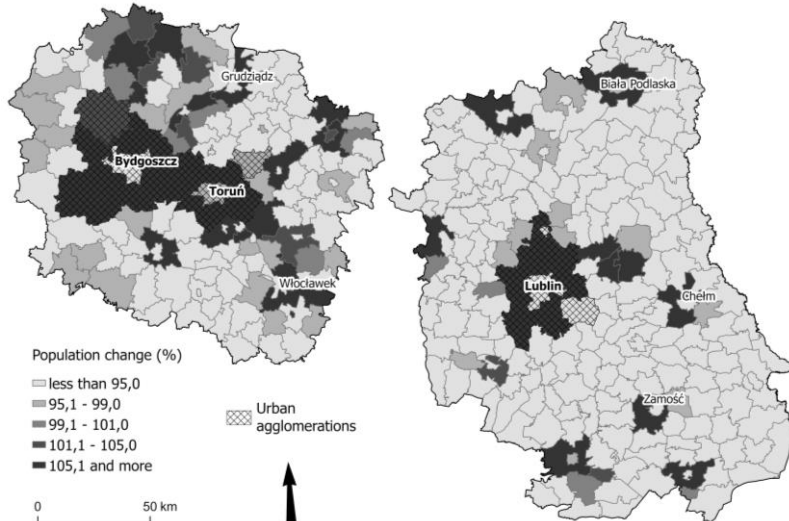
The observed 26-year development period paints a clear picture of changes in spatial population concentration (Map 8). For both voivodships, there is a consistent dominance of central agglomerations, with the exception of the core cities. Intensely growing areas are locally extended along axes of favourable accessibility and general attractiveness. In the case of Lublin, this includes more distant suburbs like Puchaczów and Cyców. In the Bydgoszcz-Toruń agglomeration, it involves the southern fringe connecting to Włocławek, linked to the central agglomeration and other cores, such as Łódź, by a motorway, and the northern fringe connecting rural municipalities like Cekcin or Osie, which boast a rich natural heritage with three large protected landscapes.

Table 6: The spatial composition of population in Kujawsko-Pomorskie and Lubelskie voivodships (2019 – 2021)

Area	population, 2019	population, 2021	population share, 2019 (%)	population share, 2021 (%)	population change, 2019-21 (%)
Kujawsko-Pomorskie voivodship	2,072,373	2,071,720	100.0	100.0	100.0
Agglomeration	789,795	781,722	38.1	38.7	99.0
Residual areas	1,282,578	1,235,998	61.9	61.3	96.4
Lubelskie voivodship	2,108,270	2,038,299	100.0	100.0	96.7
Agglomeration	539,041	537,889	25.6	26.4	99.8
Residual areas	1,569,229	1,500,410	74.4	73.6	95.6

Data source: GUS (2023)

Map 8: The population change in Kujawsko-Pomorskie and Lubelskie voivodships (1995 – 2021)



Data source: GUS (2023)

In both regions, a substantial portion of the territory comprises municipalities experiencing population decline, though the spatial contrast is more

pronounced in the Lublin Voivodship (Table 7). Kujawsko-Pomorskie voivodship shows a greater representation of stable municipalities.

Based on these results, it may seem incorrect to link urbanization and suburbanization into a single growth process. However, it is crucial to recognize that development of suburbs is not possible without urban cores. Cores serve as catalysts for suburban development, while undergoing other types of changes themselves (Cudny, Kunc, Dybska-Jakóbkiewicz, 2022).

Concerning the internal division of the voivodships, discernible nuances are apparent. Lublin Voivodship has witnessed an overall population decline, marked by a 10% reduction in residents over the 26-year period. Across both regions, rural areas bore the brunt of population decline, juxtaposed by the nearly parallel growth rates experienced by central agglomerations. Extensive suburbanization effectively mitigated losses in the agglomerations' core areas. The proportions changed more significantly in the Lublin Voivodeship. Given the arrangement of both voivodeships, it can be stated that population stability in Lublin Voivodeship is more dependent on the central agglomeration than in the other case.

Table 7: The spatial composition of population in Kujawsko-Pomorskie and Lubelskie voivodships (1995 – 2021)

Area	population, 1995	population, 2021	population share, 1995 (%)	population share, 2021 (%)	population change, 1995-21 (%)
Kujawsko-Pomorskie voivodship	2,092,977	2,071,720	100.0	100.0	96.4
Agglomeration	761,571	781,722	36.4	38.7	102.6
Residual areas	1,331,406	1,235,998	63.6	61.3	92.8
Lubelskie voivodship	2,244,628	2,038,299	100.0	100.0	90.8
Agglomeration	526,148	537,889	23.4	26.4	102.2
Residual areas	1,718,480	1,500,410	76.6	73.6	87.3

Data source: GUS (2023)

Conclusions

The first research question delved into the impact of multiple cores on the metropolitanization process. Our findings suggest that regions with more cores do not necessarily undergo a more intensive concentration in the core areas. Having two centres does not imply twice the intensity of concentration in the core area. Moreover, the monocentric Lublin agglomeration demonstrates a more rapidly

increasing share on the voivodship, driven, on the other hand, by the remoteness and agricultural background of the eastern part of the region. In Kujawsko-Pomorskie Voivodship, the size of minor centres also plays a role. Włocławek (104,000) and Grudziądz (90,000) are both larger than Zamość (60,000). The role of ‘overlooked’ minor centres is significant in both voivodships, emphasizing the uniqueness of each environment and the complexity of mutual comparisons.

The second research question highlighted the changing patterns of post-socialist development. More substantial spatial changes were associated with broader areas, whereas the central agglomerations consistently remained the core area of population increase, with the exception of the pandemic period. This indicates an overall stability of central agglomerations and a consistent trend of concentration.

However, the primary distinctions between the voivodships do not lie in the centrality model but rather in the overall attractiveness of the area for residential purposes. Lublin Voivodship is somewhat remote, characterized by a traditional agricultural base, and may not seem highly appealing to residents. In contrast, Kujawsko-Pomorskie Voivodship is strategically located in the central part of Poland, with relatively good accessibility to other centres of supra-regional importance, such as Tricity or Poznań.

The gained insights further lead us to a hypothesis that spatial concentration will continue regardless of pandemic fluctuations, and the difference between the central agglomerations and residual areas will expand. Two erosive elements will persist – the core cities decreasing the population growth in central agglomerations, and the suburbs around the minor centres supporting stability in non-central parts of regions.

Acknowledgements

This work was supported by the Charles University funding under Project SVV [260566] - Podpora kvality vědecko-výzkumných výstupů studentů sociogeografických a demografických programů.

References

- BENTLAGE, M. – MÜLLER, C. – THIERSTEIN, A. 2021. Becoming more polycentric: public transport and location choices in the Munich Metropolitan Area. In *Urban Geography*. ISSN 1938-2847, vol. 42, no. 1, pp. 79-102.
- BICZKOWSKI, M. – MÜLLER-FRĄCZEK, I. – MUSZYŃSKA, J. – PIETRZAK, M.B. – WILK, J. 2014. The delimitation of bipolar metropolitan area within the Kujawsko-Pomorskie region. In *Oeconomia Copernicana*. ISSN 2353-1827, vol. 5, no. 2, pp. 101-122.

- BRADE, I. – MAKHROVA, A. – NEFEDOVA, T. 2014. Suburbanization of Moscow's Urban Region. In *Confronting suburbanization: Urban decentralization in postsocialist Central and Eastern Europe*. Chichester: Wiley Blackwell. ISBN 978-1-4051-8548-6, pp. 97-132.
- CUDNY, W. – KUNC, J. – DYBSKA-JAKÓBKIEWICZ. 2022. Conceptualising urban transition in Central Europe. In *Growth and Change in Post-socialist Cities of Central Europe*. Milton Park: Routledge. ISBN 978-1-003-03979-2, pp. 1-14.
- GUS, 2023. *Bank danych lokalnych*. [online]. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny. [cit. 12.11.2023]. Available here: <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start>
- HAMPL, M. – MARADA, M. 2016. Metropolizace a regionální vývoj v Česku v transformačním období. In *Geografie*. ISSN 2571-421X, vol. 121, no. 4, pp. 566-590.
- IRA, V. – BOLTÍŽIAR, M. 2022. Post-socialist urban change and its spatial patterns: the case of Nitra. In *Growth and Change in Post-socialist Cities of Central Europe*. Milton Park: Routledge. ISBN 978-1-003-03979-2, pp. 15-29.
- KEBZA, M. 2018. The development of peripheral areas: The case of West Pomeranian Voivodeship, Poland. In *Moravian Geographical Reports*. ISSN 1210-8812, vol. 26, no. 1, pp. 69-81.
- KOREC, P. – ONDOŠ, S. 2022. Socio-economic development in Bratislava during post-socialism. In *Growth and Change in Post-socialist Cities of Central Europe*. Milton Park: Routledge. ISBN 978-1-003-03979-2, pp. 113-135.
- KOVÁCS, Z. – TOSICS, I. 2014. Urban Sprawl on the Danube: The Impacts of Suburbanization in Budapest. In *Confronting suburbanization: Urban decentralization in postsocialist Central and Eastern Europe*. Chichester: Wiley Blackwell. ISBN 978-1-4051-8548-6, pp. 33-64.
- KRZYSZTOFIK, R. 2022. The socio-economic transformation of the Katowice conurbation in Poland. In *Growth and Change in Post-socialist Cities of Central Europe*. Milton Park: Routledge. ISBN 978-1-003-03979-2, pp. 195-216.
- KUBEŠ, J. 2013. European post-socialist cities and their near hinterland in intra-urban geography literature. In *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*. ISSN 1732-4254, vol. 19, pp. 19-43.
- KUBEŠ, J. – KEBZA, M. 2018. Geography of socio-economic differentiation of Poland according to subregions in 2002-2014. In *AUC Geographica*. ISSN 2336-1980, vol. 53, no. 1, pp. 36-48.
- KÜBLER, D. 2012. Governing the metropolis: Towards kinder, gentler democracies. In *European Political Science*. ISSN 1682-0983, vol. 11, pp. 430-445.
- LEETMAA, K. – TAMMARU, T. 2007. Suburbanization in countries in transition: Destinations of suburbanizers in the Tallinn metropolitan area. In *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*. ISSN 1468-0467, vol. 89, no. 2, pp. 127-146.

- MATLOVIČ, R. – KLAMÁR, R. – KOZONĚ, J. – IVANOVÁ, M. – MICHALKO, M. 2018. Spatial polarity and spatial polarization in the context of supranational and national scales: regions of Visegrad countries after their accession to the EU. In *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*. ISSN 1732-4254, vol. 41, pp. 59-78.
- OUŘEDNÍČEK, M. 2007. Differential suburban development in the Prague urban region. In *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*. ISSN 1468-0467, vol. 89, no. 2, pp. 111-126.
- PANCOVÁ, A. – KEBZA, M. 2021. Provinční gentifikace v post-socialistickém městě: případ Plzně. In *Geografické informácie*. ISSN 1337-9453, vol. 25, no. 1, pp. 65-86.
- SPODNIÁKOVÁ, L. 2022. Suburbanizácia a jej prejavy v počte obyvateľov a zastavanej plochy vo vybraných obciach okresu Nitra. In *Geografické informácie*. ISSN 1337-9453, vol. 26, no. 2, pp. 244-260.
- SÝKORA, L. – BOUZAROVSKI, S. 2012. Multiple transformations: Conceptualising the post-communist urban transition. In *Urban studies*. ISSN 1360-063X, vol. 49, no. 1, pp. 43-60.
- SÝKORA, L. – STANILOV, K. 2014. The Challenge of Postsocialist Suburbanization. In *Confronting suburbanization: Urban decentralization in postsocialist Central and Eastern Europe*. Chichester: Wiley Blackwell. ISBN 978-1-4051-8548-6, pp. 1-32.
- ŚLESZYŃSKI, P. 2013. Delimitacja Miejskich Obszarów Funkcjonalnych stolic województw. In *Przegląd Geograficzny*. ISSN 2300-8466, vol. 85, no. 2, pp. 173-197.
- TØNNESSEN, M. 2021. Movers from the city in the first year of Covid. In *Nordic Journal of Urban Studies*. ISSN 2703-8866, vol. 2, pp. 131-147.
- VAN DEN BERG, L. – DREWETT, R. – KLASSEN, L. H. – ROSSI, A. – VIJVERBERG, C. H. T. 1982. A Study of Growth and Decline. In *Urban Europe*. vol. 1. Oxford: Pergamon Press, 1982. 162 p.
- WOLFF, M. – WIECHMANN, T. 2018. Urban growth and decline: Europe's shrinking cities in a comparative perspective 1990–2010. In *European Urban and Regional Studies*. ISSN 1461-7145, vol. 25, no. 2, pp. 122-139.

Mgr. Martin Kebza

Department of Geography

Faculty of Economics, University of West Bohemia

Univerzitní 22, 306 14 Plzeň, Czechia

E-mail: kebza@fek.zcu.cz

Department of Social Geography and Regional Development

Faculty of Science, Charles University

Albertov 6, 128 43 Prague, Czechia

REGIONÁLNÍ DIFERENCIACE NÁBOŽENSKÝCH OBCÍ CÍRKVE ČESKOSLOVENSKÉ HUSITSKÉ

Tomáš Havlíček

Abstract

The Czechoslovak Hussite Church represents an important stream of Czech Reformed Catholicism and is today the fourth largest church in Czechia. One of the objectives of the present study is a regional-geographical analysis of the development of the Czechoslovak Hussite Church and the transformation of their religious communities. The regional distribution of the believers of the Czechoslovak Hussite Church reflects the historical context of the emergence and formation of the Church in the first half of the 20th century. However, the paper will deal mainly with the period after the onset of democracy in 1989, using the example of six model religious communities (Blansko, Čerčany, Červený Kostelec, Prague 10-Vršovice, Tachov, Vratimov). A characteristic feature of most religious communities after 1989 appears to be a significant decline in the number of believers, but also in the attendance of Sunday services. The buildings of religious communities often represent significant spaces with symbolic significance in the religious landscape of Czechia with their architectural conception, especially in the modernist period of the interwar period. All of the model communities are characterized by a strong inclination towards ecumenical activities of various forms and are searching for their identity and place in the post-secular landscape of Czechia.

Keywords: Czechoslovak Hussite Church, religious communities, Czechia, regional differentiation of religious affiliation

Úvod

Církev československá husitská (CČSH) představuje významný proud českého reformního katolicismu na počátku 20. století, který neprosadil reformu Církve římskokatolické (ČŘK) a reformní kněží v čele s Karlem Farským odešli z ČŘK a založili roku 1920 nové náboženské společenství Církev československou, která byla úzce spojena s nově vzniklým československým státem, který také prostřednictvím této křesťanské církve budoval svoji identitu (Tonzar, 2002).

Po druhé světové válce se CČSH přikláněla k levicovým myšlenkám a byla tak v padesátých letech 20. století protěžována komunistickou stranou také z důvodu protivníka k Církvi římskokatolické. Církev obdržela také po vysídlení

českých Němců majetek Německé evangelické církve a to především v severních a severovýchodních Čechách (Nešpor, 2022), kde má dodnes nadprůměrný počet věřících (Havlíček, Klingorová, Lysák, 2017). V roce 1950 dokonce získala teologickou fakultu. Ale o několik let později již komunistická strana cíleně omezovala veřejný křesťanský život a CČSH pak byly zestátněny všechny sociální ústavy. V roce 1971 byl pak rozšířen název Církve československé na CČSH, čímž církev odkazovala na husitskou tradici. V období normalizace za komunistické diktatury byla církev spíše v ústraní a na rozdíl od CŘK nevytvářela tlak a reformy směrem k svobodné společnosti v Československu. Dokonce první polistopadový patriarcha CČSH Vratislav Štěpánek byl poslancem parlamentu ještě v komunistickém období 1986 až 1990 (Nešpor, 2022).

Období vývoje CČSH ve svobodné společnosti po roce 1989 charakterizuje hledání své identity na jedné straně (Nešpor, 2022) a s tím částečně spojený výrazný úbytek počtu věřících na straně druhé. CČSH znovu nabyla v prvním desetiletí nové postavení na náboženské scéně. Jako třetí nejpočetnější církev v Česku (po Církvi římskokatolické a Českobratrské církvi evangelické) včlenila svoji fakultu v roce 1990 do Univerzity Karlovy, kde je dodnes. Teologicky se nadále profilovala mezi protestantskými a římskokatolickými proudy, ze kterých se po vzniku Československa etablovala. Jen mezi roky 1991 až 2021 došlo k úbytku deklarovaných věřících CČSH o více jak 85 %. Z téměř 180 000 věřících v roce 1991 na 23 600 v roce 2021. Počet náboženských obcí se v tomto období příliš nezměnil a došlo jen k mírnému poklesu z 314 obcí (1991) na 283 (2023) a vedlo k velmi malému využití náboženských budov, jelikož mnohé obce přišli téměř o všechny věřící a bohoslužby se tak konají třeba jen jednou za měsíc či čtvrt roku.

Jedním s cílů předkládané studie pak představuje regionálně-geografická analýza vývoje Církve československé husitské a transformace náboženských obcí CČSH. Kromě kvantitativní analýzy dat z výsledků Sčítání lidu, domů a bytů (SLDB) v letech 1991, 2001, 2011 a 2021 bude také proveden terénní výzkum formou zúčastněného pozorování a provedeny semistrukturované rozhovory s klíčovými osobnostmi (především faráři) ve vybraných šesti modelových náboženských obcích (Blansko, Čerčany, Červený Kostelec, Praha-Vršovice, Tachov a Vratimov) v Česku. Obecně lze předpokládat, že transformace CČSH po roce 1989 probíhala regionálně značně nerovnoměrně, což se odrazilo i ve výrazné heterogenitě náboženských obcí ovlivněné například klíčovými osobnostmi nebo stěhování obyvatel z periferních oblastí do metropolitních areálů.

Regionální diferenciacie Církve československé husitské a její vývoj po roce 1989

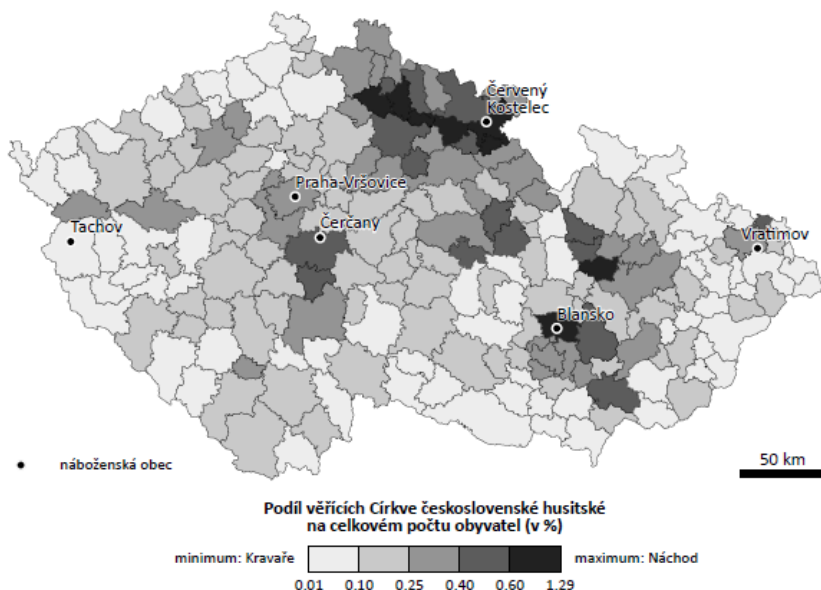
Regionální rozmístění věřících CČSH dlouhodobě odráží historické souvislosti vzniku a utváření církve v 1. polovině 20. století (Havlíček, Klingorová,

Lysák, 2017; Nešpor, 2022). Pro analýzu regionální diferenciace byl zvolen údaj podílu věřících ČČSH na celkovém počtu obyvatel při Sčítání lidu, domů a bytů (SLDB) v roce 2021 podle správního obvodu obcí s rozšířenou působností (ORP). V březnu roku 2021 tak deklarovalo sounáležitost s ČČSH přes 23 tisíc obyvatel Česka, tedy okolo 0,2 % všech obyvatel, které jsou ovšem regionálně velmi nerovnoměrně rozloženy (mapa 1). Nejvyšší hodnoty podílu věřících ČČSH lze identifikovat tradičně v severovýchodních Čechách (ORP Náchod, Turnov a Semily) a také v zázemí moravských měst Brna (ORP Blansko) a Olomouce (ORP Mohelnice). Naopak nejnižší hodnoty podílu věřících ČČSH na celkovém obyvatelstvu objevíme v pohraničních regionech s Německem a Slovenskem, kde například ORP Tachov vykazuje v roce 2021 pouze 24 věřících, tedy 0,07 % všech obyvatel této obce s rozšířenou působností (tab. 1).

V obecné rovině lze vysledovat dvě základní polarizace v regionálním rozložení podílu věřících ČČSH na celkovém obyvatelstvu Česka. První regionální polarizaci můžeme v hrubých rysech spatřovat v kategorii pohraničí a vnitrozemí. Ve vnitrozemí registrujeme nadprůměrné hodnoty podílu věřících a naopak v pohraničí převážně výrazně podprůměrné (mapa 1). Výjimku zde tvoří pouze západní část českého pohraničí s Polskem, kde se vyskytují naopak nadprůměrné hodnoty (např. ORP Náchod). ČČSH zde obdržela nebo zakoupila sakrální objekty (především kostely) po Luterské církvi, jejíž členové byli německé národnosti a tím byli z větší části odsunuti po 2. světové válce v rámci Benešových dekretů z tehdejšího Československa. Naopak podprůměrné hodnoty v pohraničí nejsou jen důsledkem odsunu německého obyvatelstva, ale také historickými podmíněnostmi s tradičně vysokými podíly věřících Římskokatolické a Českobratrské církve evangelické a to především v pohraničí se Slovenskem. Druhou regionální polarizaci můžeme objevit v dichotomii město a venkov. ČČSH je tradičně mnohem více zakořeněna v městském prostředí než na venkově a to především v pražské a olomoucké aglomeraci, kde se také nachází vysoká koncentrace náboženských obcí (Nešpor, 2022).

Kromě hodnocení současného stavu regionální diferenciace se předkládaný článek také pokusí krátce představit explanaci vývoje regionálního rozložení věřících ČČSH ve třech dekadách (1991/2001, 2001/2011 a 2011/2021) podle výsledků SLDB po pádu komunistické diktatury v roce 1989 (mapa 2). V rámci celého postkomunistického období mezi roky 1991 až 2021 došlo k výraznému úbytku počtu věřících ČČSH na celostátní úrovni a to z původních více jak 178 tisíc věřících (1991) na současných více jak 23 tisíc (2021), což představuje pokles o více jak 85 %. Následující text se pokusí poukázat na tři fáze tohoto poměrně výrazného poklesu sebedeklarovaných věřících a to také v rámci regionálněgeografické analýzy.

Mapa 1: Podíl věřících Církve československé husitské na celkovém počtu obyvatel v roce 2021 (v %) a lokalizace modelových náboženských obcí ČČSH (Blansko, Čerčany, Červený Kostelec, Praha 10-Vršovice, Tachov, Vratimov)



Zdroj dat: ČSÚ, 2021

V prvním období v letech 1991 až 2001 došlo k úbytku věřících ČČSH na celostátní úrovni o více jak 44 % z celkových 178 tisíc na 99 tisíc a absolutní počet věřících se roku 2001 snížil na úroveň 55,7 % oproti roku 1991. Regionálně na úrovni ORP byl pokles zaznamenán téměř ve všech územích kromě modelového ORP Blansko (+6 %) a ještě tří regionů na pomezí Moravy a Slezska, kde byly zjištěny mírné nárůsty (mapa 2). Ve většině ORP byl registrován úbytek počtu věřících od roku 1991 do 2001 mezi 50 až 25 %. Ještě výraznější pokles v tomto období lze vysledovat v ORP v západních a severozápadních Čechách, kde tyto hodnoty přesahovaly 50 % (mapa 2).

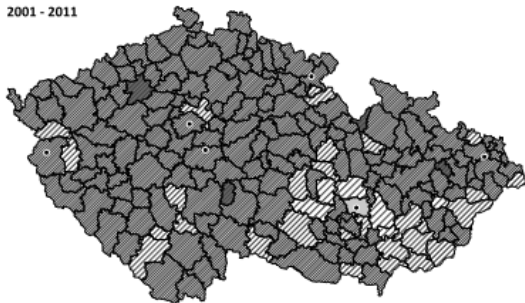
Ve druhé dekádě v letech 2001 až 2011 se pokles počtu věřících ČČSH nadále výrazně prohloubil a to o více jak 60 % z 99 103 věřících (2001) na 39 229 (2011). Regionálně byl tento pokles zaznamenán téměř ve všech ORP a to většinou v rozmezí 50 až 75 %. Nižší úbytky věřících pod 50 % byly registrovány u ORP v pohraničí se Slovenskem a také ve východní části kraje Vysočina. Rámcově se jedná o období s výrazným kvantitativním propadem členské základny a to v rámci celého území Česka (mapa 2).

Mapa 2: Vývoj dekádnej zmeny počtu věřících CČSH v letech 1991-2001, 2001-2011, 2011-2021 s vyznačením šesti modelových náboženských obcí CČSH

1991 - 2001



2001 - 2011



2011 - 2021



• náboženská obec

50 km

Změna absolutního počtu věřících Církve československé husitské v období uvedeném v nadpisu mapy (v %)



Zdroj dat: ČSÚ, 1991, 2001, 2011, 2021

Ve třetí dekádě mezi roky 2011 až 2021 pokračoval úbytek sebedeclarovaných věřících ČČSH v nižší intenzitě než v předchozím období, ale přesto dosahoval téměř 40 % z 39 229 (2011) na 23 610 (2021) věřících. Ve většině ORP Česka lze nadále pozorovat pokles především v kategorii 50 % až 25 %. Ještě větší úbytky lze odhalit v severozápadních Čechách, kde například modelové ORP Tachov vykazoval více jak 50 % úbytek. Naopak překvapivě růstové lze hodnotit ORP severně od Brna, z nichž nejvyšší nárůst 37 % zaznamenává modelové ORP Blansko (mapa 2).

Modelové náboženské obce ČČSH

Institucionální struktura Církve československé husitské vychází z teritoriálně organizačního principu (Nešpor, 2022). Základní organizační jednotku ČČSH tvoří náboženská nebo také církevní obec, která se skládá ze společenství věřících hlásící se k dané církvi v konkrétním území, které vykazuje v případě ČČSH na území Česka velikost jedné až několika administrativních obcí, které se odvíjí často podle hustoty zalidnění. Větší často krajská města vykazují více náboženských obcí (např. Praha-Vinohrady, Praha-Vršovice atd.) a naopak méně zalidněné oblasti pak náboženské obce (NO) zahrnují několik územních jednotek obcí a to až do úrovně správního obvodu obce s rozšířenou působností (ORP) jako například náboženská obec v Tachově. Náboženské obce vykazují vlastní právní subjektivitu a jsou spravovány zletilými členy NO, kteří také volí radu starších a další ustanovené orgány v rámci dané náboženské obce (Salajka, 2007). Organizačně pak jsou NO začleněny církevním sněmem do diecézí vedené biskupem a diecézní radou, kterým se správou napomáhají vikariáty, které jsou však bez právní subjektivity. Území Česka je v současnosti rozděleno do pěti diecézí (pražská, plzeňská, královohradecká, brněnská a olomoucká).

Předkládaná studie se bude zabývat pouze historickým obdobím po pádu komunistické nadvlády v roce 1989 a v případě studia staršího vývoje před rokem 1989 lze doporučit například Nešpor (2022). Jak již bylo dříve uvedeno, tak počet věřících ČČSH zaznamenává po roce 1989 pokles věřících v řádu desítek procent za dekádu (Havlíček, Klingorová, Lysák, 2017). Míře poklesu věřících však neodpovídá pokles náboženských obcí, který již z podstaty institucionální setrvačnosti vždy zaostává za skutečným historickým vývojem. Nešpor (2022) v této souvislosti poukazuje na skutečnost, že ještě roku 1991 připadalo na jednu náboženskou obec ČČSH 567 věřících, tak v roce 2011 to bylo pouze 106 věřících. V této souvislosti je nutné také uvést, že řada náboženských obcí byla a je spravována čistě formálně a jeden farář má pak na starosti několik náboženských obcí.

V současnosti eviduje ČČSH 286 náboženských obcí (Církev československá husitská, 2023), což představuje přibližně 82 sebedeclarovaných

věřících na jednu náboženskou obec. Regionální rozložení NO je nerovnoměrné především ve třech směrech. Za prvé je to ve vztahu města a venkova. Většina NO se nachází ve větších městech a v Praze, Českých Budějovicích, Brně a Ostravě se nachází pět a více obcí (Nešpor, 2022). Druhá polarizace se týká počtu obcí v Čechách a na Moravě, kdy mnohem více NO se nachází v Čechách a to především ve středních a severovýchodních Čechách. Třetí regionální nerovnoměrnost lze objevit v kontextu vztahu s Církví římskokatolickou a českobratrskou církví evangelickou. V oblastech s vysokými podíly věřících katolíků a evangelíků (východní část Českomoravské vysočiny a pohraničí se Slovenskem) se nachází velmi málo náboženských obcí CČSH.

Metodika výběru šesti modelových náboženských obcí

Výběr pro účely tohoto textu reprezentativních náboženských obcí se opíral o několik kritérií. V prvé řadě byl záměr zahrnout polohově rovnoměrnou regionální diferenciaci v Česku. Je zřejmé, že při tak nízkém počtu modelových obcí nemohli být zohledněny například všechny kraje. Dalším kritériem byla poloha náboženské obce v regionech s různým podílem věřících CČSH (viz mapa 1). Zvolena byla náboženská obec Červený Kostelec v ORP Náchod s velmi nadprůměrným podílem věřících CČSH a naopak také náboženská obec Tachov s velmi podprůměrným podílem věřících. V neposlední řadě byla také zohledněna poloha obce v sídelní struktuře obcí Česka, přičemž byl kladen důraz na přítomnost jedné náboženské obce v pohraničním území dosídlené po odsunutých českých Němcích po druhé světové válce (Tachov). V rámci velkoměsta byla vybrána náboženská obec Praha-Vršovice ve vnitřním městě a pak obec Vratimov na okraji Ostravy. Zahrnuta byla také v současnosti dynamicky se rozvíjející suburbánní oblast Prahy s modelovou náboženskou obcí Čerčany. Zcela výjimečné postavení v suburbánním regionu Brna představuje náboženská obec Blansko, která jako jedna z mála obcí zaznamenává po roce 1989 nárůst počtu věřících CČSH (tab. 1). Výběr modelových NO také zohledňoval regionální členění Církve československé husitské, a proto se také vyskytují ve všech pěti diecézích v Česku a v početné pražské diecézi pak byly vybrány dvě modelové obce (tab. 1). Následující text si klade za cíl představit a analyzovat modelové náboženské obce v současnosti.

Tab. 1: Modelové náboženské obce ČČSH s počty věřících v daném ORP v letech 1991 až 2021

Modelové území	Diecéze	1991	2001	2011	2021
Čerčany (ORP Benešov)	pražská	2590	1579	427	264
Praha – Vršovice (ORP Praha)	pražská	27014	17624	6314	3949
Blansko (ORP Blansko)	brněnská	433	461	349	479
Červený Kostelec (ORP Náchod)	královehradecká	8106	4502	1194	751
Tachov (ORP Tachov)	plzeňská	753	136	48	24
Vratimov (ORP Ostrava)	olomoucká	6707	4227	1744	925

Zdroj dat: ČSÚ, 1991, 2001, 2011, 2021

Blansko

Náboženská obec v Blansku se nachází na severu Jihomoravského kraje a patří mezi jednu z mála početně rostoucích NO v celém Česku. V období svobodné společnosti mezi lety 1991 až 2021 stoupl počet věřících ČČSH v ORP Blansko o přibližně 10 %, když na celorepublikové úrovni došlo v tomto období k poklesu počtu věřících o 87 %. Náboženská obec Blansko představuje zcela unikátní společenství v rámci ČČSH a to nejen nárůstem počtu věřících, ale také dřevěným kostelem, který původně stál v obci Nyžné Selyště na Podkarpatské Rusi. NO v Blansku začala tento kostel užívat v roce 1937 a předtím se od svého založení v roce 1924, resp. zřízení farnosti státem v roce 1928, scházela v místní sokolovně (Nešpor, 2022). Historický vývoj NO pak kopíroval celkový vývoj ČČSH. Prvotní nadšený dynamický rozvoj a růst, kdy roku 1947 dosáhl počet věřících v Blansku přes 600 a obec dokonce vypracovala plány na výstavbu nového kostela (Církev československá husitská v Blansku, 2023), které byly ukončeny nástupem komunistické diktatury v roce 1948, která cíleně omezovala výuku náboženství pro děti a mládež. Ještě větší úpadek pro NO než v padesátých a šedesátých letech znamenalo období normalizace do roku 1989. Na rozdíl od celorepublikového vývoje však v Blansku nastává od devadesátých let 20. století až po současnost oživení NO, které ovšem není ovlivněno tradičními věřícími z řad ČČSH, ale náboženskou obec formují dnes hlavně věřící přicházející z jiných denominací nebo otevřeně hledající křesťanskou víru.

Období po roce 2000 je charakteristické nárůstem aktivit mimo tradiční formy bohoslužeb. Farář se aktivně podílí na organizaci sňatků a pohřbů, čímž také narůstá postupné odstranění bariér mezi sakrálním a profánním prostorem. V současnosti bohoslužby navštěvuje jenom v Blansku přibližně 100 věřících, ale k této farnosti patří ještě dalších osm bohoslužebných středisek jako v Boskovicích nebo ve Křtinách, které dohromady navštěvuje dalších 100 osob. NO také vykazuje

velkou otevřenost ke komunikaci se sekulární většinovou společností a to jak formou přednášek, tak otevřeným prostorem dřevěného kostela pro každého. Velmi angažovaný a regionálně oblíbený farář jako klíčová osobnost sboru také pořádá bohoslužby v místním Senior centru. Blanenská náboženská obec je v širším okolí velmi dobře známá a podílí se také na ekumenické křesťanské spolupráci formou společného sdílení a modliteb několikrát do roka.

NO dosahuje také poměrně vysokou míru soběstačnosti. Mzdové náklady sice dnes hradí centrální instituce ČČSH, ale v případě nutnosti by byla obec schopna i tyto náklady převzít, ale ovšem na úkor širší podpory diecézních sbírek. Provozní náklady si náboženská obec v Blansku zajišťuje sama a to jak dobrovolnickou činností, tak i vlastními sbírkami. I přesto že modelová NO v Blansku představuje výjimečný příklad rostoucí farnosti ČČSH, tak také vhodně doplňuje širokou mozaiku modelových náboženských obcí.

Čerčany

Náboženská obec Čerčany představuje modelový příklad ze suburbánního regionu. Byla zaregistrována již v roce 1927, ale do roku 1934 byla spravována z Benešova (Nešpor, 2022). V roce 1952 po 13 letech stavby NO dostavila a začala bohoslužebně využívat novou budovu kostela, která slouží zdejšímu Husově sboru dodnes. V roce 2003 se z bohoslužebného střediska Týnec nad Sázavou stala samostatná náboženská obec. V demokratické společnosti po roce 1989 je NO Čerčany součástí ORP Benešov, jejíž vývoj věřících ČČSH přibližně kopíroval celostátní trend (tab. 1) poměrně výrazného úbytku věřících až do současnosti. Ještě v 90. letech 20. století navštěvovalo nedělní bohoslužby více jak 50 lidí a v současnosti je účast do deseti věřících. V roce 2007 se v místním sboru konaly také pravidelné bohoslužby Křesťanského sboru Pyšely. NO také velmi aktivně spolupracuje s farností Českobratrské církve evangelické v Soběhrdech a to včetně společných bohoslužeb.

Zdejší náboženská obec se také podílí na fungování mateřské a základní školy Archa v nedaleké Petroupimi (Bohatová, Ilková, 2013) a ve svahu pod kostelem byl občanským sdružením „Tři“ zbudován společně s Římskokatolickou církví a také Českobratrskou církví evangelickou „Hospic Dobrého pastýře“, do jehož aktivit se NO zapojuje a to především skrze pastorační službu těžce nemocných pacientů. V současnosti se v budově zdejšího Husova sboru provozují nejen nedělní bohoslužby, ale také biblické hodiny. Pravidelně se ve sboru koná výuka dětí v rámci domácí školy a také setkávání skautských skupin. Ekumenická spolupráce zdejší náboženské obce tak vykazuje vysokou intenzitu.

Červený Kostelec

Náboženská obec v Červeném Kostelci v severovýchodních Čechách představuje jednu z nejstarších farností Církve československé husitské. První

doložené bohoslužby se konaly již v roce 1920 v soukromých prostorách, ale také v římskokatolické hřbitovní kapli, která byla ovšem v roce 1924 opět navrácena Římskokatolické církvi (Nešpor, 2022). NO Červený Kostelec pak byla registrována až roku 1923 a ještě ve 20. letech 20. století byla zřízena modlitebna a posléze i sborový dům. Od roku 1920 až do současnosti se ve vedení náboženské obce vystřídalo celkem devět farářů. Současný farář zde slouží již od roku 2007. NO se nachází v ORP Náchod, která vykazuje nejvyšší podíl (1,29 %) věřících ČČSH na obyvatelstvu v celém Česku (mapa 1). Obec však zaznamenává podobný trend poklesu věřících jako naprostá většina NO v Česku, což se zde odráží také v návštěvnosti bohoslužeb. Především epidemie Covid-19 zapříčinila značný pokles účasti na pravidelných akcích obce. Na nedělní bohoslužby teď dochází tak do 15 věřících a na sváteční bohoslužby kolem 30, což je asi polovina než před Covid-19.

Ekumenická spolupráce je na velmi dobré úrovni. Dochází k pravidelným setkávání zdejších církví a kostel ČČSH dokonce posloužil zdejší Římskokatolické církvi k bohoslužbám v době opravy katolického kostela. Náboženská obec ČČSH se prezentuje jako církev, která má „liberálnější přístup“ a je otevřenější k lidem na okraji společnosti. V obecním životě je to církev, která se snaží připomínat humanistické hodnoty, hodnoty svobodného státu a zejména hodnoty, které vychází z nevýrazného fundamentalistického výkladu Písma. NO je také aktivní na slavnostních setkáních města jako koncerty, adventy, oslavy 17. listopadu atd. Vlastní sakrální prostory kostela a zvonice pak slouží také pro pořádání kulturních a společenských akcí. Náboženská obec v Červeném Kostelci se také již připravuje na odluku církve od státu a členové obce již přispívají také na plat faráře. Jinak si většinu provozních nákladů zajišťuje obec ve vlastní režii. Červený Kostelec představuje tradiční náboženskou obec ČČSH, která v současnosti prochází transformací s hledáním svého místa po epidemii Covid-19 v religiózní krajině nejbližšího okolí.

Praha – Vršovice

Náboženská obec Praha-Vršovice byla založena již v prvních měsících nově utvořené Církve československé (husitské) roku 1921, ale ustavující shromáždění nové NO proběhlo až roku 1923 volbou rady starších. V počátcích se bohoslužby konaly v základní škole a roku 1930 byla slavnostně otevřena budova nového Husova sboru ve Vršovcích, která byla inspirována funkcionalismem i konstruktivismem a představuje modernistické vize architektury 20. let 20. století (obr. 1). Díky své vysoké architektonické hodnotě (Popelová, 2018) byla budova Husova sboru i se svými vnitřními prvky prohlášena Ministerstvem kultury České republiky v roce 2022 za kulturní památku. Již na počátku byla stavba plánována pro multifunkční využití, tedy nejen k bohoslužebným účelům, ale také jako divadlo, komerční prostory a byty.

NO ve Vršovicích je součástí ORP Praha a vývojem počtu věřících po roce 1989 vykazuje podobný vývoj jako ČČSH na celostátní úrovni. Po roce 1989 došlo mezi roky 1991 až 2021 k poklesu počtu věřících o 85 % (tab. 1). V současnosti navštěvuje nedělní bohoslužby okolo 30 většinou starších lidí. Kromě bohoslužeb se v NO konají také pravidelné biblické hodiny, křesťanský klub Awana pro děti, modlitební setkání a komponované večery.

Náboženská obec také představuje díky širokému záběru různých aktivit vhodný příklad ČČSH ve velkoměstském prostředí. Husův sbor hraje ve Vršovicích a okolí významnou roli komunitního a společenského centra. Objekt kostela a přilehlých prostor tak slouží jako důležité místo setkávání místních obyvatel. Nacházejí se zde například divadelní prostory MANA a také stejnojmenná kavárna s celopražským významem. Komunitní centrum MANA je aktivní v pomoci lidem na okraji společnosti a to především pro lidi bez přístřeší. Vršovická obec se také aktivně zapojuje do pomoci začlenění dětí cizinců (především z Ukrajiny) v rámci výuky na českých školách v okolí.

NO se zapojuje do mnoha ekumenických aktivit. Podílí se na provozu ekumenické kaple společně s Římskokatolickou církví a Českobratrskou církví evangelickou v nedalekém domově seniorů. Více o těchto aktivitách ČČSH v sociálních službách pojednává Beláňová (2023). Vlastní objekt Husova sboru je využíván nejen k bohoslužbám ČČSH, ale schází se zde například evangelikální sbor z Číny nebo z Nigérie.

Obr. 1: Památkově chráněný objekt Husova sboru v pražských Vršovicích v roce 2023



Zdroj: Foto autora

Tachov

Náboženská obec v Tachově byla ustanovena až po 2. světové válce v roce 1949 a to v území, kde došlo k úbytku obyvatel díky vysídlení českých Němců, kteří zaujímali výraznou většinu obyvatel Tachova a okolí. Bohoslužby se v počátcích konaly v římskokatolickém hřbitovním kostele svatého Václava a od osmdesátých let 20. století se konají na zdejší faře v Hradební ulici. Na začátku 21. století byla fara částečně přestavěna a nyní zde sídlí Husitské centrum setkávání. (Nešpor 2022).

NO se nachází ve stejnojmenné obci s rozšířenou působností a historicky vykazovala nízké podíly sebedeklarujících věřících ČČSH a po roce 1989 a nástupu demokracie došlo ještě k výraznějšímu poklesu věřících, který dosahoval mezi roky 1991 až 2021 více jak 95 % (tab. 1). Náboženská obec v Tachově se díky tomu začala stále více orientovat směrem navenek. Tento vývoj vykazuje několik podob. V rámci struktur ČČSH spolupracuje sbor v Tachově velmi intenzivně s náboženskou obcí v Mariánských Lázních, kde se na místní faře konají také společné bohoslužby nebo modlitby a meditace. Daleko širší záběr však vykazuje tachovská obec v rámci ekumenických aktivit mimo struktury ČČSH. Pořádají se společné ekumenická setkání (dušičky, advent atd.) především s místní Římskokatolickou a Pravoslavnou církví. Zcela specifickou formu mezidenominační spolupráce pak představuje přeshraniční ekumena s blízkým Bavorskem a umožňuje také snižovat předsudky na obou stranách hranice. NO se také intenzivně věnuje práci s dětmi a to jak skrze výuku etiky na školách, tak i pořádáním dětských táborů nebo výukou angličtiny.

Vratimov

Náboženská obec ve Vratimově se zformovala již v roce 1921, ale institucionálně ukotvena v ČČSH až roku 1923 a tehdy ještě pod názvem Ratimov. Již následující rok 1924 byl dostavěn relativně rozsáhlý objekt Husova sboru (Církev československá husitská ve Vratimově, 2023), který je významným symbolem této náboženské obce (obr. 2). V současnosti vykazuje obec také bohoslužebná střediska Frýdek-Místek s kostelem, Paskov, Ostrava-Hrabová a Řepiště. NO je součástí ORP Ostrava-město a podobně jako většina náboženských obcí v Česku zaznamenává po roce 1989 výrazný úbytek věřících ČČSH a to o více jak 85 % mezi roky 1991 až 2021 (tab. 1). Jedním z výsledků tohoto trendu je i skutečnost, že se ve Vratimově konají nedělní bohoslužby jen jednou měsíčně.

Na rozdíl od obce v Tachově se NO Vratimov zaměřuje na aktivity v rámci dalších sborů ČČSH. Významně spolupracuje s náboženskou obcí ve Frýdku-Místku, kde lze navštívit jejich bohoslužby (dvakrát měsíčně). Aktivně pořádají společná setkání a akce zaměřené dovnitř sboru, tak i navenek. Tradiční setkání probíhají v rámci Noci kostelů. Husův sbor ve Vratimově díky své zajímavé architektonické historii (Nešpor, 2022) se pak nabízí jako platforma pro setkávání

mezi sakrální a sekulární společností. Pro širší veřejnost se konají i akce spojené s tradičními křesťanskými svátky, které určitým způsobem reflektuje i sekulární většinová společnost.

Obr. 2: Symbol náboženské obce Vratimov s charakteristickým kostelem



Zdroj: Církev československá husitská ve Vratimově, 2023

Závěry

Za více než stoletého fungování Církve československé husitské v religiózní krajině Česka vzniklo několik stovek náboženských obcí (Nešpor, 2022). Takto vysoký počet obcí však představuje také velkou variabilitu v činnostech a fungování. Předkládaná studie se pokusila na příkladu šesti modelových NO představit některé jevy charakteristické pro výraznou regionální diferenciaci těchto obcí. Cílem textu bylo především představit a uvést do souvislostí vývoj ČČSH na příkladu vybraných regionálně různorodých NO v demokratické společnosti po roce 1989.

Charakteristickým prvkem většiny náboženských obcí po roce 1989 se jeví výrazný pokles počtu věřících, který je zřetelný nejen v rámci sebedeclarace občanů při SLDB, ale také při návštěvnosti nedělních bohoslužeb. Výjimku v tomto vývoji představuje severní suburbánní region Brna s ORP Blansko nebo Vyškov, kde naopak dochází k mírnému nárůstu počtu věřících ČČSH. Náboženské obce pak stojí při sekulárních tendencích české společnosti před mnoha výzvami. Faráři modelových obcí (kromě Praha-Vršovice) slouží ve více farnostech z důvodu jejich nedostatečného počtu. Budovy NO představují často svým architektonickým pojetím především modernizmu meziválečného období významné prostory se symbolickým významem (např. Vratimov nebo Praha-Vršovice) v religiózní krajině Česka (Havlíček, Klingorová, Lysák, 2017). Jako vhodným příkladem pro transformaci často málo využívaných budov lze uvést

Husův sbor v Praze-Vršovicích, který díky svému multifunkčnímu využití a využití prostor více náboženskými společnostmi.

Pro všechny modelové obce je charakteristický velký příklon k ekumenickým aktivitám různých forem. Nejvíce obce ČČSH spolupracují s farnostmi Římskokatolické církve a Českobratrské církve evangelické. Velký důraz na ekumenickou spolupráci pak také poukazuje na postsekulární projevy v české společnosti (Havlíček, Klingorová, 2020). Náboženské obce ČČSH v současnosti hledají svoji identitu a místo v postsekulární religiozní krajině Česka a využívají k tomu podobné principy (otevřený sakrální prostor pro nevěřící a pro společné aktivity sakrální i profánní společnosti), ale také specifické formy zviditelnění s geografickým charakterem jako jsou například přeshraniční ekumenické aktivity (např. NO Tachov).

Poděkování

Príspevok byl zpracovaný v rámci projektu GA ČR 21-01429S – 100 let Církve československé husitské: historicko-sociologická syntéza

Literatura

- BELÁŇOVÁ, A. 2023. Faith-based social service delivery in a country with low religious affiliation: The case of the Czechoslovak Hussite Church. In *Social Compass*. pp. 1-18 DOI: <https://doi.org/10.1177/00377686231198771>
- BOHATOVÁ, M. - ILKOVÁ, V. 2013. *Život křesťanů husitského vyznání v Pražské diecézi Církve československé husitské*. Praha, 232 s.
- CÍRKEV ČESKOSLOVENSKÁ HUSITSKÁ, ed. 2023. Adresář náboženských obcí <https://www.cssh.cz/adresar-subj.html> (10. 7. 2023)
- CÍRKEV ČESKOSLOVENSKÁ HUSITSKÁ V BLANSKU, ed. 2023. *Historie církve* <https://www.drevenykostelik.cz/o-nas/historie-farnosti/> (2. 6. 2023)
- CÍRKEV ČESKOSLOVENSKÁ HUSITSKÁ VE VRATIMOVĚ, ed. 2023. *Historie Husova sboru* <https://ccshvratimov.webnode.cz/historie/> (10. 9. 2023)
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, ed. 1991. Databáze výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů k 3. 3. 1991. Praha: Český statistický úřad.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, ed. 2001. Databáze výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů k 1. 3. 2001. Praha: Český statistický úřad.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, ed. 2011. Databáze výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů k 26. 3. 2011. Praha: Český statistický úřad.
- ČESKÝ STATISTICKÝ ÚŘAD, ed. 2021. Databáze výsledků ze Sčítání lidu, domů a bytů k 27. 3. 2021. Praha: Český statistický úřad.
- HAVLÍČEK, T. – KLINGOROVÁ, K. – LYSÁK, J. et al. 2017. *Atlas náboženství Česka*. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2017. 224 s.

- HAVLÍČEK, T. – KLINGOROVÁ, K. et al. 2020. *Postsekularismus v Česku. Trendy a regionální souvislosti*. Praha: Nakladatelství P3K, 2020. 170 s.
- HUSŮV SBOR VE VRŠOVICÍCH, ed. 2023. *Historie Husova sboru* https://www.husovsbor.cz/?page_id=56 (1. 7. 2023)
- NEŠPOR, Z. R. et al. 2022. *Encyklopedie Církve československé husitské*, Karolinum, Praha, 466 s.
- POPELOVÁ, L., ed. 2018. *Sbory Církve československé husitské – architektonické dědictví našich regionů*. Praha: ČVUT.
- SALAJKA, M. 2007. *Portrét Církve československé husitské. Edice Blahoslav – pro náboženskou obec*. Praha, 52 s.
- TONZAR, D. 2002 *Vznik a vývoj novodobé husitské teologie a Církve československá husitská*. Praha: Karolinum, 2002. 210 s.

REGIONAL DIFFERENTIATION OF RELIGIOUS COMMUNITIES OF THE CZECHOSLOVAK HUSSITE CHURCH

Summary

The Czechoslovak Hussite Church represents an important stream of Czech Reformed Catholicism and was closely associated with the newly established Czechoslovak state, which also built its identity through this Christian church. The period of the development of the CČSH in the free society after 1989 is characterised by the search for its identity on the one hand (Nešpor 2022) and the partly related significant decline in the number of believers on the other. In the first decade, the CCHS regained its position on the religious scene. As the third largest church in Czechia (after the Roman Catholic Church and the Evangelical Church of Czech Brethren), it incorporated its faculty into Charles University in 1990, where it remains today. Theologically, it continued to profile itself among the Protestant and Roman Catholic streams from which it established itself after the establishment of Czechoslovakia. Between 1991 and 2021 alone, there has been a decline of more than 85% in the declared believers of the Czechoslovak Hussite Church. One of the objectives of the present study is a regional-geographical analysis of the development of the Czechoslovak Hussite Church and the transformation of the religious communities of the Czechoslovak Hussite Church. In addition to the quantitative analysis of data from the 1991, 2001, 2011 and 2021 Census, field research in the form of participant observation and semi-structured interviews with key figures (mainly pastors) in six selected model religious communities (Blansko, Čerčany, Červený Kostelec, Praha-Vršovice, Tachov and Vratimov) in Czechia will be conducted. In general, it can be assumed that the transformation of the Czechoslovak Hussite Church after 1989 was regionally uneven, which was reflected in the significant heterogeneity of religious

communities influenced by, for example, key personalities or the migration of inhabitants from peripheral areas to metropolitan areas.

At present, the Czechoslovak Hussite Church registers 286 religious communities, which represents approximately 82 self-declared believers per religious community. The regional distribution of the religious communities is uneven mainly in three directions. First, it is in the urban-rural relationship. The majority of religious communities are located in larger cities. The second polarisation relates to the number of municipalities in Bohemia and Moravia, with many more religious communities located in Bohemia, especially in central and north-eastern Bohemia. A third regional disparity can be found in the context of the relationship with the Roman Catholic Church and the Czech Evangelical Church. In areas with high proportions of Catholic and Protestant believers (the eastern part of the Bohemian-Moravian Highlands and the border area with Slovakia), there are very few religious communities of the Czechoslovak Hussite Church.

During more than a century of the Czechoslovak Hussite Church's functioning, several hundred religious communities have been established in the religious landscape of Czechia. However, such a large number of communities also represents a great variability in activities and functioning. The present study has attempted to present some phenomena characteristic of the significant regional differentiation of these communes by the example of six model religious communities. The main aim of the text was to present and put into context the development of the Czechoslovak Hussite Church on the example of selected regionally diverse religious communities in a democratic society after 1989.

A characteristic feature of most religious communities after 1989 appears to be a significant decline in the number of believers, which is evident not only in the self-declaration of citizens in the Census, but also in the attendance at Sunday services. Religious communities face many challenges in the face of the secular tendencies of Czech society. The parish priests of the model municipalities (except Prague-Vršovice) serve in several parishes due to their insufficient number.

All the model communities are characterised by a strong inclination towards ecumenical activities of various forms. The religious communities of Czechoslovak Hussite Church are currently searching for their identity and place in the post-secular religious landscape of Czechia, using similar principles (open sacred space for non-believers and for joint activities of sacred and profane society), but also specific forms of visibility with a geographical character, such as cross-border ecumenical activities.

doc. RNDr. Tomáš Havlíček, Ph.D.

Sociologický ústav AV

Jilská 1, CZ-11000 Praha 1

E-mail: tomas.havlicek@natur.cuni.cz

NEHNUTEĽNÉ PAMIAHKY VINOHRADNÍCKEJ KRAJINY V ČEBOVSKEJ PAHORKATINE

Daniel Bešina, Stanislava Bönde Gogová, Radomír Sabol, Daniel Miček

Abstract

Viticulture has a long tradition in Slovakia, which is reflected in many aspects of traditional culture, especially in regions with a predisposition to this form of farming. The territory of Slovakia, with its inland location and various natural conditions, belongs to the northern limit of profitable viticulture. The differentiated form of the cultural landscape has given rise to a specific wine-growing landscape, which has undergone several changes in the course of its historical development. Vineyard areas have changed, and the continuity of the cultivation area has been consolidated or interrupted. The changes in these zones were mainly linked to the climatic and geological conditions to which the vine varieties reacted differently. These processes have also led to significant changes in individual architectural or landscape features linked to viticulture and wine production. Many of them are disappearing or changing their form or significance, mainly because of the ongoing dynamic changes in this historic landscape. The sites surveyed in the Cheb hills confirm the ongoing transformation of vineyard buildings associated with changes in their original function or form. Nevertheless, there are still buildings which, by their preservation, may reflect their original material or functional characteristics and thus have monumental values.

Keywords: vineyards, cultural landscape, cellars, sacral buildings, monuments

Úvod

Pestovanie viniča má na Slovensku dlhú tradíciu, ktorá sa odráža v mnohých aspektoch tradičnej kultúry, najmä v regiónoch s predispozíciou na túto formu hospodárenia. Vinohradné oblasti v rámci Slovenského vinohradníckeho regiónu sú v procese klasifikácie zaradené do zóny B, do ktorej sú zahrnuté aj vinohradnícke oblasti v Rakúsku a vinohradnícka oblasť Morava v Českej republike. Jednou výnimkou je vinohradnícka oblasť Tokaj, ktorá, rovnako ako Tokajská oblasť v Maďarsku, patrí do zóny C I (Európska komisia, 2019; Némethová, Krajčí, 2021; Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady Európy č. 1308/2013).

Etablovaním vinohradníctva minimálne od vrcholného stredoveku sa na území Slovenska vytvárali vinohradnícke regióny alebo oblasti. Formovanie týchto revírov prebiehalo do 18. storočia, keď sa vytvorili produkčné oblasti, ktoré poznáme dodnes (Kazimír, 1986).

Diferencovaná podoba kultúrnej krajiny podnietila vznik špecifickej vinohradníckej krajiny, ktorá v priebehu dejinného vývoja prešla viacerými zmenami. Zmeny týchto pásiem súviseli najmä s klimatickými a geologickými podmienkami na ktoré rôznorodo reagovali odrody viniča.

Charakter vinohradníckej historickej krajiny pozostával z maloblokových viníc, ktorých výskyt prevažoval alebo naopak nedominoval v kombinácii s ďalšími formami poľnohospodárskej krajiny (Drábiková, 1989, Slobodová Nováková, 2020). Vinohrady boli a stále sú často kombinované s ovocnými sadiami, s ornou pôdou alebo pasienkami. Najmä výsadba ovocných drevín je pomerne bežná vo vinohradoch, a preto je pomerne náročné presne vymedziť presný rozsah areálu vinohradu. Pri vymedzovaní tohto územia je potrebné brať do úvahy časové hľadisko jeho vzniku, napríklad pred alebo po kolektívizácii (Špulerová, Štefunková, Dobrovodská, 2017). Mechanizácia v 20. storočí spôsobila presun viníc do rovinatejšieho terénu. Zásadnejšie zmeny vo vinohradníckej krajine nastali na prelome 19. a 20. storočia, v čase prepuknutia vinohradníckej kalamity spôsobenej epidémiou fyloxéry (Fyloxéra viničová – *Viteus vitifoliae*) (Jurkovič, 1969). Prejavilo sa to najmä poklesom výsadby nových koreňov viniča, zavádzania nových odrôd, ale aj čiastočným presunom viníc zo svahovitého terénu do roviny s piesočnou pôdou.

Ďalšie zásadnejšie zmeny sa vo vinohradníckej krajine prejavujú v 2. polovici 20. storočia v účelovom využívaní pozemkov s modernou výsadbou a úpravou svahovitého terénu. Cieľom bolo spresniť vtedajšie vinohradnícke oblasti a vytvoriť efektívnejšie a pestovateľsky príbuznejšie oblasti. Prišlo k likvidácii neperspektívnych viníc (Drábiková, 1989; Slobodová Nováková, 2020). Postupné pustnutie vinohradov alebo sádov viedlo k vzniku extenzívne využívanej krajiny zarastených sádov s lesokrovinami. Rovnako to bolo aj v mnohých iných lokalitách tohto typu na Slovensku (Chrastina, 2023).

V súčasnosti pozorujeme neustále sa zvyšujúci dopyt po vínnych produktoch, s čím úzko súvisí aj celkový ráz a zachovanie tradičnej vinohradníckej krajiny. V posledných rokoch sa vďaka vínu stále viac rozvíja vinársky cestovný ruch, ktorý je dôležitou ekonomickou zložkou prevažne podnikateľov na vidieku (Věžník, Kyselý, 2019). Preto je otázka zachovania pôvodných objektov a štruktúr tejto kultúrnej krajiny veľmi aktuálna.

Cieľom príspevku je identifikovať, dokumentovať a zhodnotiť potenciálne krajinné štruktúry spolu s architektonickými objektmi, nachádzajúcimi sa v torzálnnej podobe v priestore Čebovskej pahorkatiny. Okrem uvedeného zámeru je predmetom výskumu vyhodnotenie ich stavu a potenciálu na prezentáciu.

Teoreticko-metodické východiská problematiky

Stáročná prítomnosť vinohradníckej kultúry zapríčinila vznik rôznych prejavov hmotnej a duchovnej kultúry. Markantná časť z nich sa dodnes prejavuje

v kultúrnej krajine, ktorej vstúpila veľmi osobitý charakter. Najvýraznejšie sa v tomto priestore prejavujú práve nehnuteľné pamiatky architektonickej povahy alebo v podobe krajinných antropogénnych štruktúr. Mnohé z nich disponujú hodnotami, ktoré ich môžu zaradiť medzi objekty kultúrneho dedičstva.

Na Slovensku síce disponujeme legislatívnou oporou, ktorá zabezpečuje, aby sa predmetom ochrany mohli stať aj hodnotné areály vinohradníckej krajiny, avšak tento proces nie je priamočiary a vyžaduje si spoluprácu a konsenzus viacerých právnych nástrojov, dokumentov a kompetentných orgánov a organizácií. Prijatím Európskeho dohovoru o krajine (Florenca 2000), ktorý Slovenská republika podpísala v roku 2005, bolo nutné upriamiť pozornosť na výskum, dokumentáciu a ochranu kultúrnej krajiny na našom území (Dvořáková, 2012). Práve tento dohovor spája záujmy ochrany prírody a ochrany kultúrnych pamiatok (Štefunková, Krnáčová, 2020). Tradičná poľnohospodárska krajina, ktorej súčasťou sú aj historické vinohradnícke areály, je osobitou syntézou prírody, histórie a kultúry osídlenia jednotlivých území Slovenska a ich ochranu čiastočne pokrýva rezort kultúry prostredníctvom zákona NR SR č. 49/2002 Z. z. o ochrane pamiatkového fondu v znení neskorších predpisov a orgány ochrany prírody a krajiny a to zákonom NR SR č. 543/2002 Z. z. o ochrane prírody a krajiny v znení neskorších predpisov (Špulerovalá, Štefunková, Dobrovodská a kol., 2017).

Prirodzené antropogénne transformačné procesy zapríčinili zánik mnohých historických krajinných prvkov, preto je potrebné prostredníctvom interdisciplinárnej spolupráce zdokumentovať priamo v teréne uvedené torzálné zachované objekty. Výsledky uvedeného prvotného cieľa nášho výskumu umožnia objektovo a priestorovo klasifikovať jednotlivé objekty vinohradníckej krajiny. Výskum počítal s identifikovaním vzájomných priestorových a funkčných kontextov jednotlivých objektov a areálov. Tieto rôznorodé vzťahy priamo predurčili vznik, existenciu, ale aj ich zánik.

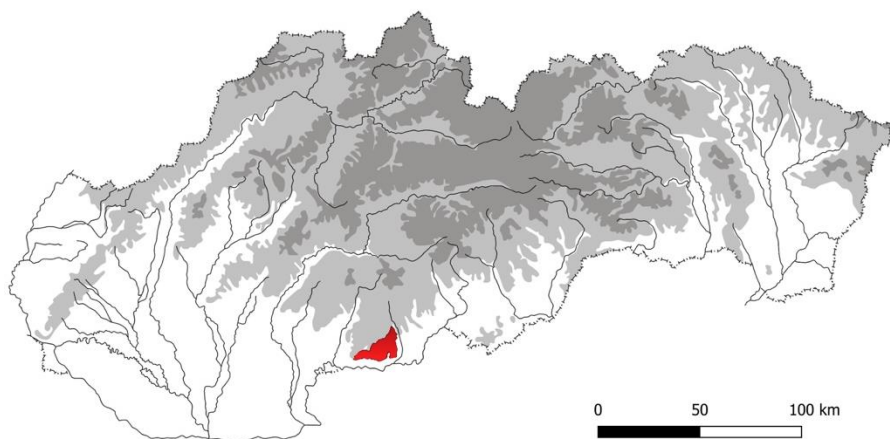
V rámci procesu vedeckého bádania sme pristúpili k aplikácii viacerých metodologických postupov. Na začiatku sa aplikovala heuristická metóda a kabinetný výskum písomnej pramennej bázy. Následne bolo potrebné vyhodnotiť dostupné historické aj súčasné mapové podklady. Ich vzájomná analýza a komparácia v programe QGIS umožnila vznik vlastných máp sledujúcich zmenu vinohradníckych areálov od konca 18. storočia až do súčasnosti. Na vyhľadávanie krajinných štruktúr v digitálnom priestore boli využité mapové podklady DMR 5.0 získané metódou LiDAR. Vlastné mapové podklady umožnili vytýkovanie areálov, na ktorých nepreblihi výraznejšie transformačné procesy v krajine. Bolo možné počítať so zachovanými krajinnými štruktúrami či objektmi. Identifikované prvky boli následne overené a dokumentované priamo v teréne nedeštruktívnymi metódami ako napríklad fotodokumentácia, fotogrametria a letecké mapovanie pomocou bezpilotného zariadenia UAV. Pre potreby tejto štúdie boli vybrané objekty a lokality ktoré významnejšie reprezentujú vinohradnícku krajinu vo

vymedzenej oblasti. Dôvody výberu týchto areálov vychádzali z dvoch premís. Prvou premisou je existencia potenciálnej prítomnosti reliktov na minimálne alebo málo poľnohospodársky využívaných oblastiach, druhou dobre doložený vývoj územia na kartografických prameňoch, ktoré zahŕňa aj výškový model zemského povrchu získaný metódou LiDAR.

Vymedzenie skúmanej oblasti

Čebovská pahorkatina, s rozlohou takmer 17 383,5 ha, je jedna z troch geomorfologických súčastí Ipeľskej pahorkatiny, podcelku Juhoslovenskej kotliny (mapa 1). Zaberá územie severne od rieky Ipeľ v okrese Veľký Krtíš. Na východe pokračuje Pôtorská pahorkatina a Hontianske terasy, ktoré lemujú zvlnenú krajinu pahorkatiny aj od juhu. Zo severnej strany na predmetné územie nadväzuje Modrokamenské úbočie patriace do podcelku Krupinskej planiny (Michalová, Michal, 1980; Vass, Konečný, Šefara, 1979; Kočický, Ivanič, 2011).

Mapa 1: Poloha Čebovskej pahorkatiny v rámci územia Slovenska



Zdroj: D. Bešina

Z hľadiska administratívneho vývoja oblasť spadá do priestoru bývalej Hontianskej župy, ktorú reprezentuje tzv. Modrokamenská vinohradnícka oblasť, rozkladajúca sa prevažne na južných svahoch Krupinskej planiny, Lučeneckej kotliny a Slovenského rudohoria (Drábiková, 1989). V regióne Hont má vinohradníctvo niekoľko storočí trvajúcu kontinuitu v rámci poľnohospodárskej výroby. Počiatky jednoznačne siahajú už do stredoveku, keď sa vinohradníctvo

etablovalo na majetkoch konventov v Bzovíku a Šahách (Alberty, 1989). V 18. storočí patrila Hontianska župa medzi tri župy s najväčšou rozlohou viníc na území dnešného Slovenska. Vinohradníctvo je v Honte trvalou súčasťou poľnohospodárskej výroby až do súčasnosti, hoci už nie tak rozsiahlymi plochami viníc ako pred tromi storočiami.

Vývoj vinohradníckej krajiny v Čebavskej pahorkatine od konca 18. storočia do súčasnosti

Vinohradnícka kultúrna krajina na tomto území prešla výraznejšími zmenami. Sledované boli najmä zmeny rozlohy vinohradov, zmeny v spôsobe využívania v 20. storočí spôsobené mechanizáciou produkcie a aktuálny stav súčasnej vinohradníckej krajiny, reprezentovaný zachovanými krajinnými štruktúrami. Pre stanovený cieľ bolo nutné vybrať najrelevantnejšie mapové podklady zachytávajúce predmetné územie. Na tento účel boli využité najmä mapy prvého a druhého vojenského mapovania zachytávajúce relatívne verne historickú krajinu, od konca 18. a v priebehu 19. storočia. Tieto boli komparované v programe QGIS s vojenskými topografickými mapami 1 : 25 000 a 1 : 50 000 z druhej polovice 20. storočia dostupné cez plugin *GeoData* v menovanom programe. Dôvodom na výber máp z 50. rokov 20. storočia bola skutočnosť, že zachytávajú terén pomerne presne, a to necelé polstoročie od začatia reambulácie tretieho vojenského mapovania. Pre naše potreby nepredstavuje táto časová medzera výrazný problém. Na zobrazenie recentnej krajiny boli využité súčasné ortofotografické snímky dostupné na portáli ZBGIS, ktorý prevádzkuje ÚGKK (Úrad geografie, kartografie a katastra Slovenskej republiky). Mapové podklady boli vzájomne georeferencované v prostredí programu QGIS. Georeferencia digitalizovaných máp bola automatická, ale v prípade vojenských mapovaní sa muselo pristúpiť k manuálnej georeferencii alebo identifikovať hranice areálov podľa tvaru a konfigurácie terénu. Ako posledná bola vytvorená rastrová vrstva DMR 5.0 pertraktovaného územia z dát stiahnutých zo serveru ÚGKK. Na pripravených mapách prebiehala identifikácia a vykresľovanie vinohradníckych areálov prostredníctvom polygonálnych vektorových vrstiev (Mapa 2.). Vytvorili sme tri vektorové vrstvy reprezentujúce rozsah areálov:

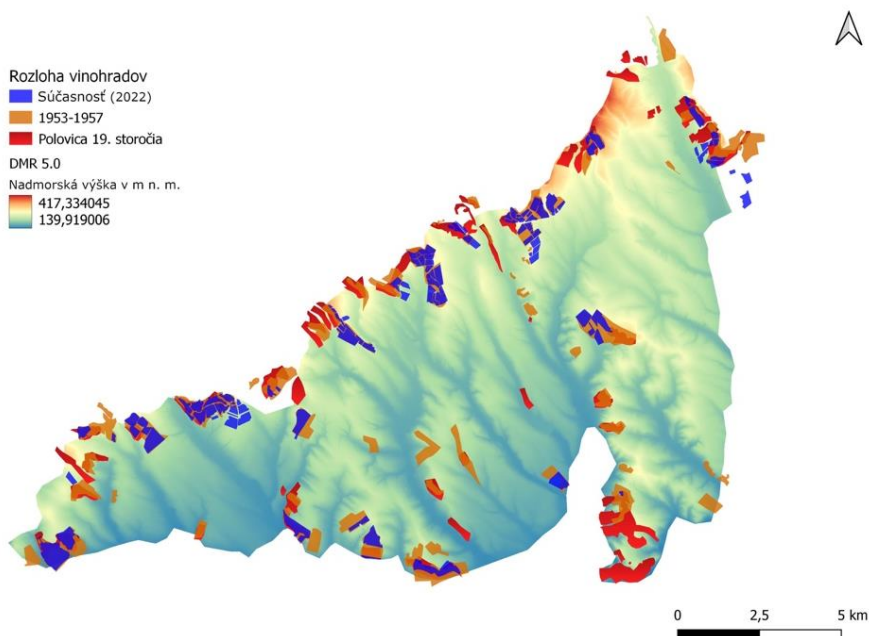
1. Prvá polovica 19 storočia
2. Roky 1953 – 1957
3. Súčasnosť

Po tomto procese sme mohli pristúpiť k potrebným výpočtom a vymedzeniu areálov s potenciálne zachovanými objektmi. Rozloha vinohradov v 19. storočí tvorila 6 % (1296,28 ha) z celkovej rozlohy predmetného územia (17 383,5 ha). V 50. rokoch 20. storočia sa rozloha vinohradov zväčšila len o 2 % (1755,66 ha) a v súčasnosti zaberá len 4 % percentá územia (804,14 ha). Na mape 2 je zreteľná

snaha o dodržanie územnej kontinuity starých a novo zakladaných vinohradov. V 20. storočí vznikali nové areály prevažne na pôvodných starších.

Na niektorých lokalitách (Vinica, Veľká a Malá Čalomija) vidieť aj tendenciu dodržať tvar areálu. Vo väčšine prípadoch sa tvar a rozloha vinohradov zakladaných alebo upravovaných v 20. storočí zreteľne odlišovali, čo znamená, že vymedzenie areálov pre vinohrad mohlo mať úplne odlišnú konfiguráciu a rozlohu. Ďalšie podstatné faktory pri zakladaní vinohradov bol nadmorská výška a orientácia na svetové strany. V prípade nadmorskej výšky môžeme konštatovať, že na území Čebavskej pahorkatiny si vinohrady za posledné dve storočia relatívne stabilnú nadmorskú výšku pohybujúcu sa v rozmedzí od 150 do 370 m n. m. Miernu odchýlku pozorujeme v 19. storočí, keď sa horná výška pohybuje nad 400 m n. m. (graf 1). Orientácia na svetové strany rešpektuje juhovýchodné, južné alebo juhozápadné strany svahov, podobne ako v iných vinohradníckych lokalitách.

Mapa 2: Vymedzenie rozlohy vinohradov od polovice 19. storočia do súčasnosti v Čebavskej pahorkatine (podklad: DMR 5.0 – digitálny model reliéfu z LLS – letecké laserové skenovanie)



Zdroj: DMR 5.0: ÚGKK SR. Vizualizácia dát a grafická úprava: D. Bešina

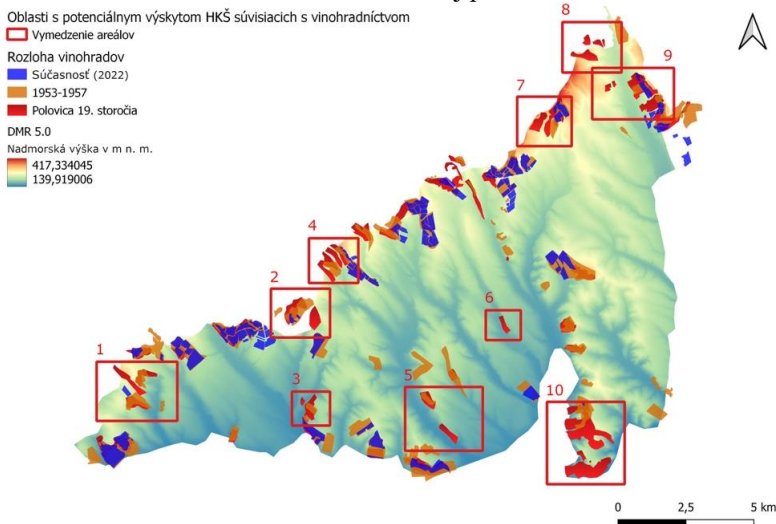
Graf 1: Rozmedzie nadmorských výšok v rámci situovania vinohradov v Čebavskej pahorkatine.



Zdroj: D. Bešina

Ďalším dôležitým krokom bolo identifikovať areály, kde sa mohli zachovať staršie antropogénne štruktúry, ako napríklad agrárne valy, haldy materiálu na hraniciach vinohradov, pôvodné cesty alebo konkávne útvary po stavbách, súvisiace s vinohradníctvom a s nimi aj nehnuteľné objekty architektonickej povahy. Identifikované bolo celkovo 10 areálov, na ktorých neprebehli výraznejšie antropogénne zásahy v 20. a 21. storočí (mapa 3.). Predstavujú vinohrady ktoré sú zachytené iba na prvom a druhom vojenskom mapovaní. Prítomnosť potenciálnych hodnotných štruktúr alebo objektov bolo nutné verifikovať priamo v teréne.

Mapa 3: Oblasti s potenciálnym výskytom historických krajinných štruktúr súvisiacich s vinohradníctvom v Čebavskej pahorkatine



Zdroj: DMR 5.0: ÚGKK SR. Vizualizácia dát a grafická úprava: D. Bešina

Identifikované vinohradnícke krajinné štruktúry a nehnuteľné objekty v Čebavskej pahorkatine

Antropogénne krajinné štruktúry

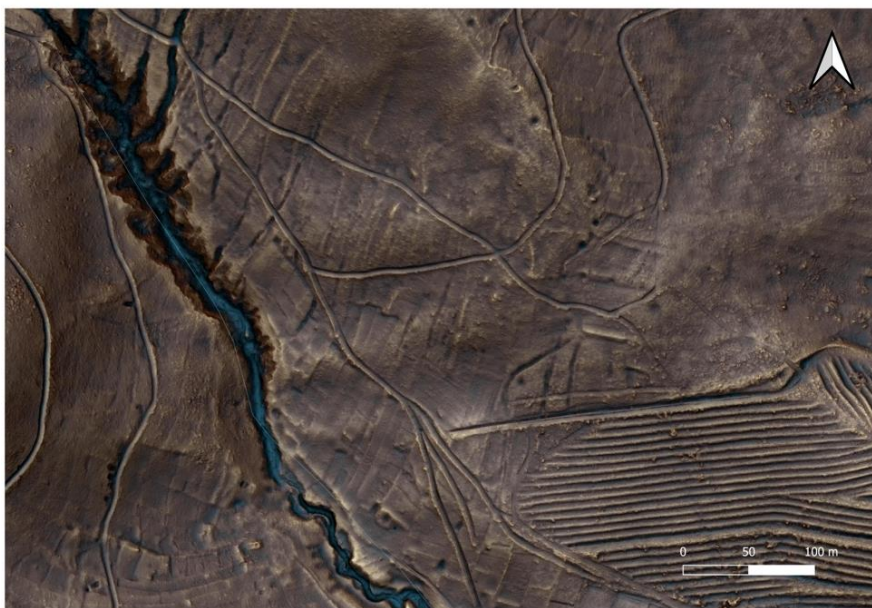
Vinohradnícka krajina je špecifickým druhom kultúrnej krajiny, ktorej podoba vyplýva z dlhodobej hospodárskej činnosti. Cieľavedomá ľudská činnosť oddávna pretvára voľné prírodné prostredie, pričom doňho vkladá biotické a abiotické komponenty.

Stáročia skúseností s pestovaním vínnej révy uprednostnili južné, východné alebo juhozápadné orientované svahy. Svoje opodstatnenie mala určite aj nadmorská výška a svahovitosť terénu, ktoré sa vzájomne ovplyvňovali vzhľadom na reliéfny charakter oblastí, čo sa mohlo odraziť v rozdieloch celkového situovania vinohradu. Okrem uvedených podmienok sú pre situovanie vinohradu dôležité ďalšie faktory, ako teplota, zrážky, smer a sila vetra. Tieto podmienky nemajú pre vinohrady zanedbateľný význam. Odlišné mikroklimatické podmienky sa môžu prejaviť na dvoch susediacich parcelách s odlišným stupňom vlhky a teploty. Vplyv môže mať aj rôzny charakter terénu, ako napríklad blízkosť lesa alebo morfológia svahu (Drábiková, 1989). Vzhľad vinohradov na území obce sa mohol priebežne meniť vzhľadom na svoj hospodársky význam a meniace sa agrotechnické pomôcky či majetkovo-právne zvyklosti. Výskyt voľných trávnatých plôch v okolí viníc striedajúcich sa s ovocnými stromami alebo inými plodinami, sa vyskytovali aj v dávnejšej minulosti. Pôvodnú dedinskú vinohradnícku krajinu dotvárali prístupové cestičky v horizontálnom aj vertikálnom smere. Hranice vinohradov sa značili hraničnými kameňmi. Na cestičkách alebo hraniciach vinohradov vznikali agrárne haldy alebo valy, ktoré vznikli postupným navrhovaním vyoraných kameňov (hroble) (Drábiková, 1989; Čech, Krokusová 2013). Možnosť vysadenia väčšieho priestoru vybraného individuálnym spôsobom viedla k vytváraniu viníc s typickým štvorcovým pôdorysom. Výhody oproti dlhým a úzkym parcelám spočívali najmä v lepšom obrábaní a ľahšom ohradení pozemku pred zverou (Botík, 1988).

V rámci skúmaného územia boli pri vyhľadávaní zachovaných antropogénnych štruktúr, ktoré by mohli poukazovať na minulé vinohradnícke činnosť, využívané mapy DMR 5.0 získané laserovým skenovaním (LiDAR). Dôkladnejšie sme sa zamerali na 10 vybraných areálov (mapa 3), kde by potenciálne mohli ostať fragmenty v podobe medzí, agrárnych hald, ciest, zahlbených objektov po starých viničných domoch a pod. Je však veľmi problematické z množstva viditeľných štruktúr na LiDAR-e presne určiť, ktoré sa týkajú vinohradníckej produkcie. Jedine vďaka dôslednému sledovaniu vývoja kultúrnej krajiny vo vymedzených areáloch a hodnotením dynamických procesov, môžeme konkrétnejšie priradiť antropogénne štruktúry pôvodnej vinohradníckej

krajine. Vzhľadom na obmedzený rozsah tejto štúdie sme ako modelové lokality, na ktorých sa identifikovali spomenuté krajinné relikty, vybrali areály z katastra obce Slovenských Ďarmôt (mapa 3, oblasť 10), kde je možné sledovať zvyšky po medziach medzi pôvodnými vinohradmi, prístupové cesty a ojedinelé nadzemné zvyšky základov viničných domov. Druhé modelové územie sa nachádza v katastri obce Širákov (mapa 3, 2), na ktorom bola sledovaná obdobná situácia, avšak s vyšším zastúpením konkávných útvarov, ktoré sú pozostatkami viničných búd (obr. 1.). Veľmi zreteľne boli lokalizované prepadnuté vchody do pivníc podkovovito sa rozprestierajúce na menšom homolovitom kopci v extraviláne obce Nenince (obr. 2.). Uvedené príklady sú len zlomkom identifikovaných štruktúr na predmetnom území a ich celkový počet je značne rozsiahlejší.

Obr. 1: Antropogénne krajinné štruktúry poukazujúce na zaniknutý vinohrad na katastrálnom území obce Širákov



Zdroj: DMR 5.0: ÚGKK SR. Vizualizácia dát LLS: T. Lieskovský, grafická úprava: D. Bešina.

Obr. 2: Konkávne útvary predstavujúce prepadnuté vchody pivníc podkovovite usporiadaných na úpätí menšieho kopca na katastrálnom území obce Nenice



Zdroj: DMR 5.0: ÚGKK SR. Vizualizácia dát LLS: T. Lieskovský, grafická úprava: D. Bešina.

Pivnice

Jedným zo základných znakov viničného hospodárstva vidieckeho typu sú práve pivnice ako samostatné stavebné objekty, ktoré boli situované mimo usadlosti majiteľa. Ich funkcia bola predovšetkým spojená so spracovaním hrozna, kvasením a uskladnením vína, prípadne aj iných plodín (Drábiková, 1989). Môžeme ich nájsť v radovom usporiadaní na úpätí viničných pohorí, vo vrchovitom teréne, ale aj v zhlukoch pod pohorím, prípadne jednotlivo rozptýlené medzi vinicami (Botík, 1988). Vzhľad jednotlivých pivničných objektov sa rôzni v závislosti od terénnych podmienok a aj ich účelu (Kahounová, 1969).

Pivnice sa kopali do svahov z ílovitej alebo pieskovej pôdy alebo z kameňa a na rovinách pod úroveň terénu (Botík, 1988; Drábiková, 1989). Do pivníc sa vstupovalo klesajúcou chodbou, ktorá podľa jednotlivých vinohradníckych regiónov bola nazývaná ako žriedlo (okolie Nitry), hrtan (okolie Modrého Kameňa), šija (Záhorie) a v maďarskom prostredí gádor (Kahounová, 1969; Drábiková, 1989). Vstup do žriedla bol zabezpečený jednokrídlovými alebo dvojkrídlovými masívnymi drevenými dvermi (Kahounová, 1969; Botík, 1988). Rozmery pivníc sa od seba odlišovali v závislosti od terénu a ich účelu. Niekedy

nepresahujú veľkosť 2 x 2 m ale mohli byť aj väčšie v rozmedzí dĺžky 5 – 8 m a šírky 2 – 3 m (Botík, 1988; Drábiková, 1989).

Čebovce

Zachované násypy nad vstupnými časťami pivníc sa dodnes nachádzajú približne 1,2 km severným smerom od centra obce na južnom podlhovastom výbežku kopca. Ešte v 50. – 60. rokoch 20. storočia dominovali na tejto polohe vstupy do pivníc v podobe násypov s vchodovými dverami. V súčasnosti je pivničných vstupov podstatne menej nakoľko sú postupne nahrádzané vínnymi búdami, respektíve tieto stavby sú situované nad nimi. Schéma rozmiestnenia jednotlivých pivničných objektov korešponduje s pôvodnou uličnou sieťou vinohradníckej zástavby. Z hodnotového hľadiska sú významné najmä zachované vstupy do pivníc v Čebovciach (obr. 3). V prípade jednej stavby je možné sledovať pôvodne drevené dvere s vyrezávaným prekladom. Najčastejšie sú vstupy do zachovaných pivníc tvorené valenou klenbou alebo horizontálnym prekladom pôvodne z lokálnej vulkanickej alebo sedimentovanej horniny. Niektoré vstupy prešli obnovou alebo modernizáciou, keď boli použité mladšie materiály ako betón kombinovaný s recentnou tehlou. Na základe fotografií získaných počas etnografických výskumov v 60. a 70. rokoch (digitálna databáza Ústavu etnológie SAV) sa situácia na lokalite dramaticky zmenila. Rozmach zástavby viničných búd najmä v posledných troch decéniách 20. storočia spôsobilo nenávratné zničenie pôvodných pivničných vstupov. Mnohé z pivníc sú spustnuté alebo opustené. Je možné, že za niekoľko rokov tento proces zapríčiní kompletné zničenie kedysi celkom bežných stavebných objektov súvisiacich s produkciou vína.

Obr. 3: Zachované vchody do pivníc severne nad obcou Čebovce



Zdroj: D. Bešina

Podobne zachovaných vínnych pivníc je v predmetnej oblasti viacero, napríklad aj pri Kosihovciach. Významným a hodnotným je v prípade čebovských pivníc existencia stavieb v pôvodnej nezmenenej uličnej schéme *in situ* späť so súvekým vinohradom.

Nenince

Veľmi zaujímavé sa javia zvyšky pivníc nachádzajúce sa 1,8 km severovýchodným smerom od centra obce Nenince. Z pôvodných viníc neostalo v súčasnej krajine takmer nič, lebo terén bol význame zmenený terasovaným nového a väčšieho vinohradu v druhej polovici 20. storočia. Zvyšky približne 21 zasypaných pivníc sa podkovovito rozkladajú na miernej zalesnenej vyvýšenine dolinky pod zarasteným vinohradom (obr. 2). Vstupy do pivníc sú zväčša zasypané a v teréne sa javia už len ako konvexné útvary. V niektorých prípadoch je možné pozorovať aj otvory zasypaných vstupov do pivníc, na ktorých je vidieť valené zaklenutie vstupu. Na troch miestach sú viditeľné konvexné útvary situované priamo nad sebou, čo by mohlo svedčiť o vertikálnom usporiadaní niektorých vstupov. Okrem týchto objektov sa v teréne dá rozoznať pôvodná prístupová cesta smerom z obce. Cesta sa pred pivnicami rozdeľuje, čo umožnilo relatívne pohodlný prístup ku každej pivnici. Rámcové datovanie pivníc je však veľmi ťažké vzhľadom na nedostatok dostupných prameňov. Na dostupných vojenských mapovaniach je vidieť, že predmetné miesto bolo zalesnené už koncom 18. storočia. Situovanie exponovaných vínnych pivníc by nebolo niečo nezvyčajné, keďže tento jav pozorujeme aj pri iných lokalitách rovnakého charakteru (Rykynčice, Malý Horeš). Les poskytoval týmto stavbám určitú ochranu v čase nepokojov a mohol poslúžiť aj ako útočisko pre obyvateľov z okolia.

Chyžky, búdy, hajloky

Vinohradnícky domček – *hajloch* (tiež *hajlok*, *loch*, *búda*, *borház*, *pince*, *chyžka*) v minulosti slúžil a dodnes často stále slúži ako krytý priestor na spracovanie hrozna (výrobu vína), uskladnenie vína a náradia, používaného na jeho výrobu, taktiež ako útočisko pre vinohradníka pred nepriaznivým počasím alebo nocou. Vinohradnícky domček sa spravidla nachádzal na jednom z koncov vinohradu v reťazovitých zoskupeniach popri ceste, ale i v menších oddelených skupinkách, alebo úplne osamote, v závislosti od terénnych, vlastníckych či katastrálnych pomerov (Drábiková, 1989).

Od 80. rokov 20. storočia boli adaptované alebo budované nové domčeky za účelom rekreácie a trávenia voľného času s menším až žiadnym zreteľom na prácu s hroznom a vínom – fenomén chalupárčenia, na mnohých miestach pretrváva aj tradičný spôsob ich využitia.

Uvedené okolnosti prispeli k rýchlemu zániku pôvodnej vinohradníckej

architektúry in situ. Podobne ako pri vinohradníckych pivniciach aj v tomto prípade možno hovoriť postupnej strate, respektíve premeny funkčných vlastností väčšiny stavieb. Ešte v 60. a 70. rokoch 20. storočia pozorovali počas etnografických výskumov (databáza uetetnofolk.eu) v obciach spadajúcich do vymedzeného územia pôvodné archaické vinohradnícke budy v zachovanej materiálovej a typovej skladbe. Takmer všetky boli za posledných päťdesiat rokov zničené alebo sú v dost' narušenom stave. Nasledujúce desaťročia výstavby alebo prestavby viničných búd nerešpektovali staršie tradície ani v prípade materiálu ani hmotovej skladby. Do istej miery je možné konštatovať, že ide o prirodzený proces zmien v tradičnej vinohradníckej krajine. Nenávratne zničené architektonické hodnoty stavieb na týchto územiach, ale mohli v súčasnosti výrazne prispievať k celkovému rázu toho, čo nazývame tradičná kultúrna krajina.

Drobná sakrálna architektúra

Prejavom duchovných hodnôt v krajine sú rôzne drobné sakrálné objekty (kríže, sochy svätcov, pilierové a edikulové kaplnky a pod.)¹ situované v rámci či v tesnej blízkosti viníc. Manifestácia viery a potreba ochrany človeka a úrody boli najdôležitejšími činiteľmi na vznik drobných sakrálnych objektov (Huber, 2019). Krajina sa po ich vztyčení stala nielen sakralizovanou, ale v umelecko-remeselne vyhotovených dielach, cielene zasadených na konkrétne miesta, nadobudla aj nové estetické a pocity vrstvy (Dumbovic, Bilusic, 2015). Okrem náboženskej a umelecko-historickej hodnoty sú malé sakrálné objekty istými „stotožňujúcimi znakmi“. Podporujú vytvorenie a udržiavanie identifikácie s konkrétnym územím, resp. naviazanie emočného vzťahu k lokálnej krajine. Vizualne dobre známe objekty na jedinečných miestach participujú na vytváraní pocitu spolupatričnosti a dobre známej dôverylosti prostredia (Drdoš, 1998). Územná identita podmieňuje vnútornú kohéziu a sociálnu spolupatričnosť (Žigrai, 2000). Hoci vinohradníctvo je na území Čebavskej pahorkatiny praktizované už len lokálne, nehnuteľné malé sakrálné objekty sú dokladom historického náboženského čítania tamjšieho obyvateľstva, ktoré v pozmenených kontextoch pretrváva dodnes. Ochrana a zachovanie týchto drobných pamiatok je potrebná v celospoločenskom záujme, keďže vytvárajú nenahraditeľnú historickú vrstvu kultúrnej krajiny.

¹ Forma drobných sakrálnych objektov v krajine je zväčša značne rustikalizovaná. Typická forma edikulovej kaplnky (z lat. *aedicula* – chrámik, kaplnka), má podobu zjednodušeného priečelia s frontónom neseným dvojicou stĺpov alebo pilastrov, medzi ktorými sa nachádza výklenok určený na umiestnenie sochy. Pri menších kaplnkách, ktoré nevytvárajú uzatváraťelný (hoci aj maličký) priestor, možno rozlíšiť pilierové kaplnky s nikou a edikulové kaplnky, ktorých nika siaha až na úroveň podlahy. Edikulové kaplnky bývajú zväčša komponované viacej do šírky.

Božia muka s novodobou soškou Piety sa síce nachádza pri poľnej ceste nad obcou Dolinka, čelnou stranou sa však obracia do údolia smerom ku Kostolu svätého Juraja. Podsadená architektonická forma s plytkou polovalbovou strieškou bola podľa vročenia vybudovaná až v roku 1953. Jednoduchú kvadratickú formu drobného sakrálneho objektu charakterizuje vysoký sokel z pritesaných kamenných kvádrov. Steny kaplnky, ktorú korunuje kamenný latinský kríž, sú plošne pokryté brizolitom. Podobné objekty z predmetnej doby len ojedinele dosahujú vyššiu kvalitu umelecko-remeselného stvárnenia. Aj v danom prípade ide výlučne o utilitárny objekt na bežnej úrovni. Vzhľadom na spoločensko-politickú situáciu v polovici 20. storočia je pozoruhodný aj samotný vznik tohto drobného sakrálneho objektu.

Kaplnka svätého Urbana v Dolných Plachtinciach bola vybudovaná v roku 1936 (obr. 4). Už v období svojho vzniku sa nachádzala medzi hospodárskymi objektmi určenými na spracovanie vína. Pôvodne išlo o jednopriestorovú, voľne stojacu kaplnku na štvorcovom pôdoryse, ku ktorej sa po stranách pripájali dve malé terasy vymedzené stĺpami a prekryté subtlínou pergolou. Tieto terasové záhradky mali zrejme slúžiť na okrasné pestovanie viniča. Pôvabnú historickú formu, pozmenila neskoršia prestavba, ktorá síce ponechala stavbe jej funkciu, zásadne však pozmenila jej proporcie. Pristavaná veranda s výhľadom do krajiny vytvára pódium vymedzené jednoduchým dreveným zábradlím. V bezprostrednej blízkosti kaplnky je umiestnený novodobý drevený kríž s korpusom. Možno skonštatovať, že prestavbou utrpela nielen kaplnka, ale aj jej bezprostredné okolie. Vybudovanie verandy, zmena tvaru strechy a zrušenie pergol neprospeli harmonickému pôsobeniu diela v priestore. Utilitárne hľadisko, žiaľ, prevážilo nad snahou zachovať dielo v pôvodnej forme, ktorá vizuálnym napojením na dolinu vhodnejšie komunikovala s konfiguráciou okolitého terénu a postrannými pergolami s viničom lepšie korešpondovala so zasvätením patronovi vinohradníctva.

Na okraji vinohradov nad obcou Kleňany sa nachádza pomerne veľká jednopriestorová kaplnka, ktorá je taktiež zasvätená svätému Urbanovi. V interiéri sa na menze nachádzajú početné spodobená Panny Márie a svätých, na ústrednom mieste je však zavesený patrón vinohradníkov a vinárstva. Vzhľadom na situovanie kaplnky na okraji viníc je uvedené patrocínium najpriateľnejšie. Stavba má pravouhlý pôsorys bez okenných otvorov. Nad hrebeňom polovalbovej strechy sa na čelnej fasáde dvíha nízky segmentový štít so skosenými nárožnými piliermi a atikou s krížom. Na atike je sekundárne pripevnená aj enormne nevhodná strieška z vlnovkovej krytiny. Výzdobné a slohovotvorné znaky boli zrejme sekundárne odstránené a nahradené sinavým brizolitom. Kombinácia materiálov sa podieľa na pomerne nevábnom pôsobení uvedenej sakrálnej stavby. Vzhľadom na prítomnosť atiky, kovového kríža a náznaku niekdajšej korunnej rímasy vo forme plastickej pásky predpokladáme vznik kaplnky ešte v 19. storočí.

Obr. 4: Kaplnka sv. Urbana pri Dolných Plachtinciach



Zdroj: D. Bešina

V obci Vinica sa nachádza niekoľko drobných sakrálnych objektov. Na okraji cintorína, čelnou stranou k miestnej komunikácii, je situovaná malá edikulová kaplnka Panny Márie, ktorá v nedávnej dobe prešla komplexnou obnovou potláčajúcou jej historické vyznenie. Nie príliš šťastne zvolené prefabrikované materiály zapríčinili, že drobná sakrálna stavba je nivelizovaná na úroveň tuctovej zástavby rodinných domov dneška. Určenie obdobia vzniku je v danej situácii ťažké. Jednoduchosť formy bez ďalších slohových znakov a nápisov umožňuje uvažovať o jej vzniku v širokom rozsahu 19. a 20. storočia. Na okraji vinice sa nachádza kríž s korpusom na podstavci. Obligátne ohradenie bezprostredného priestoru okolo kríža malo zabezpečiť hlavne jeho ochranu pred znečistením zverou a poškodením. Nápis v maďarčine a vročenie sú ťažko čitateľné, napriek tomu rozoznávame, že kríž bol vybudovaný v sedemdesiatych rokoch 19. storočia (zrejme 1874). Pozoruhodné je inverzné laločnaté zdobenie zakončení ramien kríža. Súčasné výsadby okolitých drevín nie sú pôvodné ani koncepcie založené. V lesnatom poraste sa nachádza Božia muka Božského Srdca Ježišovho. V minulosti s vysokou pravdepodobnosťou vznikla v bezprostrednej (minimálne vizuálnej) blízkosti cesty, ktorá sa v súčasnosti nachádza ďalej. V lesnom teréne je dodnes možné identifikovať mierne zahľbený úvoz vedúci pred jej čelnou stranou. Božia muka je vytvorená kombináciou kamenného vizuálne uplatneného tehlového mnuriva. Oblúk okolo niky a partia korunnej rímasy sú stvárnené dekoratívnym kladením tehál. Kaplnka je zastrešená sedlovou strechou s valbovým skosením zadnej strany a pokrytá plechom. Opätovne chýba

akýkoľvek nápis či vročenie. Na základe formy možno vznik kaplnky situovať do druhej polovice 19. až začiatku 20. storočia.

Záver

Vinohradníctvo je úzko prepojené s využívaním krajiny a pokladáme ho za súčasť kultúrneho dedičstva. Základným zámerom ochrany historických štruktúr kultúrnej krajiny nie je iba samotná územná ochrana, jej cieľom je aj spôsobov hospodárenia našich predkov. Takáto ochrana nemôže byť zverená iba pracovníkom pamiatkových orgánov a orgánov ochrany prírody a krajiny. Problém je komplexnejší a nutná je vzájomná spolupráca inštitúcií štátnej správy, manažmentu poľnohospodárskej krajiny, lesného hospodárstva a súkromných vlastníkov predmetných území ale aj laickej verejnosti, ktorá je často spotrebiteľom týchto území. V súčasnosti neexistuje inštitúcia alebo samostatný rezort, ktorý by vedel kvalifikovane a ústredne zasiahnuť a usmerniť výsledok tak, aby nebol devastčný k pertraktovanému prostrediu, ale skôr prínosom k zachovaniu historických štruktúr kultúrnej krajiny (Dvořáková, 2012). Primárnou úlohou cielenej ochrany je zhromaždiť informácie a podklady na zabezpečenie udržateľného manažmentu zachovaných reliktov vinohradníckej krajiny. K degradácii týchto území sa dá predísť iba obmedzením stavebnej aktivity a neznehodnocovať ešte pamiatkovo hodnotné súbory a zachované solitérne vinohradnícke objekty. Ďalším dôležitým negatívnym dôsledkom, ktorý smeruje k trvalému zničeniu kultúrno-historických hodnôt ešte zachovaných historických štruktúr krajiny, je samotné hospodárenie na týchto územiach, ktoré neberie do úvahy ešte dochované doklady pôvodnej poľnohospodárskej činnosti spojenej s pestovaním viniča.

Na pertraktovanom území Čebavskej pahorkatiny sú dodnes zachované a v teréne viditeľné komplexy viníc na chotárnych vyvýšeninách (napr. vo Vinici, Čebovciach, Neninciach, Kosihovciach, Dolných Plachtinciach) so zachovanými viničnými stavbami (napr. Čebovce, Nenince, Kleňany).

Dôležitým faktorom ochrany predmetného územia, ktoré v súčasnosti nie je, či už z hľadiska prírodného alebo pamiatkového plošne chránené, v prvom rade dôležitý systematický vedecký výskum a následne zabezpečenie návrhu opatrení a manažmentu na ich trvalo udržateľný rozvoj s dôrazom na zachovanie historických štruktúr (poľnohospodárskej) vinohradníckej krajiny (Štefunková, Krnáčová, 2020).

V súčasnosti sú lokality vinohradníckej kultúrnej krajiny z hľadiska ochrany prírody čiastočne chránené v rámci sústavy chránených území – národných parkov (Slovenský kras) a chránených krajinných oblastí (Biele Karpaty, Cerová vrchovina, Latorica, Malé Karpaty, Ponitrie, Štiavnické vrchy). Na základe doterajších výsledkov výskumu a dokumentácie historických štruktúr

poľnohospodárskej krajiny sú vinohradnícke lokality chránené nedostatočne (Špulerová, Štefunková, Dobrovodská a kol., 2017).

Z pohľadu pamiatkovej ochrany sú vinohradnícke areály chránené prostredníctvom pamiatkových rezervácií a zón, ako aj možných ochranných pásiem a to prostredníctvom zákona 49/2002 Z. z. § 17, v ktorom sa v rámci úpravy procesu vyhlasovania pamiatkovej zóny v 1. odseku uvádza, že pamiatková zóna je územie s historickým sídelným usporiadaním, územie kultúrnej krajiny s pamiatkovými hodnotami alebo územie s archeologickými nálezmi a náleziskami, ktoré možno topograficky vymedziť (Dvořáková, 2012). V súčasnosti sú na základe pamiatkových hodnôt súčasťou mestskej pamiatkovej rezervácie Svätý Jur obec Svätý Jur ako stredoveké vinohradnícke mesto s okolitou krajinou so zachovanými fragmentmi tradičných vinohradov a obec Sebechleby ako vinohradnícka osada s jedinečným historickým súborom vinohradníckych domov s pivnicami, ktorá je súčasťou pamiatkovej rezervácie ľudovej architektúry Sebechleby – Stará Hora. V rámci pamiatkovej zóny je súčasťou pamiatkového fondu iba jedna obec, a to Veľká Trňa na základe vínných pivníc, ktoré dokumentujú tradíciu vinohradníctva a vinárstva v tokajskej oblasti (Špulerová, Štefunková, Dobrovodská a kol., 2017). Moderným prvkom sú v oblasti poľnohospodárstva a cestovného ruchu aj vínne cesty (Vínna cesta Záhorie, Hontianska vínná cesta, Tokajská vínná cesta a ďalšie), ktoré umožňujú spojiť poznávanie so vzdelávaním, obchodovaním či duchovným obohatením o tradičné hodnoty slovenských vinohradníckych oblastí (Húska 2009; Habán a kol. 2010, 5). Ich úzka súvislosť vytvára takmer nekonečné možnosti kombinácií. Zo základného prehľadu môžeme konštatovať, že ochrana vinohradníckej krajiny ako súčasti nášho kultúrneho dedičstva je nepostačujúca a bolo by nutné hlbšie zamyslenie sa zainteresovaných strán.

Skúmaná oblasť nie je súčasťou žiadneho chráneného územia. Bolo nutné identifikovať ešte zachované nehnuteľné prvky vinohradníckej krajiny, ktoré môžu upriamiť pozornosť na ich potenciálnu budúcu ochranu. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že na predmetnom území sa hodnotné prvky vinohradníckej krajiny zachovali len vo veľmi torzovitej podobe a mnohé antropogénne krajinné štruktúry podliehajú úspešným zmenám a tým pádom prirodzenej transformácii smerujúcej k ich zániku. Napriek tomu považujeme za dôležité minimálne dôkladne zdokumentovať jednotlivé relikty odkazujúce na vinohradnícku kultúru ako významného regionálneho prejavu.

Podakovanie

Táto práca vznikla na základe riešenia projektu VEGA č. 1/0149/22 Krajina ako pamiatka. Historické krajinné štruktúry a nehnuteľné pamiatky v priestorových kontextoch.

Literatúra

- ALBERTY, J. 1989. *Novohrad. Dejiny 2/1*. Lučenec: Vydavateľstvo Osveta, 1989. 456 s.
- BOTÍK, J. 1988. *Hont. Tradície ľudovej kultúry*, Banská Bystrica: Krajské osvetové stredisko, 1988. 680 s.
- ČECH, V. – KROKUSOVÁ, J. 2013. *Antropogénna geomorfológia (antropogénne formy reliéfu)*. Prešov: Prešovská univerzita, 2013. 179 s. ISBN 978-80-555-1037-8.
- DRÁBIKOVÁ, E. 1989. *Človek vo vinici*, Bratislava: VEDA Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1989. 260 s. ISBN 80-224-0012-2.
- DRDOŠ, J. 1998. O krajinnom obraze. In *Acta facultatis studiorum humanitatis et naturae Universitatis Prešoviensis*. Prírodné vedy 29, Prešov: Prešovská univerzita, 1998, s. 65-75. ISBN 80-80-680-302.
- DUMBOVIC-BILUSIC, B. 2015. *Krajoлик kao kulturno naslijede, Metode prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite kulturnih krajolika Hrvatske*. Zagreb: Printera grupa d.o.o., 2015. 348 s. ISBN 978-953-312-032-4.
- EURÓPSKA KOMISIA. 2019. *Evaluation of the CAP measures applicable to the wine sector - Executive summary*. Luxemburg: EU. 7 p. ISBN 978-92-9-92558-0.
- HUBER, W. 2019. Zur Entstehung der barocken Sakrallandschaft in Niederösterreich. In TELESKO, Werner – AIGNER, Thomas (eds.). *Beiträge zur Kirchengeschichte Niederösterreichs*, zv. 21, 2019, Sankt Pölten: Diözesanarchiv, pp. 52-67.
- HÚSKA, J. 2009. Vínné cesty. In *Životné prostredie*. ISSN 2585-7800, 2009, roč. 43, č. 1, s. 39-41.
- CHRASTINA, P. 2023. *Príbehy krajín minulosti*. Trnava: Univerzita svätých Cyrila a Metoda, 2023. 151 s. ISBN 978-80-572-0336-0.
- JURKOVIČ, M. 1969. Fyloxéra viničová. In *Agrikultúra*. roč. 8, s. 115-129.
- KAHOUNOVÁ, E. 1969. *Ľudové vinohradnícke stavby a lisy*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1969. 118 s.
- KAZIMÍR, Š. 1986. *Pestovanie viniča a produkcia vína na Slovensku*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1986. 327 s.
- KRAJČOVIČOVÁ, D. 2006. Najefektívnejšia ochrana krajiny a jej cieľavedomé využívanie. In *Acta environmentalica Universitatis Comenianae (Bratislava)*. ISSN 1335-0285, 2006, roč. 14, č. 1, s. 53-63.
- LIPTAY, J. 1997. Krajina ako kultúrne dedičstvo. In *Pamiatky a múzeá*. ISSN 1335-4353, 1997, roč. 37, č. 1, s. 34-37.
- MACKOVÁ, A. 2020. Historická krajina v okolí Pezinka do začiatku 17. storočia. In *Historika*. ISSN 1338-998X, 2020, roč. 9, č. 1, s. 8-14.
- MICHALOVÁ, J. – MICHAL, P. 1980. *Geografia okresu Veľký Krtíš*. Veľký Krtíš: Vydavateľstvo Osveta, 1980. 288 s.

- NEUMANN, M. 2022. Krajinné relikt po vinohradníckej činnosti v severnej časti Pezinských Karpát. In *Archaeologia historica*. ISSN 0231-5823, 2022, roč. 47, č. 1, s. 263-288.
- NÉMETHOVÁ, J. – KRAJČI, F. 2022. Pestovanie viniča hroznorodého (v. vinifera) v Nitrianskom kraji v kontexte klimatických zmien. In *Geografické informácie*. ISSN 1337-9453, 2022, roč. 26, č. 1, s. 72-87.
- NÉMETHOVÁ, J. – KRAJČI, F. 2021. Vinohradníctvo a vinárstvo Slovenska v komparácii so štátmi Európskej únie po roku 2004. In *Geografické informácie*. ISSN 1337-9453, 2021, roč. 25, č. 2, s. 34-49.
- SLOBODOVÁ-NOVÁKOVÁ, K. 2020. *Vinohradníctvo a vinárstvo na Slovensku. Vybrané kapitoly z etnografie materiálnej kultúry*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2020. 91 s. ISBN 978-80-572-0059-8.
- ŠTEFUNKOVÁ, D. – KRŇÁČOVÁ, Z. 2020. Odkaz kultúrneho dedičstva v krajine v podobe historických agrárnych štruktúr vinohradníckej krajiny. In *Acta Environmtalica Universitatis Comenianae* (Bratislava). ISSN 1335-0285, 2012, roč. 20, č. 1, s. 106-109.
- ŠPULEROVÁ, J. – ŠTEFUNKOVÁ, D. – DOVODSKÁ, M. a kol. 2017. *Historické štruktúry poľnohospodárskej krajiny Slovenska*. Bratislava: VEDA Vydavateľstvo SAV, 2017. 144 s. ISBN 978-80-224-1570-5.
- VASS, D. – KONEČNÝ, V. – ŠEFARA, J. a kol. 1979. Geologická stavba Ipeľskej kotliny a Krupinskej planiny. Bratislava: Geologický ústav Dionýza Štúra, 1979. 277 s.
- VEREŠOVÁ, M. – SUPKA, J. 2009. Kultúrna krajina umocnená hodnotami vinohradov. In *Životné prostredie*. ISSN 0044-4863, 2009, roč. 43, č. 1, s. 13-17.
- VĚŽNÍK, A. – KYSELÝ, J. 2019. Geografická analýza produkcie révy vinné na území Jihomoravského kraje. In *Geografické informácie*. ISSN 1337-9453, 2019, roč. 23, č. 2, s. 66-82.
- ŽIGRAI, F. 2000. Dimenzie a znaky kultúrnej krajiny. In *Životné prostredie*. ISSN 0044-4863, 2000, roč. 34, č. 5, s. 229-233.

Internetové pramene:

1. vojenské mapovanie, mapový list č. 14-14. [Mierka 1 : 28 800]. S. l. 1782 – 1784. [online]. Budapešť: Arcanum Adatbázis Kft. [cit. 25.11.2023]. Dostupné na internete: <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-18century-firstsurvey/>.
1. vojenské mapovanie, mapový list č. 14-15. [Mierka 1 : 28 800]. S. l. 1782 – 1784. [online]. Budapešť: Arcanum Adatbázis Kft. [cit. 25.11.2023]. Dostupné na internete: <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-18century-firstsurvey/>.
1. vojenské mapovanie, mapový list č. 15-14. [Mierka 1 : 28 800]. S. l. 1782 – 1784. [online]. Budapešť: Arcanum Adatbázis Kft. [cit. 25.11.2023]. Dostupné na internete: <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-18century-firstsurvey/>.

2. vojenské mapovanie, mapový list č. 45-32. [Mierka 1 : 28 800]. S. l. 1842. [online]. Budapešť: Arcanum Adatbázis Kft. [cit. 25.11.2023]. Dostupné na internete: <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-19century-secondsurvey/>.
 2. vojenské mapovanie, mapový list č. 44-32. [Mierka 1 : 28 800]. S. l. 1843. [online]. Budapešť: Arcanum Adatbázis Kft. [cit. 25.11.2023]. Dostupné na internete: <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-19century-secondsurvey/>.
 2. vojenské mapovanie, mapový list č. 45-32. [Mierka 1 : 28 800]. S. l. 1842. [online]. Budapešť: Arcanum Adatbázis Kft. [cit. 25.11.2023]. Dostupné na internete: <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-19century-secondsurvey/>.
 2. vojenské mapovanie, mapový list č. 44-33. [Mierka 1 : 28 800]. S. l. 1842. [online]. Budapešť: Arcanum Adatbázis Kft. [cit. 25.11.2023]. Dostupné na internete: <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-19century-secondsurvey/>.
 2. vojenské mapovanie, mapový list č. 45-33. [Mierka 1 : 28 800]. S. l. 1842. [online]. Budapešť: Arcanum Adatbázis Kft. [cit. 25.11.2023]. Dostupné na internete: <https://maps.arcanum.com/en/map/europe-19century-secondsurvey/>.
- BELČÁKOVÁ, I. – PŠENÁKOVÁ, Z. – KRIVOSUDSKÝ, R. K otázkam manažmentu historických krajinných štruktúr – na príklade roztrúseného osídlenia a vinohradníckych štruktúr. [online]. Bratislava: STU – Ústav záhradnej a krajinskej architektúry. [cit. 13.12.2023]. Dostupné na internete: https://www.fad.stuba.sk/buxus/docs/uzka/aktualne_prob_konf/Belcakova.pdf.
- DVOŘÁKOVÁ, V. 2012. *Kultúrna krajina a jej ochrana z hľadiska kultúrneho dedičstva*. [online]. Košice: Občianske združenie UzemnePlany.sk, 2012. [cit. 13.12.2023]. Dostupné na internete: <https://www.uzemneplany.sk/sutaz/kulturalna-krajina-a-jej-ochrana-z-hladiska-kulturalneho-dedicstva>
- EURÓPSKY DOHOVOR O KRAJINE (2000). [online]. SLOV-LEX právny a informačný portál. [cit. 10.12.2023]. Dostupné na internete: https://www.slov-lex.sk/static/pdf/2005/515/ZZ_2005_515_20051125.pdf
- HABÁN, M. – OTEPKA, P. – HABÁNOVÁ, M. – POLÁČEK, M. 2010. *Vidiecky turizmus na vínnych cestách Slovenska*. [online]. Trenčianske Teplice: III. Fórum vinárov a vinohradníkov, 2010. [cit. 12.12.2023]. Dostupné na internete: http://www.slpk.sk/eldo/2010/zborniky/014-10/p5_haban.pdf
- HOFM, *Historická ortofotomapa Slovenska* [Mierka 1 : 25 000]. S. l. 1950. [online]. Zvolen: Laboratórium geoinformatiky, TU Zvolen. [cit. 13.12.2023]. Dostupné na internete: <https://mapy.tuzvo.sk/HOFM/>
- JANČURA, P. 2002. Predpoklady tvorby krajiny vo vedeckom výskume. In *Acta environmentalica Universitatis Comenianae* (Bratislava). [online]. Bratislava: UK, 2002. [cit. 13.12.2023]. Dostupné na internete: https://fns.uniba.sk/fileadmin/prif/actaenvi/ActaEnvi_2002_suppl/16_Jancura.pdf.
- KOČICKÝ, D. – IVANIČ, B. 2011. Geomorfologické členenie Slovenska. [online]. Bratislava: ŠGDÚŠ, 2011. [cit. 13.12.2023]. Dostupné na internete: <https://apl.geology.sk/mapprotal/img/pdf/tm19a.pdf>.

- NARIADENIE EURÓPSKEHO PARLAMENTU A RADY (EÚ) č. 1308/2013 zo 17. decembra 2013. [online]. [cit. 10.11.2021]. Dostupné na internete: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/?uri=CELEX:32013R1308>
- UETNOFOLK, Digitálne záznamy. [online]. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV. [cit. 6.12.2023]. Dostupné na internete: <https://uetetnofolk.eu/index.php/main/records>
- ZÁKON OCHRANE PAMIATKOVÉHO FONDU č. 49/2002 Z.z. [online]. SLOV-LEX právny a informačný portál. [cit. 10.12.2023]. Dostupné na internete: https://www.slov-lex.sk/static/pdf/2002/49/ZZ_2002_49_20131001.pdf
- ZÁKON O OCHRANE PRÍRODY A KRAJINY č. 543/2002 Z.z. [online]. SLOV-LEX právny a informačný portál. [cit. 10.12.2023]. Dostupné na internete: https://www.slov-lex.sk/static/pdf/2002/543/ZZ_2002_543_20221201.pdf
- ZBGIS, *Mapový klient slovenského Geoportálu*. [online]. Bratislava: ÚGKK SR. [cit. 6.12.2023]. Dostupné na internete: <https://zbgis.skgeodesy.sk/mkzbgis/sk/zakladna-mapa?pos=48.800000,19.530000>

IMMOVABLE MONUMENTS OF THE VINEYARD LANDSCAPE IN THE ČEBOVSKÁ PAHORKATINA HILLS

Summary

Viticulture has a long tradition in Slovakia, which is reflected in many aspects of traditional culture, especially in regions with a predisposition to this form of farming. The territory of Slovakia, with its inland location and various natural conditions, belongs to the northern limit of profitable viticulture. The differentiated form of the cultural landscape has given rise to a specific wine-growing landscape, which has undergone several changes in the course of its historical development. The changes in these zones were mainly linked to the climatic and geological conditions to which the vine varieties reacted differently. It is generally accepted that, in the past, less demanding varieties were grown on low stumps. The relative unpretentiousness of the vine has in the past led to the establishment of vineyards and various sites unsuitable for arable cultivation. The profitability of the vineyard may have been low for a long period, but the vineyard was nevertheless maintained. A less important factor influencing the extent of the vineyard landscape is social, where there was a tendency for estate owners to become independent and self-sufficient in wine production. Vineyards were and still are often combined with orchards, fields or pastures. In particular, the planting of fruit trees is quite common in vineyards and it is therefore quite difficult to define the exact extent of the vineyard area. When defining the area, the temporal aspect of its creation, for example before or after collectivisation, must be taken

into account. In the past, the choice of sloping terrain for the vineyards was predominant, thus exploiting terrain unsuitable for ploughing. Mechanisation in the 20th century led to a shift of vineyards to flatter terrain. More fundamental changes in the vineyard landscape occurred at the turn of the 19th and 20th centuries, at the time of the outbreak of the vineyard calamity caused by the phylloxera epidemic. This was particularly evident in the decline in plantings, the introduction of new varieties and the partial shift of vineyards from sloping terrain to flat, sandy soil.

The Čebovská pahorkatina is one of the three geomorphological components of the Ipeľská pahorkatina, a sub-unit of the South-Slovak basin. In terms of administrative development, the area falls within the area of the former Hont and Novohrad counties, represented by the so-called Modrokamenská vineyard area, which is situated mainly on the southern slopes of the Krupinská planina, the Lučenec basin and the Slovenské rudohorie. The appearance of the Hont landscape has been strongly influenced by viticulture. In the central and southern parts of the region, there are still preserved vineyard complexes on the hills with preserved vineyard buildings. In the inter-war period, vineyards were still planted in remote pastures, which complemented other farm buildings that fulfilled functions within the branch structure.

Viticulture is closely linked to the use of the landscape and is considered to be part of the cultural heritage. Today, we are witnessing an ever-increasing demand for wine products and the overall character and preservation of the traditional wine-growing landscape is closely linked to this. In recent years, thanks to wine, wine tourism has increasingly developed and is an important economic component of the predominantly rural economy. The question of preserving the original buildings and structures of this cultural landscape is therefore very topical. In Slovakia, however, we do not currently have sufficient legislative protection to ensure that valuable areas of the wine-growing landscape can become the subject of protection. With the adoption of the European Landscape Convention, which the Slovak Republic signed in 2005, it was necessary to focus attention on research, documentation and protection of cultural landscapes in our territory.

PhDr. Daniel Bešina, PhD.

Katedra archeológie FF UKF v Nitre
Hodžova 1, 949 01 Nitra
E-mail: dbesina@ukf.sk

Doc. PhDr. Stanislava Bönde Gogová, PhD.

Katedra archeológie FF UKF v Nitre
Hodžova 1, 949 01 Nitra
E-mail: sbgogova@ukf.sk

PhDr. Radomír Sabol

Katedra archeológie FF UKF v Nitre,
Hodžova 1, 949 01 Nitra

Pamiatkový úrad Slovenskej republiky
Cesta na Červený most 6, 811 04 Bratislava
E-mail: radomir.sabol@pamiatky.gov.sk

Mgr. Daniel Miček

Katedra archeológie FF UKF v Nitre
Hodžova 1, 949 01 Nitra
E-mail: danielmicek1@gmail.com

SPATIAL AND SECURITY EMPHASES HYBRID WAR IN UKRAINE IN THE CONTEXT OF ELECTORAL AND PARTY-IDEOLOGICAL INFLUENCES

Andrii Kuzyshyn, Inna Poplavska

Abstract

Preparing for a full-scale invasion of Ukraine in 2022, Russia has long used hybrid warfare methods in various forms and manifestations. This study focuses on the peculiarities of hybrid warfare in Ukraine by assessing the procedure of electoral influence. The data of the Central Election Commission of Ukraine, as well as analytical studies on the ideological views of parties and key political figures of the country are used. The manifestations of hybrid warfare are analysed through the influence of pro-russian parties on the electorate and on important components of state life in Ukraine. In Ukraine, the ambiguity of hybrid warfare has allowed Russia to seize the initiative and secure political and military results that would otherwise be ineffective and costly. Manifestations of the hybrid war's in Ukraine influence include appeals to language, religious, administrative, and territorial issues and the promotion of anti-state ideas. The need to introduce a national policy of national identity is noted, which should become the main instrument for the formation of a state with European values and national traditions.

Keywords: hybrid warfare, Ukraine, national elections, factors of national identity, ideological influences

Introduction

Information actions are key in the context of hybrid warfare. A lot of attention has been paid to this issue, and the tools and key areas of activity have been identified. Mumford and Carlucci, in addition to processing powerful scientific and academic source material, emphasized its effectiveness using the example of the Ukrainian-russian war. In particular, the authors confirm that hybrid warfare is used only if it meets the political goals of those who launch it and those who have to defend themselves. Ambiguity links this operational concept, providing a link to the strategy above and its tactical dimension below (Mumford and Carlucci, 2023).

We would like to draw attention to a poorly researched component of this process – whether hybrid warfare has any connection with electoral preferences. Without claiming it to be a comprehensive study of this issue, we would like to

explore the role of hybrid warfare as a tool for shaping the electoral preferences of the state's population, taking the example of Ukraine.

The military invasion that Ukraine has been experiencing since 2014 had a significant preparation phase, which was reflected in various formats and manifestations of activity. Everything demonstrated a thorough operational plan of the Russian Federation, which combined kinetic and non-kinetic elements in a time sequence and in key spaces aimed at slowing down defence and deactivating threshold countermeasures. In many spheres of social life, there were manifestations of the formation of anti-state policies and the continuation of the idea of inferiority. The role of the media, the church, and financial as well as economic conglomerates is worth mentioning here. However, we should not forget about the formation of electoral opinion, which, in the regional context, had a certain basis and can be fully defined as one of the ways of shaping the informational hybrid war.

The conclusions on this issue are not always obvious and require some analytical generalisation.

Material and methods

Some elements of hybrid warfare have occurred in almost all armed conflicts of the past, although the traditional perception of war as a direct armed (military) confrontation between the parties has remained. This is how the famous Prussian general and military theorist of the early nineteenth century, Carl von Clausewitz, defined war: "War is the continuation of politics by other means" (Sakhnovsky and Chedoloma, 2015). Today, the role of hybrid warfare as a tool has increased significantly, and countries that skilfully use it as a starting phase of active military intervention gain a significant advantage. Therefore, it is important that the other party to the war responds adequately to such actions and influences. The statement by Mumford and Carlucci that hybrid warfare is the result of time and space, not an abstract behavioural reflection, is quite relevant (Mumford and Carlucci, 2023). It should be noted that the formation of electoral preferences and electoral processes in general has a similar context. Therefore, we believe that the instruments of hybrid warfare have influenced the formation of electoral preferences of the Ukrainian population.

The UK Ministry of Defence in one of its programmes (Multinational Capability Development Campaign (MCDC)) even suggests to separate hybrid threats from hybrid warfare, defining threats as "a wide range of non-violent means to target vulnerabilities across society to undermine the functioning, unity, or will of their targets while humiliating and disrupting the status quo..." (Cullen and Reichborn-Kjennerud, 2017).

Hybrid warfare is a form of violent conflict that simultaneously involves state and non-state actors, using conventional and unconventional means of

warfare that are not limited to the battlefield or a specific physical territory (Jacobs and Lasconjarias, 2015). In academic circles, it is argued that the definition of hybrid warfare belongs to Hoffman: "a range of different modes of warfare, including conventional capabilities, irregular tactics and formations, terrorist acts, including indiscriminate violence and coercion, and criminal unrest" (Hoffman, 2007). Thus, the tools of hybrid warfare are designed to influence the minds of the population and can have different forms of dissemination and manifestation.

Thus, we can state that hybridity is a combination of different elements that coexist in one object. The study of its informational manifestations should be more focused on how its unique nature can achieve the ultimate goal. This type of conflict, by its very definition, can take different forms and use different actors, but to achieve conceptual clarity, we should focus on why it exists, not how. In this context, the definition of hybrid warfare formulated by Mumford and Carlucci: "the synchronised use of multiple instruments of power, tailored to specific vulnerabilities across the spectrum of societal functions, to achieve a synergistic effect" (Mumford and Carlucci, 2023). This emphasises the role of the information effect, which can be realised through various media, often political forces or their representatives. A state or population that has become a victim of hybrid aggression may not be able to assess how synchronised the actions of key players can be to spread information influence. Osiichuk and Shepotylo estimates the contemporaneous impact of military violence on civilians' well-being, using micro-level individual survey data to study the case of the Russian-Ukrainian hybrid war (Osiichuk and Shepotylo, 2020).

No wonder that shaping public opinion, promoting the right ideologies, and strategic behaviour have become powerful elements of influence. It seems appropriate to consider them in the light of electoral processes. They are a living embodiment of the state's policy, which is shaped by its citizens. Through the promotion of adherence to certain views, it is possible to assess the impact and significance of hybrid warfare tools for the state.

The methods used in this study were statistical, analytical, as well as generalisation, which allowed us to form a holistic picture of the manifestations of the hybrid war in the promotion of certain ideological approaches and ideas in Ukraine. The list of such parties was determined by the sampling method. At the next stage, the study compared the electoral commitment to pro-Russian ideas by assessing the voting results according to key markers of influence (state system, issues of self-identification of the Ukrainian nation, language, religion, and foreign policy orientations). The sampling method also identified the key narratives of anti-Ukrainian information, which were repeated by the leaders of pro-Russian parties.

Results and discussion

The formation of electoral preferences is a complex and rather painstaking process. It depends on many factors that can be objective or subjective. Traditionally, such views are "prepared" at the level of certain focus groups that act as active repeaters of a certain range of ideas (Kuzyshyn, 2023). The judgements presented in the article below are an application of the principles that we relay as information influence.

The first principle is the usefulness of ambiguity. Hybrid warfare is a political choice that can be embodied in shaping public opinion through electoral sympathies. The specificity of such manifestations lies in the formation of different scenarios of influence. The expected political result may be extended in time and does not always clearly define the territory of influence.

The second principle is the dispersal strategy. The ambiguity in hybrid warfare means that a covert aggressor is forced to disperse its resources as several targets are planned. If a country does not know what it is fighting for or against, it cannot effectively defend itself or enforce its "red lines". The only way to counter such a strategy is to fight back with the same type of war. Ambiguity cannot, a priori, be characterised by concentration of force and attrition alone, but rather by mastery of space and time and a realistic understanding of power. The statement by Lawrence Freedman is relevant here. He defines strategy as "the art of creating power" (Freedman, 2013). Ambiguity has the minimal goal of denying the enemy this power, as it impedes Clausewitz's dialectic of war.

The third principle is tactical creativity. Hybrid warfare is one of the most creative types of warfare. When it is used, large sums of money are invested to implement a wide variety of tactics. These tactics win time and space and often face ineffective defences (as the examples will demonstrate further). Therefore, it is important to emphasise the fact that hybrid tactics are not "fuzzy", or "grey", or "mysterious", they are skillfully designed to be so. Hybrid warfare, from the perspective of shaping public (electoral) opinion, may create chaos, but it is never chaotic.

The fourth principle is de-escalation. The ambiguous use of force used in hybrid conflicts provides some residual means of reducing tensions down the escalation ladder as quickly as it pushes them up. Hybrid wars can end as quickly as they begin, commonly because the degree of ambiguity with which they are fought can save any potential risks if a retreat is necessary. Alternatively, such ambiguity can be created by both sides to deliberately avoid a major conflict.

An example is the manifestation of electoral activity. Over the years of local and national election cadences, some stable trends in electoral activity at the regional level have emerged. The information on the website of the Central Election Commission of Ukraine allows us to analyse the following (cvk.gov.ua).

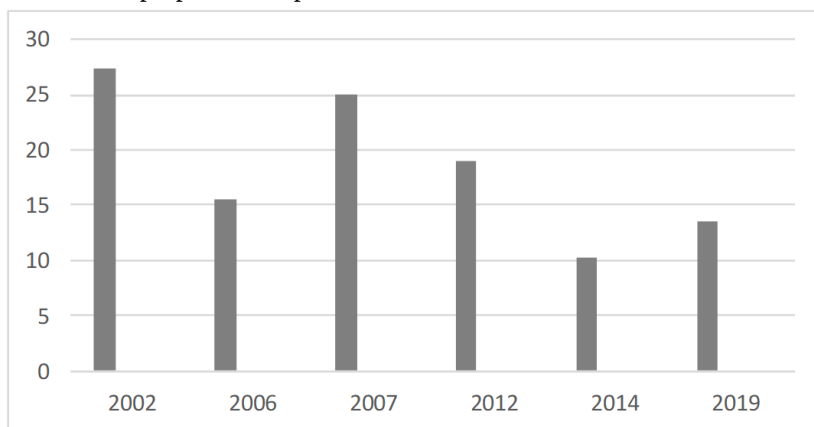
It is often believed that the extreme eastern regions of Ukraine (Donetsk and Luhansk oblasts) have low and medium voter participation in elections. However, the average turnout data for 2010-2019 show that in the vast majority of districts (communities) in this area, voter activity was significantly higher than the average Ukrainian figure and fully competed with the activity of the electorate in the Western Ukrainian regions (the average for the period exceeded 69%) (socialdata.org.ua). It can be assumed that various (not always fair) technologies were used to stimulate participation in the elections, which ensured that a certain political force or individual candidate overcame the threshold. Examples of such activity include Donetsk, Yasynuvata, Shakhtarskyi district (Donetsk oblast), Antratsytskyi, Lutuhynskyi, Krasnodonskyi (Sorokynskyi), Popasna, Sverdlovskyi (Dovzhanskyi) districts, where the average turnout rate for the period exceeded 70 %. Given the significant number of voters who are geographically connected to these areas, it can be argued that manipulations to control the course of the elections are present here. Traditionally, these territories have supported the ideology of the Party of Regions, which in the last election cadence transformed into the Opposition Platform - For Life, whose views were clearly associated with pro-russian influence and promotion of pro-russian interests. Even support for ignoring the right to participate in the elections of certain communities in the southern part of Ukraine and multi-ethnic regions of western Ukraine (Zakarpattia and Chernivtsi regions) may also be based on the decreased support of statehood ideas in these regions due to promoting Russian political and technological influences. Often, such steps were the initial ones to promote pro-russian ideas that got into business circles, the educational and scientific segment, church views, and governmental structures. In the last decade, such things have been referred to as manifestations of the hybrid war – influencing public opinion through the promotion of anti-state ideas against Ukraine. It is noteworthy that MPs can be the carriers and repeaters of such ideas and have the ability to extrapolate them to the general population due to their social status.

The next step in assessing electoral preferences as an element of the hybrid war is political socialisation. It is nicely explained in the study by Pantazis, which states that "the processes of political socialisation can be seen as an influential parameter in national defence and security planning" (Pantazis, 2021). However, the term "political socialisation" itself, namely "the process by which citizens crystallise political identities, values, and behaviours that remain relatively stable throughout their lives" (Neundorf and Smets, 2017), may lead this research to paths that go beyond the public understanding of national security. For reasons of distinction, the term "socialisation of internal security" is therefore preferred. However, at first glance, the further correlation between the latter concept and strategic decision-making seems incompatible. This raises the question: why should this practice be considered potentially decisive? By supporting a certain

ideology and promoting it through parliamentary or regional institutions, covert influences appear regarding various issues, which are classic elements of hybrid warfare. This includes the idea of political identification. It is clearly reflected in the ideological views of party structures.

The elections to the Ukrainian parliament during the XXI century demonstrated a significant antagonism between pro-state and pro-russian views. The carriers of the pro-russian views were parties that possessed powerful financial resources and had some significant influence on large areas of Ukraine (in different electoral cadences, such party structures were Natalia Vitrenko's People's Opposition Bloc, the Peasant Party of Ukraine, the Electoral Bloc of Political Parties "FOR THE UNION", the Russian Bloc Party, the Party of Regions, the Opposition Bloc, the Communist Party of Ukraine, the Social-Democratic Party of Ukraine (renewed), and the Opposition Platform - For Life!). As Figure 1 suggests, the number of parties of this type has been quite significant over the past two decades. It cannot be argued that they were fully funded by the Russian Federation, but they were definitely an instrument of hybrid warfare to promote the views of the "Russian World" in Ukraine through their election programmes (at the election stage) or in the course of implementing administrative and state decisions made by the deputy corps of the above-mentioned party structures.

Figure 1: Share of parties that participated in the elections to the Verkhovna Rada and acted as proponents of pro-russian ideas, %*



* The list of parties is provided according to the website of the Central Election Commission of Ukraine (cvk.gov.ua)

It should be emphasised that not all of these "political projects" of the Kremlin were successful. In 2002, two out of nine pro-russian parties were elected

to the Ukrainian parliament; in 2006 – two out of seven, in 2007 – three out of five, in 2012 – two out of four, in 2014 – one out of three, in 2019 – one out of three (the list of pro-russian parties in each election cadence is shown in Table 1). But this had some negative consequences for Ukrainian society. Thus, Moscow's grand chauvinistic ideas were fuelled by hybrid warfare.

Not only the list of parties whose activity had the characteristics of a hybrid war tool on the part of Russia, but also the share of the electorate that supported them is very characteristic. It is clear that not all those who voted for these parties had clear anti-state and pro-russian beliefs. Careful disguise of true plans under the pretext of supporting "strong businessmen", the issue of protecting national minorities without officially recognising Russians as a national minority in Ukraine, support for the concept of common history, and the implementation of Soviet values in modern society were elements of undermining Ukrainian identity, which was not always adequately perceived by Ukrainian society.

Table 1: List of parties that participated in the elections to the Verkhovna Rada and acted as proponents of pro-russian ideas (2002-2019 pp.)*

N	Year	Party names
1.	2002	1) <i>Electoral bloc of political parties «Bloc of Natalia Vitrenko»**</i> 2) Electoral bloc of political parties "ZUBR" (For Ukraine, Belarus, Russia) 3) Electoral bloc of political parties "Russian Bloc" 4) Communist Party of Workers and Peasants 5) Communist Party (of workers) 6) <i>Communist Party of Ukraine **</i> 7) Communist Party of Ukraine (renewed) 8) Party of All-Ukrainian Union of the Left "Justice" 9) <i>Social Democratic Party of Ukraine (united) **</i>
2.	2006	1) <i>Communist Party of Ukraine **</i> 2) <i>Party of Regions **</i> 3) Bloc of Natalia Vitrenko "People's Opposition" 4) Electoral bloc "State – Labour Union" 5) Electoral bloc of political parties "For the Union" 6) Political Party of Ukraine "Party of Putin's Policies" 7) Social-Ecological Party "Union. Chornobyl. Ukraine"
3.	2007	1) Communist Party of Ukraine (renewed) 2) <i>Party of Regions **</i> 3) Progressive Socialist Party of Ukraine 4) <i>Communist Party of Ukraine **</i>

		5) Electoral bloc of political parties "KUCHMA" (Constitution – Ukraine – Honour – Peace – Antifascism)
4.	2012	1) Communist Party of Ukraine 2) Party "Russian Bloc" 3) <i>Party of Regions</i> ** 4) Political Party "People's Labour Union of Ukraine"
5.	2014	1) <i>Political Party "Opposition Bloc"</i> ** 2) Communist Party of Ukraine 3) Political Party "Bloc of Left Forces"
6.	2019	1) Political Party "Opposition Bloc" 2) <i>Political Party "Opposition Platform – For Life!"</i> * 3) Political Party "Party of Shariy"

* The list of parties is provided according to the website of the Central Election Commission of Ukraine (cvk.gov.ua), website of the Ukrainian Center for Public Data (socialdata.org.ua), website of the Ukrainian Institute of the Future (uifuture.org). The affiliation to the mentioned group is regulated by the statements of its leaders and the views that they decorated or had relevant references to in their election programmes and speeches – the selection of parties is ours.

** The parties ***in italics and bold*** are the ones that were elected to the parliament in the respective election years.

It is important that in their speeches and actions, representatives of these parties actively promoted pro-russian ideas, creating social tension and splitting Ukrainian society.

One such example is the promotion of a narrative about the regional division of the state's territory, which weakens the consolidation of its population as a political nation. An important element of consolidating value oppositions in the mass consciousness of Ukrainian citizens and escalating identification contradictions between them has been the manipulation of the topic of the unitary structure of the Ukrainian state. Traditionally, several parties that support this idea and form the relevant electoral field take part in the electoral process. Luckily, with each electoral cadence, support for such views is declining. Back in 2008, the former leader of the political association of the Ukrainian Choice party and, until recently, the leader and member of the Verkhovna Rada of Ukraine from the Opposition Platform - For Life! V. Medvedchuk claimed: "The federalization of our country is the one and only alternative cure for its split, and the threat is real" (Kuzyshyn and Poplavska, 2022). The author of these words showed his complete dependence on Moscow's manipulators in the first days of the full-scale invasion. Many facts today confirm the financial support of this political force by Russia and the formation of relevant electoral and political views.

Statements of this type fuelled socio-political antagonisms in the country, provoking discussions about the similarities and differences in the historical fate of Ukrainians and ethnic Russians living on the territory of modern Ukraine, fuelling conflicts over historical memory, and forming negative stereotypes in the perception of bilingual Ukrainians, their religious heterogeneity, etc. This is done in the following ways to popularise the idea of identifying "Novorossia" or the South-Eastern region as a separate territory (it is clear that this is also a deliberate "throwing in" of information with the aim of eroding Ukrainian identity).

These identification contradictions, in turn, were used by political parties as instruments of political struggle to expand their own electoral circle of support and, as a result, gain access to the economic resources of the whole country and its individual regions.

Based on the support of the parties and blocs that promote the "blurring" of the boundaries of the Ukrainian nation through the establishment of local political regimes and the rejection of "Others", recognising them as "Strangers", the threat of the spread of separatist sentiment remained until 2014. The slogans of local government reforms were perceived by representatives of local power elites in their own way. It was common for regional leaders to change their civic position and geopolitical orientations under the slogan of democratic reforms in accordance with client-patronage relations established with the central government in Kyiv or in the capital of a neighbouring state. It is noteworthy that preventing destructive manipulations around the content of the identity contradictions of the Ukrainian nation was complicated due to the fact that, on formal grounds, a large number of NGOs and political parties and the work of their activists complied with Ukrainian legislation. However, in practice, the activities of such organisations implicitly undermined the foundations of Ukrainian statehood and were openly anti-Ukrainian and inhumane, acting as an element of hybrid warfare and a kind of preparation for open military aggression.

The support of parties that restrained the monolithicity and self-identification of the Ukrainian nation, usually in the centre-left direction, actually stimulated the formation of a kind of "identity market" in Ukraine, which was used as a means of supporting the inter-regional contradictions, undermining the foundations of social solidarity, denying the unity of Ukrainian society as a community of the Ukrainian state, and cultivating inhumane ways of conducting political struggle (Identity Contradictions in Ukraine..., 2015). The laws of the "market of identities" were subject to utilitarian principles of benefit multiplication and became a subject of bargaining, a tool for obtaining political and economic preferences for local political leaders, for whom the state policy of national unity did not play a leading role, and the democratic values of freedom and inviolability of human life were purely declarative (Identity Contradictions in Ukraine..., 2015).

Since the 2014 parliamentary elections, we have clear evidence that the idea of incompatibility of regional identities, the promotion of federalism, and regional autonomy were largely artificial constructs that have proven to be destructive and unpopular in Ukrainian society. Their attempts to implement the strategy of "imposing identities" do not really correlate with the approach of the majority of Ukrainian citizens. This indicates, in particular, more moderate electoral sympathies of the majority of Ukrainian citizens, a decrease in the effectiveness of manipulative populist technologies for opposing the Eastern and Western parts of Ukraine in the election campaign, and a shift in value orientations in both the outlook and priorities of voters and the programme documents of political parties. For example, the election programmes of political parties in the last parliamentary elections were built around the ideas of nation consolidation, in particular: establishing peace, protecting the territorial integrity of Ukraine, fighting corruption, implementing economic reforms, etc. (Identity Contradictions in Ukraine..., 2015).

One of the key issues reflected in the programmes of political parties of different ideological orientations was language. Unfortunately, until recently, it has contributed to the escalation of the identity contradictions of the Ukrainian nation. Since the first elections of independent Ukraine, representatives of certain political forces and NGOs have discussed this problem as a factor that shapes two large historical and cultural areas of the Ukrainian people – Ukrainian-speaking and Russian-speaking. The linguistic and cultural orientations of the East and West of the country have formed a kind of axis of political discourse around which heated discussions have been going on throughout the history of Ukrainian independence. The initial position of pro-Russian political forces and NGOs was to grant Russian language the status of a second state language, given its so-called underdevelopment in independent Ukraine. For a long time, the supporters of this idea were the Party of Regions, which was characterised as pro-government and dominant in 2010-2014. Having its own electorate, this party managed to pass a draft law "On the Principles of the State Language Policy" in July 2012 under the slogan of democratic initiatives and freedom of speech, which provided for the possibility of official bilingualism in regions where the number of national minorities exceeds 10%. In February 2014, the law was cancelled. Its ideas were imposed on the electorate by forming negative stereotypes among residents of eastern Ukraine about the situation of the Russian language in Ukraine; in particular, the idea of its permanent oppression and the original unity of the Ukrainian and Russian language spaces was constantly emphasised.

The division of Ukrainian citizens on the basis of language was one of the most obvious mechanisms for structuring the country's electoral field, a way of differentiating between "insiders" and "outsiders", emphasising the dissimilarity of Ukraine, the antithesis of its regions, and the impossibility of finding a "common language" within the state. In this way, the political discourse fuelled a kind of

"language antagonism" that provoked the conflict over the identity diversity of the Ukrainian nation. Assessing the share of the electorate that supported this idea, there is a constant positive trend of decreasing perception of it as a key issue and a corresponding shift away from ties with Russia due to this strong argument. This is also another step in the self-identification of the Ukrainian nation at the local and national levels.

The complexity of the language issue was also due to the fact that "a number of political parties that have a long and not so long history of activity in Ukraine, as well as various so-called "third" forces known for their pro-russian vision of Ukraine's socio-economic, geopolitical, and humanitarian development, are russian-speaking not only in their narratives but also in reality. Despite the obligation to conduct business in Ukrainian, Russian continued to be the language of everyday communication; it is often the language of documents in private companies. State and regional leaders supported the policy of russian-language publications. In order to play with voters, Ukrainian politicians often use the regional "language game", which does not contribute to national consolidation. The logical consequence of such speculations was the politicisation of the work of a number of pro-russian NGOs, which carried out their work under the "cover" of a cultural and educational mission to protect ethnic Russians from linguistic discrimination. Each following election cadence confirms the idea that speculations around the language issue do not find the desired response among citizens and public forces, and the majority of Ukrainians remain in favour of Ukrainian as the only state language.

Conclusions

Hybrid warfare has its manifestations in various spheres of Ukrainian social life. It is important to understand how to withstand its effects. To do so, we should analyse the steps that have been underestimated in modern Ukrainian history. In particular, it is necessary to limit the possibility of using the historical past as a source of fake constructs, ethnic, linguistic, and religious components as tools of electoral and ideological influence on voters. This, in turn, should strengthen the political identity of the Ukrainian nation. The introduction of a national policy of national identity should become the main instrument for the formation of the state with European values and national traditions.

In Ukraine, the ambiguity of hybrid warfare has allowed Russia to seize the initiative and secure political and military results that would otherwise be ineffective and costly.

Through the support of certain political forces, over the past two decades, Ukraine has been tracking elements of hybrid warfare by disseminating information and anti-state actions through political forces and their representatives that have a significant regional and national level.

The principles of building a democratic society require the involvement of politicians of different ideological orientations in national channels, but the rhetoric of their speeches often contradicts the criteria of the country's independence and sovereignty.

Manifestations of the hybrid war's influence include appeals to language, religious, administrative, and territorial issues and the promotion of anti-state ideas.

References

- ARAL, S. 2023. The changing face of Russia's information was against Ukraine and other democratic countries: Lessons and recommendations. Interview with Professor Sinan Aral. In *Security and Defence Quarterly*. vol. 41, no. 1, pp. 88-96. DOI: 10.35467/sdq/156264
- BUCHYN, M. A. – KITSYAK, M. V. 2020. Elections as an object and instrument of hybrid warfare. In *Journal of Mariupol State Univeristy. Series: History. Political Studies*. vol. 28-29. pp. 175-182.
- BUCHYN, M. A. 2013. Elections as an attribute of democracy. In *Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series: Philosophy. Sociology. Political science*. vol. 21, no. 3, pp. 39-43.
- CULLEN, P. – REICHBORN-KJENNERUD, E. 2017. Understanding Hybrid Warfare. Multinational Capability Development Campaign (MCDL). Available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/647776/dar_mcdc_hybrid_warfare.pdf (Accessed: 10 December 2023)
- Disinformation and Russia's war of aggression against Ukraine. Threats and governance responses (2022). Available at: <https://www.oecd.org/ukraine-hub/policy-responses/disinformation-and-russia-s-war-of-aggression-against-ukraine-37186bde/> (Accessed: 10 December 2023).
- HOFFMAN, F. 2007. *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*. Arlington: Potomac Institute for Policy Studies.
- FREEDMAN, L. 2013. *Strategy: A History*. New York: Oxford University Press, 2013. 768 p.
- Identity Contradictions in Ukraine and Ways to Regulate Them in the Context of the Policy of Civil Consolidation of the Ukrainian Nation. 2015. Analytical report. Kyiv: Kuras Institute of Pedagogy and Psychology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2015. 160 p.
- JACOBS, A. – LASCONJARIAS, G. 2015. NATO's Hybrid Flanks: Handling Unconventional Warfare in the South and East. Rome: NATO Defence College, 2015, p. 3. Available at: https://www.files.ethz.ch/isn/190786/rp_112.pdf (Accessed: 10 December 2023)

- KAUNERT, K. 2022. EU Eastern Partnership, Hybrid Warfare and Russia's Invasion of Ukraine Christian. In *Eucrim*. No. 2, pp. 158-164. DOI: <https://doi.org/10.30709/eucrim-2022-011>
- KLIUCHKOVSKIY, Y. ed. 2009. *European democratic achievements in the field of electoral law: material*. Venice Commission, Parliamentary Assembly, Committee of Ministers, Congress of Local and Regional Authorities of the Council of Europe. 2nd ed. Kyiv: Logos.
- KUZYSHYN, A. – POPLAVSKA, I. 2022. Peculiarities of Ukraine's population's political identity through the prism of results of electoral preferences. In *Journal of Geography, Politics and Society*. vol. 12, no. S1, 34-43. DOI: <https://doi.org/10.26881/jpgs.2022.S1.05>
- KUZYSHYN, A. 2023. Electoral preferences as a tool of hybrid warfare: spatial analysis. In Bilaniuk, V., Ivanov, E. (eds.). *Proceedings of the International Scientific and Practical Conference Dedicated to the 140th Anniversary of Geography at Lviv University*, Lviv, 18-20 May 2023. Lviv: Prostir-M., pp. 207-211.
- MUMFORD, A. – CARLUCCI, P. 2023. Hybrid warfare: The continuation of ambiguity by other means. In *European Journal of International Security*. vol. 8, no. 2, pp. 192-206. DOI: <https://doi.org/10.1017/eis.2022.19>
- NEUNDORF, A. – SMETS, K. 2017. *Political socialization and the making of citizens*. Oxford: Oxford University Press, 2017. pp. 1-26. DOI: 10.1093/oxford/hb/9780199935307.013
- OSIICHUK, M. – SHEPOTYLO, O. 2020. Conflict and well-being of civilians: The case of the Russian-Ukrainian hybrid war. In *Economic Systems*. vol. 44, no. 1, article number 100736. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ecosys.2019.100736>
- PANTAZIS, Dimitrios G. 2021. Intrastate cultural and socio-political influences and the realisation of national security: A two-level correlational analysis. In *Security and Defence Quarterly*. vol. 36, no. 4, pp. 91-105. DOI: 10.35467/sdq/140391
- SAKHOVSKY, E. – CHEDOLUMA, I. 2015. *Carl von Clausewitz's Military Theory at the Turn of the XX-XXI Centuries*. Materials of the scientific seminar of the Department of Modern and Contemporary History, November 25, 2014. vol. 20, pp. 109-127.
- Ukrainian Institute of the Future. Available at: <https://uifuture.org/publications/dopovid-vidnosyny-kyryeva-i-regioniv-perezavantazheniya/> (Accessed: 10 March 2023)
- Website of the Ukrainian Center for Public Data. Available at: <https://socialdata.org.ua> (Accessed: 10 March 2023)
- Website of the Central Election Commission of Ukraine. Available at: <https://cvk.gov.ua> (Accessed: 10 March 2023)

Andrii Kuzyshyn, DSc, prof.

Department of Geography of Ukraine and Tourism
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
M. Kryvonosa str. 2, 46027 Ternopil, Ukraine
E-mail: kuzyshyn_a@tnpu.edu.ua

Inna Poplavska, Phd, prof.

Department of Geography of Ukraine and Tourism
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
M. Kryvonosa str. 2, 46027 Ternopil, Ukraine
E-mail: inna18@tnpu.edu.ua

AKÁ JE PODPORA ZAŠKOLENOSTI DETÍ MATERSKÝCH ŠKÔL Z PROSTRIEDKOV EŠIF?

Angelika Švecová, František Križan

Abstract

The paper evaluates the use of European Structural and Investment Funds (ESIF) to support the enrolment of children in kindergartens in Slovakia. In the context of scientific studies and policy initiatives, the importance of pre-primary education for the development of children and society is highlighted. We analyse children's participation in pre-primary education, with an emphasis on regional and social disparities, in the context of data on the allocation of ESIF funding in the 2007 – 2013, 2014 – 2020 and 2021 – 2027 programming periods, with a specific focus on project implementation and impacts. The results show various levels of efficiency and distribution of funding in efforts to improve access to and quality of pre-primary education, with a particular focus on disadvantaged Roma communities. Emphasis is placed on building the capacity of kindergartens, modernisation of infrastructure and inclusive education. Given the relevance of the 2021 – 2027 programming period, the paper also addresses plans for further improving access to pre-primary education in the future.

Keywords: pre-primary education, kindergartens, ESIF funds, disadvantaged environment, inclusive education

Úvod

Predprimárne vzdelávanie zohráva významnú úlohu vo vývoji detí. Vedecké štúdie potvrdzujú, že vybudovanie pevného základu v ranom veku je nevyhnutnou podmienkou pre rozvoj ďalších kompetencií, úspech vo vzdelávaní ako aj pre zdravie a blahobyt detí. Účasť na vzdelávaní a starostlivosti v ranom detstve má mnohoraké prínosy tak pre jednotlivcov, ako aj pre spoločnosť ako celok, a to od lepšej úrovne dosiahnutého vzdelania a výsledkov na trhu práce, až po menej sociálnych a vzdelávacích intervencií (Heckman et al., 2010; Bartík, 2014; Barnett, Masse, 2007). Najvyššia spoločenská návratnosť investícií je práve do vzdelávania v ranom detstve, a to najmä u detí, ktoré sú v znevýhodnenej situácii. Výdavky na vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve predstavujú skorú investíciu do ľudského kapitálu s vysokou návratnosťou (Akgündüz et al., 2014).

Právo na cenovo dostupné a kvalitné vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve pre všetky deti je jednou z kľúčových zásad Európskeho piliera sociálnych práv (2017). Charta základných práv Európskej únie a Dohovor OSN o právach

dieťaťa predpokladá, že všetky dievčatá a chlapci by mali mať do roku 2030 prístup ku kvalitnému rozvoju, starostlivosti a predprimárnemu vzdelávaniu v ranom detstve. Rada EÚ v rámci iniciatívy Európsky vzdelávací priestor stanovila do roku 2030 cieľ, aby sa aspoň 96 % detí vo veku od 3 rokov do veku začatia povinnej základnej školskej dochádzky zúčastňovalo na vzdelávaní a starostlivosti v ranom detstve.

Slovensko v rámci krajín Európskej únie dlhodobo patrí k štátom s najnižším podielom detí vo veku od troch rokov na predškolskom vzdelávaní, ktorý v roku 2022 dosiahol hodnotu 80 %. So zámerom zvýšenia participácie detí na predprimárnom vzdelávaní, Slovenská republika prijala novelu školského zákona č. 209/2019 s účinnosťou od 1.1.2021, ktorou stanovila povinné predprimárne vzdelávanie pre deti od 5 rokov do nástupu na základnú školu. Novela zákona by mala, okrem iného, od septembra 2025 garantovať rodičom právny nárok na miesto v materskej škole pre deti od troch rokov. Doterajšie výskumy naznačujú, že dôvodom nízkej účasti detí na rannom vzdelávaní je najmä nedostatočná regionálna kapacita predškolských zariadení a nízka miera participácie detí zo sociálne znevýhodneného prostredia (Rigová a kol., 2020, Sládeková Madajová a kol., 2021, Polačková a kol., 2023). Poznamenávame, že jedným zo základných predpokladov úspešnej implementácie zákona je zabezpečenie dostatočnej kapacity predškolských zariadení.

Na zlepšenie kvality a zabezpečenie rovnakého prístupu detí k predprimárnemu vzdelávaniu je zacielená aj politika súdržnosti EÚ. Podpora zameraná na reformu vzdelávacích programov, modernizáciu, rekonštrukciu a budovanie kapacít predškolských zariadení je integrálnou súčasťou viacerých národných a regionálnych programov, podporovaných zo zdrojov politiky súdržnosti.

Cieľom príspevku je zhodnotenie využívania prostriedkov Európskych štrukturálnych a investičných fondov (EŠIF) na podporu zaškolenosti detí v materských školách na Slovensku. Pozornosť je zameraná na efektívnosť a alokáciu finančných prostriedkov v kontexte miery zaškolenosti a prítomnosti detí zo znevýhodneného prostredia.

Teoreticko-metodické východiská

Téma školstva a rôznych problémov v školstve vrátane otázok racionalizácie siete škôl je v ostatnom období frekventovane diskutovaná téma. Potreba komplexnosti riešenia témy školstva však kladie dôraz na participáciu a prienik viacerých vedných disciplín, vzhľadom k tomu, že ide o súbor mnohých a rôznorodých parciálnych problémov (Lauko a kol., 2011; Grác, 2014; Kučerová et al., 2020; Jones, 2022; Kraftl et al., 2022). Vzdelávanie a starostlivosť v ranom detstve zaznamenali v posledných dvoch desaťročiach celosvetovo zvýšenú nielen

politickú, ale aj vedeckú pozornosť. Na túto „spoločenskú objednávku“ reagovali aj slovenskí geografi a publikovali viaceré tematické štúdie (Nestorová Dická, 2011; Sládeková Madajová a kol., 2021; Križan a kol., 2022; Nestorová Dická, Jacková, 2022).

Predprimárne vzdelávanie je od septembra 2021 na Slovensku povinné. Poskytuje sa v materských školách, ktoré spájajú starostlivosť a výchovu so vzdelávaním. Zabezpečenie a podobu predprimárneho vzdelávania formujú viaceré faktory. Zásadným faktorom vplývajúcim na zabezpečenie a organizáciu školstva sú demografické zmeny a s nimi súvisiaca nižšia úhrnná plodnosť žien a pôrodnosť, ako aj starnutie obyvateľstva, následkom čoho dochádza k zmene počtu detí nastupujúcich do predškolskej dochádzky. Výsledný počet detí predškolskej dochádzky je v regióne podmienený aj migráciou alebo možnosťami dochádzky, čo má za následok výrazné regionálne rozdiely v naplnenosti materských škôl. Zároveň je potrebné upozorniť aj národnostnú štruktúru obyvateľstva, ktorá môže mať dosah na úroveň zaškolenosti detí a tým nepriamo aj na sieť predškolských zariadení. Ďalším faktorom je stav a vývoj školskej politiky a legislatívneho nastavenia predprimárneho vzdelávania. Neoddeliteľným aspektom, ktorý vedie k tlaku na efektívnosť verejného školstva a podnecuje konkurenčné prostredie medzi školami, sú aj problémy spojené s ekonomikou. Hľadanie úspor vo verejných financiách sa tak nevyhýba ani oblasti vzdelávania, kde sa výrazne prejavujú tendencie k optimalizácii školskej siete, k uzáveru „nerentabilných“ škôl a k ich riadenému zlučovaniu.

V príspevku boli použité dve skupiny dát. Prvú zastupujú dáta o počte a zdrojoch podporených projektov pochádzajú zo zoznamu projektov evidovaných v ITMS2014+ (zverejnených Úradom vlády k 24.11.2023 na <https://www.partnerskadohoda.gov.sk/>). Demografické dáta predstavujú druhú skupinu dát. Ide o všeobecné demografické dáta (počet detí vo veku 3 – 6 rokov) zo Štatistického úradu SR, kde pri vekovej kohorte 6-ročných sme uvažovali polovičnú hodnotu, vzhľadom na to, že na Slovensku na povinnú školskú dochádzku nastupujú deti, ktoré dosiahli vek 6 rokov k 31.8. príslušného kalendárneho roka. Špecifické demografické dáta (výskyt marginalizovaných rómskych komunít na úrovni obcí) boli čerpané z Atlasu rómskych komunít (Ravasz a kol., 2019).

Dáta boli analyzované pomocou dvoch základných indikátorov. Prvý z nich, miera zaškolenosti detí v materských školách, udáva podiel celkového počtu detí v danom veku alebo vekovej skupine, ktoré navštevujú materskú školu. Zároveň rozlišujeme medzi „hrubou zaškolenosťou“ a „čistou zaškolenosťou“. „Hrubá zaškolenosť“ predstavuje podiel všetkých 3- až 5-ročných detí, ktoré navštevujú materskú školu z celkového počtu detí v populácii v rovnakom veku. „Čistá zaškolenosť“ predstavuje podiel počtu detí v určitom veku (napr. 2-roční, 3-roční, atď.), ktorí navštevujú materskú školu z celkového počtu detí v populácii

v rovnakom veku, čiže napríklad podiel 3-ročných v materskej škole z celkového počtu 3-ročných v populácii (CVTI, 2023). V príspevku bola použitá čistá miera zaškolenosti (Mz), definovaná ako počet detí (školákov) navštevujúcich materskú školu vo veku 3 – 6 rokov (PS_{3-6}) vzhľadom na počet detí v populácii vo veku 3 – 6 rokov (PD_{3-6}):

$$Mz = \frac{PS_{3-6}}{PD_{3-6}}$$

Druhý indikátor kvantifikuje alokáciu finančných prostriedkov z analyzovaného operačného programu v danom programovom období v dvoch podobách: i) absolútne alokované finančné zdroje (Af_a) vyjadrujúce sumu financií (F) alokovaných v programovom období p v regióne i :

$$Af_a = \sum F_{pi}$$

ii) relatívne alokované finančné zdroje (Af_r) vyjadrujúce sumu financií alokovaných v programovom období p v regióne i vzhľadom na 100 detí vo veku 3–6 rokov (PD_{3-6}):

$$Af_r = \left(\frac{\sum F_{pi}}{PD_{3-6}} \right) \cdot 100$$

Predprimárne vzdelávanie na Slovensku v kontexte politiky súdržnosti EÚ

Vzdelávanie detí od 3 rokov do nástupu na povinnú školskú dochádzku, tzv. predprimárne vzdelávanie, sa realizuje v materských školách. Zaškolenosť detí v materských školách je však na Slovensku v porovnaní s vyspelými európskymi krajinami relatívne nízka (80 %) a len pomaly sa približuje priemeru EÚ, ktorý je na úrovni 95 %. V septembri 2021 na Slovensku participovalo na predprimárnom vzdelávaní 66,6 % 3-ročných, 79,8 % 4-ročných a 84,3 % 5-ročných detí (CVTI, 2023), čo je výrazne pod priemerom EÚ (graf 1).

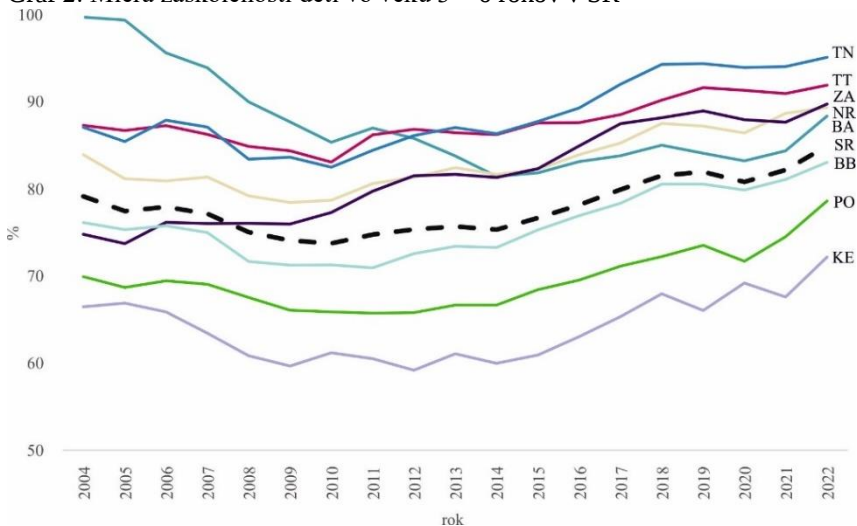
Na Slovensku existujú nielen veľké regionálne rozdiely v zaškolenosti detí vo veku 3 – 6 rokov (graf 2), ale aj výrazné rozdiely medzi účasťou rómskych a nerómskych detí vo veku 3 – 6 rokov na predškolskej výchove a vzdelávaní (Markovič, Plachá, 2022). Najnižšiu participáciu detí na predprimárnom vzdelávaní dlhodobo sledujeme v okresoch Košického a Prešovského kraja, ako aj v južných okresoch Banskobystrického kraja (mapa 1), kde je zaznamenaná aj najväčšia koncentrácia marginalizovaných rómskych komunít (Ravasz a kol., 2019)).

Graf 1: Miera zaškolenosti detí vo veku 3- až 5-ročných v SR a EÚ v rokoch 2013 – 2021



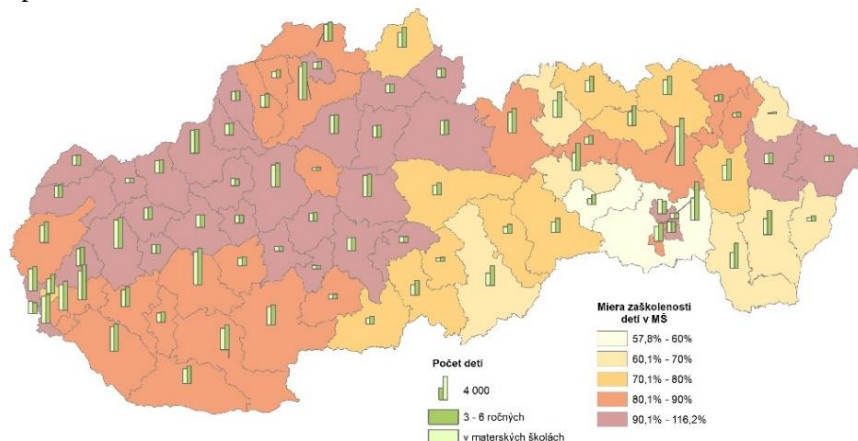
Zdroj: CVTI (2023)

Graf 2: Miera zaškolenosti detí vo veku 3 – 6 rokov v SR



Zdroj: CVTI (2023)

Mapa 1: Miera zaškolenosti deti vo veku 3 – 6 rokov v okresoch SR v roku 2022



Zdroj: vlastné spracovanie na základe dát CVTI (2023) a ITMS2014+ (2023)

Po zavedení povinného predprimárneho vzdelávania v roku 2019 a garantovaním právneho nároku na miesto v materskej škole pre deti od 3 rokov vznikol silný tlak na samosprávy pri zabezpečovaní dostatočných kapacít v materských školách. Pre samosprávy významným externým zdrojom finančných prostriedkov pre budovanie nových a rozširovanie kapacít už existujúcich materských škôl sú práve fondy EÚ.

Programové obdobie 2007 – 2013

Podpora predprimárneho vzdelávania bola deklarovaná už v Národnom strategickom referenčnom rámci 2007 – 2013, integrujúcom programovom dokumente, ktorý určoval smerovanie využívania EŠIF v programovom období 2007 – 2013. Realizovala sa prostredníctvom dvoch operačných programov (OP) – Regionálny operačný program (ROP) Prioritná os 1: Infraštruktúra vzdelávania, kde oprávneným územím pre čerpanie finančných prostriedkov z EŠIF boli regióny NUTS II Západné Slovensko, Stredné Slovensko a Východné Slovensko a Operačný program Bratislavský kraj (OPBK), Prioritná os 1 Infraštruktúra, kde oprávnením územím bol práve Bratislavský kraj. Finančná pomoc smerovala najmä na zníženie modernizačného dlhu v oblasti infraštruktúry vzdelávania. Investície boli smerované do rekonštrukcie, rozširovania, modernizácie a vybavenia vybraných materských škôl, s cieľom odstránenie nevyhovujúceho stavu objektov, prispôsobenie zariadení pre imobilných užívateľov a zníženie vysokej energetickej náročnosti budov.

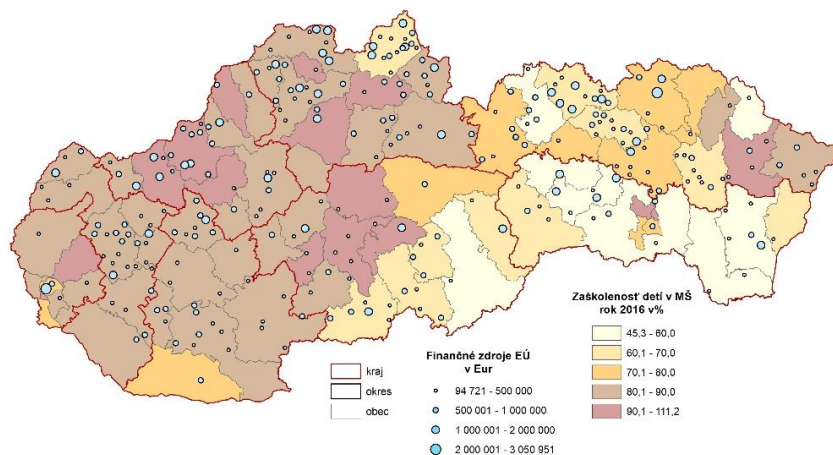
Na podporu rozvoja infraštruktúry predprimárneho vzdelávania sa v danom programovom období realizovalo 309 projektov v 280 obciach a 71 okresoch Slovenska v celkovej výške viac než 177 mil. EUR. Najväčšiu absorpčnú kapacitu pri získavaní finančných prostriedkov z EŠIF dosiahli obce a mestá v Prešovskom a Žilinskom kraji (tab. 1), kde sa preinvestovala takmer polovica všetkých realizovaných investícií v 144 projektoch (47 %). Naopak najmenšia podpora smerovala do Košického kraja, napriek tomu, že práve tento kraj dlhodobo vykazuje najnižšiu mieru zaškolenosti detí vo veku 3 – 6 rokov (mapa 2).

Tab. 1: Implementácia projektov na podporu zvyšovania kapacít v materských školách v rámci OPBK a ROP v programovom období 2007 – 2013

OP	Kraj	Počet podporených			Zdroje spolu (EUR)	Zdroje EÚ (EUR)
		okresov	obcí	projektov		
OPBK	BA	4	5	10	4 150 120	3 713 265
ROP	TT	7	32	34	18 097 416	16 185 660
ROP	TN	9	28	28	20 868 764	18 672 052
ROP	NR	7	29	32	15 254 482	13 648 747
ROP	ZA	10	62	65	43 553 405	38 934 763
ROP	BB	13	32	37	20 033 082	17 905 122
ROP	PO	13	70	79	41 474 533	37 004 279
ROP	KE	8	22	24	13 768 318	12 312 395
	Súčet	71	280	309	177 200 119	158 376 284

Zdroj: vlastné spracovanie na základe dát ITMS2014+ (2023)

Mapa 2: Alokácia finančných prostriedkov z ROP a OPBK v programovom období 2007 – 2013



Zdroj: vlastné spracovanie na základe dát CVTI (2023) a ITMS2014+ (2023)

Programové obdobie 2014 – 2020

V programovom období 2014 – 2020 Partnerská dohoda (dokument definujúci stratégiu a priority pre efektívne čerpanie finančných prostriedkov z EŠIF) deklaruje zvýšenie hrubej zaškolenosti detí v materských školách z 85,9 % v roku 2012 na 90 % v roku 2023 a zvýšenie počtu detí vo veku 3 – 6 rokov z marginalizovaných rómskych komunít (MRK), ktoré navštevovali aspoň jeden ročník predškolského vzdelávania štvornásobne, na viac ako 11 tisíc detí. Dosiahnutie takýchto cieľov predpokladá v prvom rade dostatočnú kapacitu predškolských zariadení a tiež aj oporu v legislatíve. Budovanie a rozširovanie kapacít v materských školách v programovom období 2014 – 2020 bolo financované z dvoch operačných programov.

Prostredníctvom Integrovaného regionálneho operačného programu (IROP) Investičnej priority č. 2.2: Investovanie do vzdelania, školení a odbornej prípravy, zručností a celoživotného vzdelávania prostredníctvom vývoja vzdelávacej a výcvikovej infraštruktúry bolo podporených 397 projektov v 320 obciach Slovenska v celkovej výške 148 mil. EUR. Najväčší počet projektov bol realizovaný v Nitrianskom (77), Žilinskom (76) a Prešovskom kraji (63), pričom najvyššie investície z EŠIF boli alokované do Žilinského kraja (tab. 2). V prepočte na 100 detí smeroval najvyšší objem investícií do okresov v zázemí hlavného mesta: Malacky, Senec, Pezinok, ďalej do okresu Ilava, Žilina, Bytča a Námestovo. Obdobne ako v predchádzajúcom programovom období, najmenej investícií bolo alokovaných do Košického kraja (mapa 3). Oprávnenými prijímateľmi podpory z EŠIF boli zriaďovatelia materských škôl na celom území Slovenska.

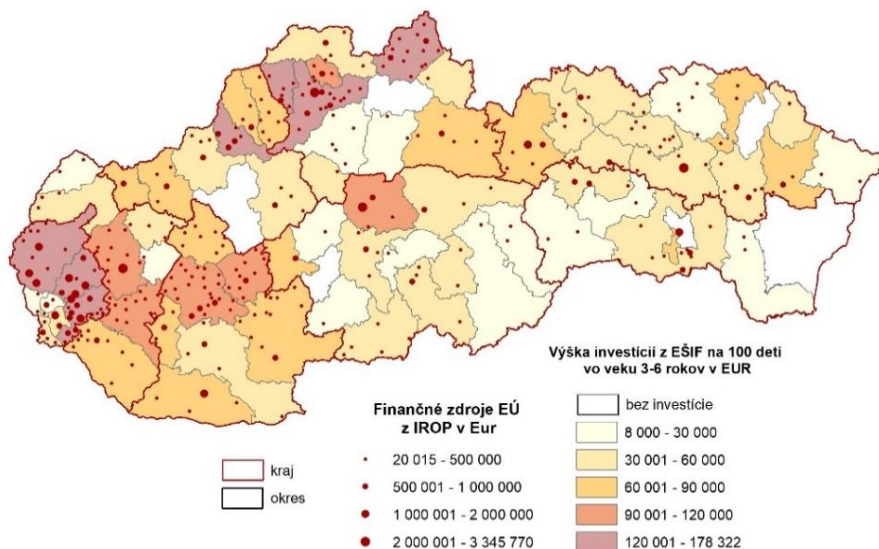
Tab. 2: Implementácia projektov na podporu zvyšovania kapacít v materských školách v rámci IROP v programovom období 2014 – 2022

OP	Kraj	Počet podporených			Zdroje spolu (EUR)	Zdroje EÚ (EUR)
		okresov	obcí	projektov		
IROP	BA	3	31	40	37 474 936	18 737 468
IROP	TT	7	42	49	16 892 076	14 278 640
IROP	TN	7	28	33	12 811 107	10 889 441
IROP	NR	7	63	77	19 188 770	16 310 455
IROP	ZA	10	61	76	24 593 485	20 904 462
IROP	BB	12	29	37	11 478 645	9 756 849
IROP	PO	12	48	63	17 923 656	15 235 107
IROP	KE	5	18	22	7 649 077	6 501 716
	Súčet	63	320	397	148 011 752	112 614 137

Zdroj: vlastné spracovanie na základe dát ITMS2014+ (2023)

Zámerom realizovaných investícií v analyzovanom programovom období bolo sprístupnenie služieb infraštruktúry materských škôl s cieľom zvýšenia zaškolenosti detí vo veku 3 – 6 rokov a zabezpečenie kvalitného predprimárneho vzdelania prostredníctvom dostatočných kapacít materských škôl, čím sa vytvoria predpoklady pre zosúladzovanie súkromného a pracovného života rodičov, zlepšenie príjmovej situácie mladých ľudí a zabezpečenia prístupu ku kvalitnejším verejným službám v oblasti predškolskej dochádzky a výchovy. Budovaním prvkov inkluzívneho vzdelávania v materských školách bude dochádzať k integrácii detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. Zazmluvnených bolo vybudovanie 6 971 nových miest v materských školách.

Mapa 3: Alokácia finančných prostriedkov z Integrovaného regionálneho operačného programu v programovom období 2014 – 2020



Zdroj: vlastné spracovanie na základe dát CVTI (2023) a ITMS2014+ (2023)

Vytváranie priaznivejších podmienok pre plnohodnotnú účasť detí z MRK na predprimárnom vzdelávaní bolo súčasťou opatrení zahrnutých v operačnom programe Ľudské zdroje. Podľa Atlasu rómskych komunít na Slovensku 2013 (Mušinka a kol., 2014) bolo v aktuálnom roku identifikovaných 1 456 materských škôl, ktoré navštevovalo 24 627 detí, z toho 9 164 rómskych detí a z nich bolo 6 523 rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia. Kapacita materských škôl bola v týchto zariadeniach nedostatočná a výstavba a rekonštrukcia predškolských zariadení je nevyhnutná pre rozvoj udržateľných a inkluzívnych

vzdelávacích politík. Kvalitné vzdelávanie a starostlivosť o deti v ranom detstve prináša množstvo sociálnych benefitov, čo zahŕňa lepší zdravotný stav, silnejšie občianske a sociálne povedomie. Zároveň má pozitívny vplyv na sociálne zručnosti a povahové črty detí.

Cieľom investícií do predprimárneho vzdelávania je vytvorenie podmienok pre plnohodnotnú účasť detí z MRK v predprimárnom stupni vzdelávania a rozšírenie kapacít materských škôl prostredníctvom ich rekonštrukcie, modernizácie školských objektov a ich vybavenia vrátane výstavby materských škôl v obciach s prítomnosťou MRK. Poznamenávame, že oprávnenými prijímateľmi boli obce s prítomnosťou MRK.

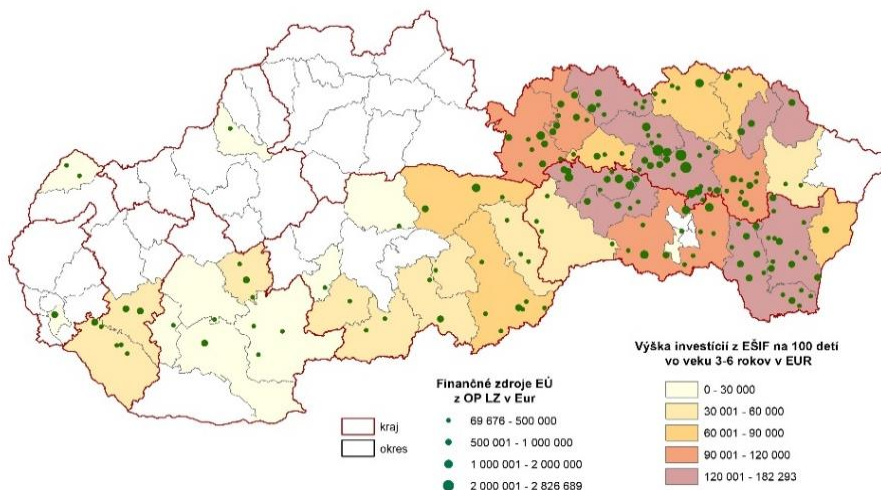
Tab. 3: Implementácia projektov na podporu zvyšovania kapacít v materských školách v rámci OP Ľudské zdroje v programovom období 2014 – 2022

OP	Kraj	Počet podporených			Zdroje spolu (EUR)	Zdroje EÚ (EUR)
		okresov	obcí	projektov		
LZ	BA	0	0	0	0	0
LZ	TT	3	9	9	3 768 154	3 202 931
LZ	TN	1	1	1	414 547	352 365
LZ	NR	5	9	11	3 338 339	2 837 589
LZ	ZA	0	0	0	0	0
LZ	BB	9	21	22	8 715 133	7 407 863
LZ	PO	12	71	92	48 836 434	41 510 969
LZ	KE	7	53	64	34 752 931	29 539 991
	Súčet	37	164	199	99 825 538	84 851 707

Zdroj: vlastné spracovanie na základe dát ITMS2014+ (2023)

V rámci OP Ľudské zdroje Prioritnej osi 6. Technická vybavenosť v obciach s prítomnosťou MRK a špecifického cieľa 6.1.2 Zlepšiť prístup ku kvalitnému vzdelávaniu a starostlivosti v ranom detstve sa na podporu predprimárneho vzdelávania preinvestovalo takmer 85 mil. EUR prostredníctvom 199 projektov v 164 obciach (tab. 3). V súlade s oprávnenými prijímateľmi najviac finančných prostriedkov (84 %) smerovalo do území s najvyšším podielom MRK a to do Prešovského a Košického kraja, kde sa realizovalo spolu 156 projektov (mapa 4) Zazmluvnených bolo vytvorenie 4 216 miest v materských školách v obciach s prítomnosťou MRK.

Mapa 4: Alokácia finančných prostriedkov z Operačného programu Ľudské zdroje v programovom období 2014 – 2020



Zdroj: vlastné spracovanie na základe dát CVTI (2023) a ITMS2014+ (2023)

Programové obdobie 2021 – 2027

V súčasnom programovom období 2021 – 2027 je zabezpečenie lepšieho prístupu k predprimárnemu vzdelávaniu deklarované v Pláne obnovy a odolnosti Slovenskej republiky, ktorý bol prijatý v roku 2021 ako reakcia na dôsledky pandémie Covid-19 a je financovaný z dočasného finančného nástroja EÚ NextGenerationEU. Zlepšenie prístupu detí k predprimárnemu vzdelávaniu bude zabezpečené tým, že všetky deti vo veku 5 rokov budú mať miesto v predškolskom zariadení a deti vo veku troch a štyroch rokov budú mať právny nárok na predprimárne vzdelávanie. Budovanie a rozširovanie kapacít materských škôl je obsiahnuté v Komponente 6: Dostupnosť, rozvoj a kvalita inkluzívneho vzdelávania a deklaruje vytvorenie viac ako 9 000 miest v materských školách s celkovou výškou finančnej alokácie 82,5 mil. EUR, pričom oprávnenosť výdavkov sa končí 30.6.2026. To znamená, že všetky podporené projekty musia byť do tohto dátumu ukončené, vrátane kola dačného rozhodnutia, aby im boli preplatené oprávnené výdavky. Oprávneným územím sú všetky okresy Slovenska a oprávnenými prijímateľmi sú zriaďovatelia materských škôl. Miera kofinancovania je 100 %. Do 1. apríla 2024 bolo prijatých 129 žiadostí o poskytnutie prostriedkov z mechanizmu na podporu obnovy a odolnosti (ŽoPPM), z ktorých bolo zazmluvnených 36 prijímateľov v celkovej výške 21,6 mil., čo predstavuje 26,2 % čerpanie finančných prostriedkov.

Vzhľadom na skutočnosť, že ide aktuálne prebiehajúce programové obdobie, detailnejšie zhodnotenie si vyžaduje komplexné dáta, ktoré budú k dispozícii až po jeho ukončení.

Záver

Predprimárne vzdelávanie zohráva významnú úlohu vo vývoji detí a tým aj v smerovaní spoločnosti v budúcnosti. Kľúčovým indikátorom rozvoja predprimárneho vzdelávania je miera zaškolenosti. Tá vykazuje výraznú priestorovú heterogenitu s charakteristickými regionálnymi rozdielmi a klasifikáciou Slovenska do dvoch makroregiónov (Matlovič a kol., 2008; Rajčáková, Švecová, 2009; Michálek, Podolák, 2014; Rusnák et al., 2023).

Riešením, ako zvrátiť túto priestorovú nespravodlivú situáciu a zaostávanie za štátmi Európskej únie, je využívanie externých finančných zdrojov, akými sú fondy EÚ (Rajčáková, Švecová, 2018; Vadkertiová, 2023). Z analýzy však vyplýva nízka miera využívania zdrojov EŠIF na budovanie kapacít materských škôl. Ako uvádza NKÚ, má to viacero dôvodov, a to najmä v skúsenostiach z predchádzajúcich programových období. Priemerná dĺžka vyhodnocovania žiadostí EŠIF bola extrémne dlhá – 281 dní IROP, 100 dní OP IZ. Toto obdobie nezahŕňalo čas venovaný písaniu samotnej žiadosti a ani čas potrebný na zabezpečenie a uskutočnenie verejného obstarávania. Limitujúcim faktorom pri získavaní finančných prostriedkov boli aj pochybenia pri verejnom obstarávaní a administratívna náročnosť projektov. Výraznú bariéru pre obce s obmedzenými zdrojmi predstavuje aj akokoľvek nízka spoluúčasť na financovaní.

Záverom konštatujeme nasledujúce rezultáty:

- Zaškolenosť detí v materských školách je však na Slovensku v porovnaní s vyspelými európskymi krajinami relatívne nízka.
- Na Slovensku existujú veľké regionálne rozdiely v zaškolenosti detí vo veku 3 – 6 rokov.
- Podpora rozvoja infraštruktúry predprimárneho vzdelávania počas programového obdobia 2007 – 2013 smerovala najmä do regiónov severného Slovenska. Podpora nesmerovala primárne do regiónov s najnižšími mierami zaškolenosti.
- Podpora rozvoja infraštruktúry predprimárneho vzdelávania počas programového obdobia 2014 – 2020 smerovala najmä do regiónov severného Slovenska a zázemia Bratislavy. Podpora smerovala primárne do regiónov s najnižšími mierami zaškolenosti.
- Zámer zvýšenia zaškolenosti detí v regiónoch s MRK sa podarilo naplniť iba čiastočne.
- Podpora rozvoja infraštruktúry predprimárneho vzdelávania počas programového obdobia 2021 – 2027 je aktuálne nedostatočne čerpaná, a to na

úrovni 26,2 %, čo predstavuje reálne riziko nedočerpania alokovanej finančnej čiastky.

Limitujúce faktory výskumu vychádzajú z použitých metód a úplnosti dát. Z metód ide o nejednoznačnosť používania miery zaškolenosti na inštitucionálnej úrovni. Limity sú viazané aj na použité dáta. Ide o výšku alokovanej čiastky, nie o výsledný efekt zvyšovania miery zaškolenosti alebo všeobecné zhodnotenie efektívnosti využívania dát. Preto zistené skutočnosti je potrebné interpretovať v týchto intenciách.

Pod'akovanie

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe zmluvy č. APVV-21-0286: Jasle a škôlky pre každého? Predškolské vzdelávanie na Slovensku z aspektu priestorovej dostupnosti a sociálnej spravodlivosti.

Literatúra

- AKGÜNDÜZ, Y. E. – ÜNVER, Ö. – PLANTENGA, J. – NICAISE, I. 2014. *The Socio-Economic Dimension of Early Childhood Education and Care in Europe*. Utrecht: Utrecht University, 2014, [cit. 13.10.2023]. Dostupné na internete: https://ecec-care.org/fileadmin/careproject/Publications/reports/D5_1_The_Socio-Economic_Dimension_of_ECEC_in_Europe.pdf
- BARTIK, T. J. 2014. *From Preschool to Prosperity: The Economic Payoff to Early Childhood Education*. Kalamazoo: Upjohn Institute for Employment Research, 2014. ISBN 978-0-88099-482-8, 113 p. DOI: <https://doi.org/10.17848/9780880994835>
- BARNETT, W. S. – MASSE, L. N. 2007. Comparative benefit–cost analysis of the Abecedarian program and its policy implications. In *Economics of Education Review*. ISSN 0272-7757, 2007, vol. 26, no. 1, pp. 113-125. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.econedurev.2005.10.007>
- CVTI (2023). *Zaškolenosť detí v predškolských zariadeniach. Štatistický prehľad*. Bratislava: Centrum vedecko-technických informácií SR. Európsky pilier sociálnych práv. 2017. ISBN 978-92-79-74095-4
- GRÁC, R. 2014. Analýza diferenciácie školstva v kontexte regionálnych štruktúr. In *Slovenská štatistika a demografia*. ISSN 1339-6854, 2014, roč. 24, č. 1, s. 13-29.
- HECKMAN, J. J. – MOON, S. H. – PINTO, R. – SAVELYEV, P. A. – YAVITZ, A. 2010. The rate of return to the HighScope Perry Preschool Program. In *Journal of public Economics*. ISSN 1879-2316, 2010, vol. 94, no. 1-2, pp. 114-128. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jpubeco.2009.11.001>
- ITMS2014+. <https://www.partnerskadohoda.gov.sk> [cit. 24.11.2023]

- JONES, S. 2022. *State Schooling and the Reproduction of Social Inequalities: Contesting Lived Inequalities through Participatory Methods*. New York: Routledge. 2022, 178 p. ISBN 9781003258216.
- KRAFTL, P. – ANDREWS, W. – BEECH, S. – CERESA, G. – HOLLOWAY, S. L. – JOHNSON, V. – WHITE, C. 2022. Geographies of education: A journey. In *Area*. ISSN 1475-4762, 2022, vol. 54, no. 1, pp. 15-23. DOI: <https://doi.org/10.1111/area.12698>
- KRIŽAN, F. – GURŇÁK, D. – ŠVECOVÁ, A. 2022. Transformácia siete materských škôl na Slovensku: poznámky k časovým a priestorovým zmenám. In *Geografické informácie*. ISSN 1337-9453, 2022, roč. 26, č. 2, s. 17-28. DOI: 10.17846/GI.2022.26.2.17-28
- KUČEROVÁ, S. R. – HOLLOWAY, S. L. – JAHNKE, H. 2020. The institutionalization of the geography of education: An international perspective. In *Journal of Pedagogy*. ISSN 1338-2144, 2020, vol. 11, no. 1, pp. 13-34. DOI: <https://doi.org/10.2478/jped-2020-0002>
- LAUKO, V. – GURŇÁK, D. – KRIŽAN, F. – TOLMÁČI, L. 2011. *Školstvo na Slovensku v kontexte regionálnych disparít*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška, 2011. 200 s. ISBN 978-80-7165-856-6.
- MARKOVIČ, F. – PLACHÁ, E. 2021. *Príjmy a životné podmienky v marginalizovaných rómskych komunitách: Vybrané ukazovatele zo zisťovania EU SILC_MRK 2020*. Bratislava: Úrad vlády Slovenskej republiky, 2021. 101 s. ISBN 987-80-974379-1-6.
- MATLOVIČ, R. – KLAMÁR, R. – MATLOVIČOVÁ, K. 2008. Vývoj regionálnych disparít začiatkom 21. storočia na Slovensku vo svetle vybraných indikátorov. In *Regionální studia*. ISSN 1803-1471, 2008, roč. 2, č. 2, s. 2-12.
- MICHÁLEK, A. – PODOLÁK, P. 2014. Regionálne a priestorové disparity na Slovensku, ich vývoj v ostatnom desaťročí, súčasný stav a konzekvencie. In *Geographia Slovaca*. ISSN 1210-3519, 2014, roč. 28, s. 5-211.
- MUŠINKA, A. – ŠKOBLA, D. - HURRLE, J. - MATLOVIČOVÁ, K. – KLING, J. 2014. Atlas rómskych komunít na Slovensku 2013. Dostupné na internete: https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/socialn-e-sluzby/atlas_rom-kom.pdf
- NESTOROVÁ DICKÁ, J. 2011. Transformácia siete predškolských zariadení v Košiciach po roku 1989. In *Geographia Cassoviensis*. ISSN 1337-6748, 2011, roč. 5, č. 2, s. 77-92.
- NESTOROVÁ DICKÁ, J. – JACKOVÁ, D. 2022. Udržateľnosť siete škôl so základným vzdelávaním v kontexte znižujúcej sa populácie žiakov: demografický pokles na Slovensku. In *Geografické informácie*. ISSN 1337-9453, 2022, roč. 26, č. 1, s. 88-116. DOI: 10.17846/GI.2022.26.1.88-116
- POLAČKOVÁ, Z. – ŠPROCHA, B. – FICERI, O. 2023. Pripravenosť kapacít materských škôl v obciach s marginslovanou rómskou komunitou na

- uplatnenie povinného predprimárneho vzdelávania. Tématické zisťovanie. Bratislava: Centrum spoločenských a psychologických vied SAV, 2023. 167 s. ISBN 978-80-89524-78-5.
- RAJČÁKOVÁ, E. – ŠVECOVÁ, A. 2009. Regionálne disparity na Slovensku. In *Geographia Cassoviensis*. ISSN 1337-6748, 2009, roč. 3, č. 2, s. 142-149.
- RAJČÁKOVÁ, E. – ŠVECOVÁ, A. 2018. Ľudské zdroje–regionálne disparity v kontexte politiky súdržnosti EÚ 2007–2013 na Slovensku. In *Geografický časopis*. ISSN 0016-7193, 2018, roč. 70, č. 1, s. 79-96.
- RAVASZ, Á. – KOVÁCS, L. – MARKOVIČ, F. 2019. *Atlas rómskych komunít*. Bratislava: VEDA, 2019. 92 s. ISBN 978-80-224-1874-4.
- RIGOVÁ, E. – KOVÁČOVÁ, L. – ŠEDOVIČ, M. 2020. Predprimárne vzdelávanie detí zo znevýhodneného prostredia: Problémy zavedenia povinnej škôlky očami samospráv. Policy Brief. Bratislava: Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť, 2020. [cit. 28.10.2023]. Dostupné na internete: <https://odperinky.sk/wp-content/uploads/2020/08/Policy-Brief.pdf>
- RUSNÁK, J. – ĐURČEK, P. – KOREC, P. – PLEŠIVČÁK, M. 2023. Questing for contexts in the research of regional inequalities in Slovakia: Application of the concept of critical realism. In *Acta Geographica Universitatis Comenianae*. ISSN 1338-6034, 2023, roč. 67, č. 2, s. 187-215.
- SLÁDEKOVÁ MADAJOVÁ, M. – ŠVEDA, M. – VÝBOŠŤOK, J. 2021. Bude miesto pre všetky deti? Kapacita predškolských zariadení v Bratislavskom samosprávnom kraji. In *Geografický časopis*. ISSN 2453-8787, 2021, roč. 73, č. 4, s. 301-322.
- VADKERTIOVÁ, S. 2023. Plán obnovy a odolnosti SR podporujúci vzdelávanie skupín ohrozených chudobou a sociálnym vylúčením. In *Verejná správa a regionálny rozvoj*. ISSN 1337-2955, 2023, roč. 14, č. 2, s. 20-29.

WHAT IS THE ESIF SUPPORT FOR KINDERGARTEN CHILDREN'S SCHOOLING?

Summary

Early childhood care and education plays a key role in the future development of children as well as the development of society as a whole. Slovakia has long been one of the countries in the European Union with the lowest share of children aged three and over in pre-school education, reaching 80% in 2022. The low and regionally differentiated participation of children in pre-primary education in Slovakia is mainly due to the insufficient capacity of pre-school facilities and the low participation of children from socially disadvantaged backgrounds. In 2019, the Slovak Republic adopted an amendment to the Education Act, which made pre-primary education compulsory for children aged 5 years and older and made a child

aged 3 years and older legally entitled to a place in kindergarten, putting pressure on local governments to ensure sufficient pre-primary school capacity. EU cohesion policy is also targeted at improving the quality of and ensuring equal access to pre-primary education for children, as it represents a significant source of funding for building new and expanding the capacity of existing kindergartens.

This paper analyses the use of European Structural and Investment Funds (ESIF) to support the inclusion of children in kindergartens in Slovakia through a spatial context. The enrolment of children in kindergartens is considered crucial for the development of children and society as a whole.

During the period 2007 – 2013 and 2014 – 2020, more than 900 projects supported by the ESIF have been implemented to improve the infrastructure of kindergartens, for a total amount of more than EUR 425 million. The funds were mainly directed towards the reconstruction, modernization, and equipment of kindergartens with the aim of increasing the enrolment of children aged 3 – 6 years. The absorption capacity of each region was spatially differentiated and, although the highest uptake of funding was in regions with the lowest participation of children in pre-primary education, the effectiveness of increasing the number of pupils is questionable and requires further research.

In the current programme period 2021 – 2027, support to Early Childhood Education and Care (ECEC) is being implemented through the Recovery and Resilience Plan to ensure better access to pre-primary education for children. Funding from the Recovery and Resilience Plan will be directed towards building and expanding the capacity of kindergartens to increase the participation of children aged 3 – 6 years in pre-primary education. However, the current uptake of support at 26.2% is insufficient and poses a real risk of underspending the allocated amount. The reasons for the low uptake of financial resources are the complexity of the preparation of applications (out of 129 submitted, only 26 were contracted), the extremely long time for the evaluation of applications (100 – 281 days), procurement errors, the administrative complexity of the projects and the limited financial resources of municipalities.

The paper argues that pre-primary education is a key factor in the development of children and society. Effective use of ESIF funding to support children's enrolment in kindergartens is an important step towards achieving this goal. We note that the use of these resources should be in the context of not only spatial but also social justice.

RNDr. Angelika Švecová, PhD.

doc. RNDr. František Križan, PhD.

Katedra regionálnej geografie a rozvoja regiónov PriF UK

Ilkovičova 6, 842 15 Bratislava

E-mail: angelika.svecova@uniba.sk, frantisek.krizan@uniba.sk

Názov: **GEOGRAFICKÉ INFORMÁCIE**
Title: **GEOGRAPHICAL INFORMATION**

Časopis Katedry geografie, geoinformatiky a regionálneho rozvoja
FPVaI UKF v Nitre

Journal of the Department of Geography, Geoinformatics and Regional Development
FNSI CPU in Nitra

Ročník / Volume: 27 Číslo / Issue: 2 Rok / Year: 2023

Vydavateľ: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Publisher: Constantine the Philosopher University in Nitra

Hlavný redaktor / Editor-in-Chief: Prof. PaedDr. PhDr. RNDr. Martin Boltížiar, PhD.
Výkonný redaktor / Executive editor: Doc. RNDr. Alfred Krogmann, PhD.
Výkonný redaktor / Executive editor: Doc. RNDr. Matej Vojtek, PhD.

Medzinárodná redakčná rada / International editorial board:

Doc. PaedDr. Eduard Hofmann, CSc.
(Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno)

Prof. PhDr. Petr Chalupa, CSc.
(Vysoká škola polytechnická Jihlava)

Doc. RNDr. Milan Jeřábek, Ph.D.
(Přírodovědecká fakulta Masarykovy univerzity, Brno)

Prof. RNDr. Jaromír Kolečka, CSc.
(Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno)

RNDr. Hilda Kramáreková, PhD.
(Fakulta prírodných vied a informatiky Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre)

Doc. RNDr. Jana Némethová, PhD.
(Fakulta prírodných vied a informatiky Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre)

Prof. RNDr. František Petrovič, PhD.
(Fakulta prírodných vied a informatiky Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre)

Ing. Petr Scholz, DiS, Ph.D.
(Vysoká škola polytechnická Jihlava)

Doc. PhDr. Mgr. Hana Svatoňová, Ph.D.
(Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, Brno)

Doc. RNDr. Zdeněk Szczyrba, Ph.D.
(Přírodovědecká fakulta Univerzity Palackého v Olomouci)

Dátum vydania / Date of publishing: december / December 2023
Periodicita vydávania / Publication periodicity: 2x ročne / half-yearly
Počet strán / Pages: 92
Počet výtlačkov / Number of copies: 100

© 2023 Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

ISSN 1337-9453